

JÕGEVA MAAVALITSUS
IDA-VIRU MAAVALITSUS
MUSTVEE LINNAVALITSUS
PEIPSI PIIRKONNA ARENDUSFOND
EESTI DEMOGRAAFIA ASSOTSIATSIOON
TARTU ÜLIKOO

ETNILISED VÄHEMUSED EESTIS, NENDE TÄNASED PROBLEEMID JA TULEVIK

Konverentsi materjalid

Mustvee, 21.-22. november 1995

JÕGEVA 1996

JÕGEVA MAAVALITSUS
IDA-VIRU MAAVALITSUS
MUSTVEE LINNAVALITSUS
PEIPSI PIIRKONNA ARENDUSFOND
EESTI DEMOGRAAFIA ASSOTSIATSIOON
TARTU ÜLIKOO

ETNILISED VÄHEMUSED EESTIS, NENDE TÄNASED PROBLEEMID JA TULEVIK

Konverentsi materjalid

Mustvee, 21. -22. november 1995

JÕGEVA 1996

Koostanud Eerika Vaikmäe-Koit

Kujundanud Joel Uus

AS Tartumaa trükk Puusepa 1a

© Jõgeva Maavalitsus, 1996

Täiendav informatsioon:

Jõgeva Maavalitsuse Arendusoskond

Suur 3 EE-2350

JÕGEVA

Tel. (277) 22 305

SISUKORD

Saateks. <i>Ülari Alamets</i>	5
Venemaa Aadlike Kogu tervitus	8
Eesti rahvastiku põlisus ja kohalikud vähemusrahvused. <i>Kalev Katus</i>	9
Mustvee Peipsimaa etnilises siirdevööndis. <i>Ott Kurs</i>	27
Venelased Eestis: ränne ja akulturatsioon. Lasnamäe ja Pärnu võrdlev uurimus. <i>Tiit Tammaru, Kaidi Kandla</i>	33
Peipsivene: eeskujulik probleemala. <i>Eiki Berg, Hill Kulu</i>	43
Uuring Ida-Virumaa venelaste kohta. <i>Jelena Nikiforova</i>	51
Ida-Virumaa eestlaste ja venelaste kollisioonidest. <i>Aksel Kirch, Marika Kirch</i>	57
Eesti kodakondsuspoliitika. Rahvuspoliitika semiootika. <i>Vello Pettai</i>	70
Integratsioon ja erinevad mõtlemistüübid. <i>Peeter Volkonski</i>	76
Eestivenelaste subkultuurist: kas muut või sotsiaalne utoopia? <i>Dmitri Mihhailov</i>	83
Eesti, eestlane ja eestimaalane. <i>Peeter Olesk</i>	91
Konverentsi teise päeva ettekanded	94

SAATEKS

Jõgeva maavalitsuse, Mustvee linnavalitsuse, Ida-Viru maavalitsuse, Tartu Ülikooli, Eesti Demograafia Assotsiatsiooni ja Peipsi Piirkonna Arendusfondi ühiskorraldusel toimus 21. - 22. novembril 1995.a. Mustvees konverents "Etnilised vähemused, nende tänased probleemid ja tulevik".

Mustvee linna pean selleteemalise konverentsi toimumispaigana sümbolseks, kuna Mustvee ja teised Peipsi järve äärsed alad on heaks näiteks erinevate rahvuste ja usutunnistuste rahumeelsest sajandite-pikkusest kooseksisteerimisest.

Kuigi esialgsete plaanide kohaselt ei olnud konverents kavandatud rahvusvahelisena, kujunes ta selliseks siiski ning teiste hulgas osalesid ka Venemaa ja Suurbritannia esindajad.

Konverentsi avasõnad ütlesid Jõgeva maavanem Meelis Paavel, Mustvee linnapea Andres Rebane, Ida-Viru maavanem Rein Aidma, Vene Föderatsiooni suursaatkonna nõunik Nikita Sikatshov ning Venemaa Aadlike Kogu esindaja Platon Afanasjev.

Pärast avasõnade lausumist külastati Raja küla vanausuliste koguduse mihklipäeva jumalateenistust.

Konverentsi eesmärkideks olid:

- Avada Eestis tänaseks peamiselt eestlaste ja venekeelse elanikkonna pinnal tekkinud etniliste gruppide kooseksisteerimisega seonduvat problemaatikat sügavamalt, toetudes asjakohastele uuringutele.
- Olla kohtumispaigaks ühelt poolt asjatundjatele - uurijatele ning praktikutele - otsutajatele teiselt poolt.
- Teadvustada Mustveed ja Peipsi järve äärset segaasustusega piirkonda tervikuna kui head näidet erinevatesse rahvustesse ja usutunnistustesse kuuluvate inimeste pikaajalisest kooseksisteerimisest.

- Püüdsime näidata, et erinevate inimgruppide omavaheliste suhete seisukohalt ei ole rahvus ainuke ja määrav kategooria, vaid olulisteks suhteid kujundavateks teguriteks võivad olla ka põlisus, sotsiaalne kuuluvus jne.

Konverentsi korraldamine oli ka praktiliseks sammuks Jõgeva maakonna ja Ida-Viru maakonna koostöölepingu realiseerimisel.

Konverentsi esimesel päeval tulid ettekandmisele Tartu, Tallinna ja Peterburi teadusasutuste teadlaste uuringute tulemused, mis suuremalt jaolt pärit aastatest 1994 - 1995. Käesolevas kogumikus leiavad avaldamist peamiselt need ettekanded.

Konverentsi teisel päeval tutvustasid oma seisukohti praktikud - otsustajad. Käesolevas kogumikus on ära toodud kaks selle päeva ettekannet, mis korraldustoimkonnale kirjalikult ja avaldamisküpselt esitatud olid.

Ülejäänud teise päeva sõnavõttud on salvestatud ja salvestuste ära kirjadega on võimalik tutvuda Jõgeva maavalitsuse arendusosakonnas. Sõnavõttude loetelu leiame kogumiku lõpust.

Äärmiselt olulise aspektina tahaksin rõhutada terminoloogilist järjepidevust, mis väljendus esinejate sagedases viitamises eelnenud ettekannetele ja püüdes omi mõtteid selgitada ka kolleegide mõisteid abiks võttes. Selline "ühine keel" loob baasi, millelt lähtudes saab hakata otsima ka ühiseid ja vastastikku aktsepteeritavaid lahendusvariante.

Olulisemate mõtetena kahe päeva ettekannetest jäid kõlama järgmised:

- Vajadus sügavamalt tundma õppida olukorda eesti ja venekeelse elanikkonna suhetes, kujundamaks adekvaatseid poliitikaid probleemide lahendamiseks.
- Rahvusest olulisemaks suhete kujunemise määrajaks võib osutuda inimeste põlisus - kultuurilis-sotsiaalsete juurte olemasolu oma elukohaga.

- Laiemalt rakendatava strateegiana Eesti venekeelse ja eestikeelse elanikkonna suhetes on mõeldav eelkõige integratsioon.
- Peipsi järve segaasustusega ala on heaks positiivseks näiteks vene- ja eestikeelse elanikkonna kooseksisteerimisest.
- Lisaks Eestis toimuva integreerumisega toimub paralleelselt integreerumine ka Euroopaga.

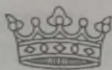
Konverentsi lõppsõnades korraldajad mõtet jätkata selliste ürituste korraldamist ka edaspidi jätkuvalt koostöös Jõgeva maavalitsuse ja Ida-Viru maavalitsuse vahel.

Loodan, et käesolev ettekannete kogumik ärgitab uusi ideid ning pakub mõtteainet nii teadus- kui praktiliseks tööks. Kohtumiseni uuel konverentsil!

Ülari Alamets

Jõgeva maavalitsuse arendusosakonna juhataja

Konverentsi korraldustoimkonna esimees

РОССИЙСКОЕ ДВОРЯНСКОЕ СОБРАНИЕ

121019, Москва, Малый Знаменский пер., д. 5

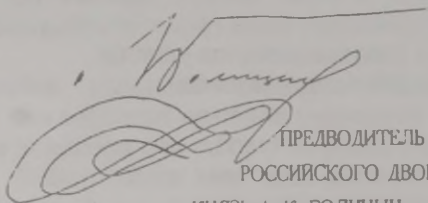
Тел.: 203-01-23
203-34-90

ДОРОГИЕ ДРУЗЬЯ

С ЭСТОНСКОГО БЕРЕГА ПРИЧУДЬЯ!

ЧЛЕНЫ РОССИЙСКОГО ДВОРЯНСКОГО СОБРАНИЯ ПРИВЕТСТВУЮТ
КОНФЕРЕНЦИЮ ЭТНИЧЕСКИХ МЕНЬШИСТВ!

ЖЕЛАЕМ ПЛОДОТВОРНОЙ РАБОТЫ РУССКИМ СОБРАТЬЯМ, ЕДИНОВЕРЦАМ И
ЭСТОНСКИМ ДРУЗЬЯМ НА ОБЩЕЕ БЛАГО В БОРЬБЕ ПРОТИВ ЧЕЛОВЕКОНЕНАВИСТ-
НИЧЕСКОГО КОММУНИЗМА!

ПРЕДВОДИТЕЛЬ
РОССИЙСКОГО ДВОРЯНСКОГО СОБРАНИЯ
КНЯЗЬ А. К. ГОЛИЦЫН

18 НОЯБРЯ 1995 Г.

МОСКВА - МУСТВЭЭ

EESTI RAHVASTIKU PÕLISUS JA KOHALIKUD VÄHEMUSRAHVUSED

Kalev Katus

Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus

Eesti on väljunud vormiliselt ja väljub samm-sammult ka sisuliselt ühiskonnast, mille korraldus oli määratud pelgalt ideoloogiliste ja poliitiliste tõekspidamistega. N.Liidus olid need tõekspidamised aja jooksul omandanud dogmadele iseloomulikud jooned ning kaugenesis pea kõigi inimkihtide tegelikest vajadustest. Paraku oli iseloomulik, et just viidatud tõekspidamised omasid ülemlikkust inimvajaduste suhtes. Teisisõnu väljendades, inimene ise oli kohustatud muutuma tõekspidamistele vastavaks ehk kujunema, omaaegse kõnepruugi järgi, nõukogude inimeseks. Eesti traditsioonilisele elukorraldusele oli sedalaadi ühiskond kaunis sobimatu ning käesolevaks ajaks on pea kõik nõukogulik, eriti selle unifitseeritust rõhutav osa, sageli käsitletav negatiivsuse sünonüüm. Kuivõrd kogu Eesti täiskasvanud rahvastik on lühema või pikema osa oma elust veetnud nõukogude ühiskonnas ja tunneb seda omaenda kogemusest, on ettekujutus negatiivsest ühiskonnakorraldusest meil küllaltki detailne.

Hoopis ebaselgem on ettekujutus sellest ühiskonnast, mille poole püüdleme ning kuhu jõudmiseks teeme igapäevaseid jõupingutusi. Paratamatult jääb veel mõnekski ajaks Euroopa demokraatlik ühiskonnakorraldus pigem loosungiks kui teadvustatud arusaamaks temale omaste suhete ja seoste süsteemist. Üks arvatavalt aeganõudev ja keerukas muutus, mis teel demokraatliku ja inimkeskse ühiskonna poole tuleb läbida, on Eesti ametnikkonna teisenemine "ülemklassist" "rahva teenriks". Ametnik saab maksumaksja rahast palka (see on muuseas peamine ametniku tunnusjoon) ja demokraatliku ühiskonna põhimõtte kohaselt on talle ülemuslikud selle sama maksumaksja ja tema perekonna, ühiskonna tasandil kogu rahva huvid ja vajadused. Esialgu tundub Kaval-Antsu kompleksist, st objektiivsetele põhjustele viidates seanaha vedamise või riigipirukast suurema tüki äratõmbamise asendamine riigimeheliku tööga kulgevat vaevaliselt.

Loodetavasti muutub Eesti ametkonna arusaam oma rollist ühiskonnas meie saatusekaaslastest naabritega võrreldes kiiremini, ka täna on osa ametnikke valmis tegutsema riigimehelikult. Paraku ei piisa demograafilise üleminekuga kaasnenud rahvastiku individualiseerumisprotsessi järel ning tänase mitmetasandilise ühiskonnakorralduse juures enam üksnes ausast valmisolekust riigimehelikult toimida. Inimvajaduste mõõtmine ja tundmine mitte üksikisiku, vaid rahvastiku tasandil on eriti viimase kahe-kolme aastakümne jooksul muutunud keerukaks oskuseks. Kujunemas on vastav uus teadusala ja asjakohaste praktiliste meetodite süsteem, arenguplaanimine [UN 1987; 1989; 1990; 1993]. Samadest põhimõtetest oli kantud Genfi Euroopa Rahvastiku-konverents ja Kairo Maailema Rahvastiku- ja Arengukonverents [UN ECE, CE, UNFPA 1994; UN 1995]. Nimetatud oskus ja siitulenev võimalus langetada otsuseid rahvastiku tervikvajadusi silmas pidades, on Eesti ametnikkonna hulgas päris treenimata: pole seda õpetatud (üli)koolis ega ole selliseid kogemusi omandatud nõukogude rezhiimi ajal. Konkreetsete üksikjuhtumite üldistamine piirdub tavapärastelt vaid opereerimises rahvastiku või rahvastikusündmuste absoluutarvudega. Rahvastiku demograafiliste ja sotsiaalsete tunnuste tähendust ja omavahelist sõltuvust ning rahvastiku jaotust nende tunnuste järgi ja selle muutusi rahvastiku-arengus ei osata igapäevatoos rakendada reeglina üle nõ terve mõistuse piiri. Ometi on üksikisiku vajaduste üldistamiseks rahvastiku (ühiskonna) tervikvajadusteks sedalaadi oskus esmatähtis, seda muidugi inimkeskse ja demokraatliku riigikorralduse puhul.

1. Põlisus kui rahvastiku demograafiline põhitunnus

Rahvastikku iseloomustavate tunnuste hulgas eristatakse sageli demograafilisi ja sotsiaalseid. Selline jaotus on tinglik, kuivõrd kõik üksikindiviidide isikutunnuste summeerimisel leitavad, rahvastikku iseloomustavad tunnused on põhimõtteliselt oma olemuselt sotsiaalsed. Demograafiliste tunnuste eristamine nendest põhineb asjaolul, et nimetatud tunnused kaasnevad isikuga sünnijärgselt ja pole elu jooksul muudetavad (või on tunnuste muutumine seotud väga komplitseeritud protseduuriga nagu näiteks soo teisendamine). Rahvastiku demograafilised põhitunnused on sugu, sünniaeg/vanus ja sünnipaik(maa)/põlisus, sotsiaalsete põhitunnustena käsitletakse tavapärastelt rahvast/keelt, usku ja haridust/kirjaoskust. Muidugi on kumbki nimekiri hoopis pikem ning küllaltki palju on erinevaid käsitusi rahvastiku sotsiaaltunnuste

omavaheliste tähtsussuhete kohta. Tuleb tõdeda, et demograafiliste tunnuste eristamisprintsip omistab neile paratamatult olulisema tähenduse sotsiaaltunnuste suhtes. Teisisõnu, rahvastiku jaotus demograafiliste tunnuste lõikes on sotsiaaltunnustega võrreldes fundamentaalsem ja püsivam ning seevõrra ühiskonna pikaajalises arengus kandvama tähendusega.

Põlisus kätkeb endas isiku sünnikoha ja käsitletava ajamomendi alalise elupaiga vahetuse. Olulisim nii rahvastikuarengu sisulisest küljest kui ka rahvusvahelisest ühiskonnakorralduse praktikast on rahvastiku põlisus sünni- ja elukohamaa tasandil. Sünnikoha ja -maa määravad iga isiku puhul tema vanemad ja seda pole tal endal võimalik valida ega elu jooksul muuta. Seega kuulub iga inimene reeglina ühel ja ainult ühel maal põlisrahvastiku hulka, mõnda teise riiki elama asudes kasvatab ta paratamatult sealset mittepõlisrahvastikku. Muidugi pole põlisuse seisukohalt oluline niivõrd formaalne sünnikoha fakt, vaid keskkonna tähendus, kuhu inimene sündides satub. Eristada tasub loodus- kui sotsiaalkeskonda, kuigi vastsündinu adapteerub või teisisõnu öeldes sotsialiseerub ühtviisi mõlema suhtes. Sellest vastsündinu algsest adapteerumisprotsessist pole tänaseks teada ehk piisavalt, kuid uurimistulemused on järjest lisanud argumente seisukohale, mille järgi protsess toimub beebi-eas küllalt kiiresti. Niisiis määrab sünnipaigale iseloomulik loodus- ja sotsiaalkeskond kindlaks isiku esialgse ehk sünnijärgse kuuluvuse teatud kindlasse rahvastiku päritolukihti. Rahvastikuteoorias on selline seisukoht leidnud muuhulgas väljenduse geodemograafilise süsteemi mõistes [Pavlik, Hampl 1976].

Elu jooksul võib inimene vahetada oma alalist elukohta. Kui sellega kaasneb sattumine teise rahvastiku päritolukihti, olgu loodusgeograafilises või sotsiaalses mõttes, tuleb indiviidil läbida uus adapteerumisprotsess. Geneetilise järjepidevuse ja veresuguluse tähtsuse tõttu ühiskonnas on rahvastiku põlvkondlikud sidemed äärmiselt tugevad, mis teevad sedasorti adapteerumise aeglaseks. Just põlvkondade demograafilise järjepidevuse poolt tingituna, pole põlistumine uue asukohamaa sotsiaalstruktuuridesse võimalik kiiremini kui kolme põlvkonna pikkuse ajavahemiku jooksul. Kui uue asukohamaa rahvastiku päritolukiht erineb tunduvalt sünnimaa omast või pole sotsiaalkontaktid piisavalt intensiivsed, võib sisseerännanu põlistumine toimuda veelgi aeglasemalt.

Tänapäeva Eestis on rahvastiku põlisustunne hoopis aktuaalsem nii omamaa varasema ajaloo kui naabermaadega võrreldes. Sellise olukorra põhjused on mitmekülgsed ja nõuaksid omaette tõsiselt analüüsi, siinkohal olgu neist peamised lihtsalt nimetatud. Esiteks on rahvastikuarengu seisukohalt väga lühikese aja jooksul Eestisse saabunud arvukas sissesõitnute rändevoo nii rahvastiku absoluutarvu kui eriti suhtarvu mõttes [Sakkeus 1991; 1995]. Teiseks on sisse- ja väljaränne toimunud demograafilist üleminekut iseloomustava rahvastikuarengu kvalitatiivse teisenemise perioodil, misaegseid niigi tõsiseid probleeme on tunduvalt kasvatanud Eesti võõrvõimule alistatud seisund. Kolmandaks on immigrandid pärit peamiselt aladelt, mida iseloomustab Eestiga võrreldes suur ajanihe demograafilises arengus. Nimetatud asjaolud koos mõne vähemtähtsamaga teevad Eesti rahvastiku jaotuse põlisuse järgi äärmiselt oluliseks mistahes tänapäeva ühiskonnaprotsessi käsitlemisel.

Nüüdisaja Eestis on põlisuse seisukohalt tegemist kahe peamise rahvastikurühmaga: Eesti-päritolu ning esimest ja teist põlve välispäritolu rahvastikuga. Kuivõrd Eesti kujunes Teise maailmasõja tulemusena rahvuskoohtise poolest homogeenseks maaks, on jaotus põlisuse järgi arvuliselt küllalt lähedane rahvusliigitusele eestlasteks ja mitte-eestlasteks. Just sellest kvantitatiivsest sarnasusest tingituna on eriti oluline rõhutada kahe jaotuse põhimõttelist erisust. Rahvusliigituse puhul on määravaks etnokultuuriline identiteet, põlisuse puhul aga ajaloolis-põlvkondlik side Eesti territooriumiga. Kummagi tunnuse olemasolu on nõutav vähemusrahvuse määratlemisel: põline, aga suhtarvuliselt enamusrahvusele allajääv rahvusrühm moodustabki riigi vähemusrahvuse. Sisse- ja väljarännanud inimesed, rahvusest sõltumata, kuuluvad mittepõlis-rahvastiku, kes vähemusrahvus(t)e moodustumiseni jõuavad alles põlistumisprotsessi toimumise järel, st peale põlvkondlike sidemete kujunemist uue asukohamaa territooriumiga. Kuigi põlisus demograafilise ja rahvus sotsiaalse tunnuseks on kaks enamtähtsat rahvastikutunnust vähemusrahvuse määramisel, tuleb Euroopa Nõukogu käsitletuses arvestada veel rahvastiku keelt ja religiooni [CE 1995].

Potentsiaalse segamini ajamise kõrval annab kahe erineva rahvastiku jaotuse arvuline lähedus tänapäevases Eestis võimaluse rakendada rahvastikutunnust rahvastiku põlisuse kaudsel hindamisel, kui tarvilikke otseseid andmeid jääb vajaka. Niisugune tarvidus võib tekkida, kuivõrd N. Liidu statistikakorraldus hoidus kiivalt põlisuse registreeri-

misest kartmata seejuures minna otsessesse vastuollu asjaomaste rahvusvaheliste andmedefinitsioonidega. Rahvustunnus aga sageli fikseeriti, mistõttu nõukogude ajast pärit andmestik võimaldab hoopis laiemas ulatuses rakendada rahvusliigitust rahvastiku põlisusjaotusega võrreldes. Muidugi tuleb igal konkreetsel juhul hinnata sedalaadi kaudse rahvastiku põlisuse hindamise otstarbekust, teatud juhtudel pole see võte hoopiski rakendatav. Rahvuse kasutamisevõimalusest põlisuse kaudsel hindamisel võib ka tänapäeva andmete puhul endiselt kasu olla, sest Eesti riiklik andmekorraldus, jätkates nõukogudeaegseid traditsioone, ei registreeri sünnikohta(maad) [Katus, Puur, Sakkeus 1995]. Irooniana on vähenenud ka rahvuse registreerimissagedus nõukogudeaegse praktikaga võrreldes, ometi on viimasena nimetatud tunnus siiski endiselt kättesaadavam.

2. Eesti vähemusrahvused ja Teine maailmasõda

Jättes ehk üksikud suured rahvastikukriisid kõrvale, on Eesti ala olnud üheks Euroopa põlisrahvastiku järjekindlama domineerimise piirkonnaks. Põlisrahvastiku kandjaks on olnud eestlased, olles pidevalt Eesti ainu- või enamusahvuseks oma ajaloolisel kodumaal [Saks 1960]. Viimati tõusis rahvastikuprotsesside loomuliku arengu tulemusena absoluutarvu kõrval ka eestlaste osakaal kogurahvastikus demograafilise ülemineku käigus, alates eelmise sajandi keskpaigast. Teise maailmasõja eelse rahvaloenduse (1934) andmetel moodustasid eestlased 88,1 protsenti tollase Eesti Vabariigi territooriumi kogurahvastikust. Selle näitarvu järgi oli Eesti omaaegse Euroopa üks etniliselt homogeensemaid riike. Enamusahvuse kõrval elas Eestis ka viis vähemusahvust. Klassikalise skeemi järgi kuulusid vähemusahvuste hulka naabermaade põlisrahvused, koondudes peamiselt piirialadele: venelasi elas Eestis 8,2 protsenti (1934) kogurahvastikust, lätlaste vaid 0,5 protsendiline osakaal pani juba tollal nende järjepidevuse vähemusahvusena pikemas perspektiivis küsitavaks. Arvukuselt teiseks vähemusahvuseks olid sakslased (1,5%), elades peamiselt linnades üle maa laiali. Kolmandaks vähemusahvuseks olid rootslased (0,7%), kes põlise ja küllalt kompaktse asuala tõttu andsid venelaste kõrval ehk teisena traditsioonilise vähemusahvuse mõõdu välja. Arvult viienda tollase vähemusahvusena nimetatakse sageli juute (0,4%), kuigi nende väikese arvu, pea eranditult linnalise hajaliasustuse ja eelkõige hilisaegse sisseerände tõttu võib sedalaadi käsitlust võtta ka tinglikuna.

Teine maailmasõda puistas rängalt Eesti rahvastikku. Kõigi vapustuste kõrval kaotas Eesti sõjategevuse ja sellega kaasnenud ning järgnenud geopoliitiliste ümberkorralduste käigus ka oma vähemusrahvused. Valdav enamus eestisakslasi oli sunnitud lahkuma Molotov-Ribbentropi pakti tulemusena, algselt paigalejäänud sõitsid ära nn järelmigratsiooni käigus esimese Nõukogude okupatsiooni ajal 1940-1941. Rootslased lahkusid organiseeritult Saksa-Rootsi kokkuleppe alusel enne Punaarmee tulekut 1944. aastal. Suur osa niigi väikesearvulisest juudi kogukonnast hukkus, naases vaid osa küüditatutest ja N.Liidu tagalasse evakueerunutest. Narva-tagused vallad ja enamik sega-asustusega Petserimaad ühendati Vene Föderatsiooniga, mille tulemusena Eesti kaotas ligi kolm neljandikku vene vähemusrahvusest. Pealegi olid linnades elanud eestivenelaste hulgas ka nõukogude repressioonid ulatuslikumad. Viidatud territoriaalse kaotusega kaasnes ka ligi kolmandiku eestilätlaste liitmine Vene Föderatsiooni koosseisu. Kõiki neid muutusi arvesse võttes, väljus Eesti sõjast rahvastiku etnilise koostise seisukohalt pea täieliku rahvusriigina, kus eestlastest enamusrahvus moodustas 97,3 protsenti kogurahvastikust. Säilis vaid ajalooline vene vähemusrahvus, uute piiride tingimustes peamiselt Peipsi läänekaldal.

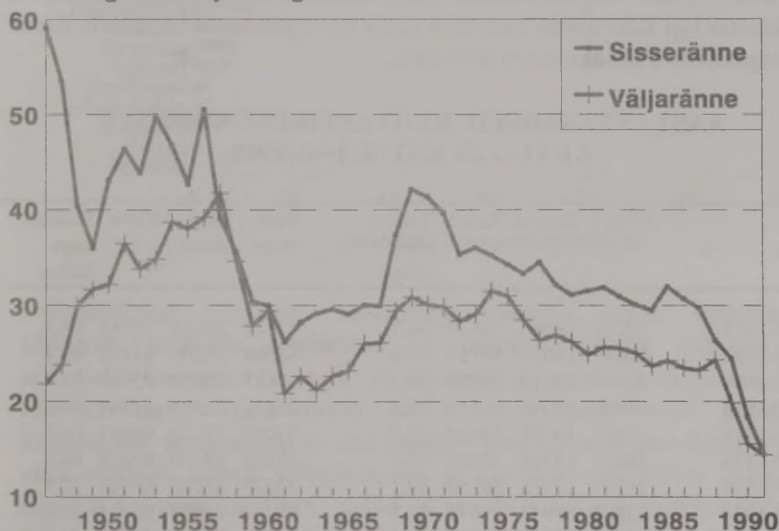
3. Eesti sõjajärgne rändeareng ja mittepõlisrahvastiku kujunemine

Sõjajärgsel perioodil toimus teatavasti intensiivne sisseränne Eestisse. Sisseränne lähtus kogu N.Liidu territooriumilt tervikuna, peamiselt siiski Venemaa Euroopa-osa aladelt. Rändeprotsesside tulemusena kujunes Eestis ja seejärel kasvas hoogsalt välispäritolu rahvastik, vastandina Eesti põlisrahvastikule. Muidugi oli enamik sisserännanuid mitte-eestlased (naases ka nn ida-eestlasi [Kulu 1994]), kuid rahvuskuuluvusel pole sisserännanute puhul erilist tähendust, ennekoike määrab nende vajadused, sotsiaalse käitumise, hoiakud jne mittepõlisus ja sellega kaasuv mitteadapteeritus. Pikaajalise arengu vaatenurgast on Eesti ja Venemaa vahelised rändevood kulgenud kaunis täpselt selle klassikalise skeemi kohaselt, mida Wilbur Zelinski oma ränderevolutsiooni teoorias tutvustab [Zelinski 1971]. Alates eelmise sajandi teisest poolest, ligikaudu paar kümnendit demograafilise ülemineku käivitumisest alates, sai alguse ka Eesti rahvastiku väljaränne oma etnilistest piiridest. Mitmete asjaolude koosmõjul oli väljaränne Eestist suunatud peamiselt itta, st tolleaegse Vene Impeeriumi aladele. Eesti paistis silma suhteliselt kõrge väljarände intensiivsuse poolest, ligikaudu 15-20 protsenti rahvastikust asus Esimese maailmasõja eelsel ajal elama väljapoole oma ajaloolist kodumaad.

Teise maailmasõja järel valitses hoopis teistlaadi demograafiline olukord, millele vastavad rändeptsessid olid vastupidise suunaga eelmise sajandi lõpu ja käesoleva sajandi alguse rändevoogudega võrreldes. Venemaast pea pool sajandit varasema demograafilise ülemineku tõttu [Katus 1994; Vishnevski, Volkov 1983] oli Eesti ammandanud oma väljarändepotentsiaali juba 1920ndate aastate paiku, Venemaal aga jõudis sõjajärgsetel aastakümnetel nimetatud potentsiaal parasjagu kõrgtasemele. Uus geopoliitiline olukord Balti mere lõunakaldal oli loonud küllalt soodsad tingimused Venemaa väljarändepotentsiaali realiseerumiseks uute läänekolooniate suunas. Niisiis, demograafilise arengu ajaline ebaühtlus lõi Eestis soodsa pinnase intensiivsele sisserändele Venemaalt ja teistest N.Liidu piirkondadest. Suured rahvastikukaod sõja ja sõjajärgsete sotsiaalsete ümberkorralduse käigus, samuti riiklikul tasemel viljeldud venestamis- ja sovetiseerimispoliitika Eestis tugevdas seda objektiivselt kulgevat protsessi veelgi.

Joonis 1. EESTI VÄLISRÄNDEVOOD

immigrantide ja emigrantide arv tuhandetes

Joonisel 1 kujutatud rahvastiku sisse- ja väljarändevoos Eesti ja N.Liidu regioonide vahel näitavad ulatuslikku migratsioonikäivet [Sakkeus 1991]. Nendele andmetele toetudes võib väita, et ligikaudu vaid iga seitsmes sissesõitnu on jäänud Eestisse pidama, ülejäänud kuus seitsmest on varem või hiljem lahkunud. Ajavahemikul 1956-1991 näiteks (1956. aastast alates hakati pidama linnarahvastiku liikumisega sarnast rändearvestust ka maarahvastiku osas, eelnenud kümnendi kohta on maarahvastiku rändeandmed hinnangulised) oli rändekäive Eesti ja teiste N.Liidu vabariikide vahel 1,4 miljonit inimest 200 tuhandelise rändeiibe juures. Osaliselt oli sedavõrd suure rändekäibe põhjuseks militaarsektoriga seotud liikumise kõrge osatähtsus, teisalt ka pererände väga väike roll noorte vallaliste, kõrgema üldise mobiilsusega sissesõitnute jõulise domineerimise taustal.

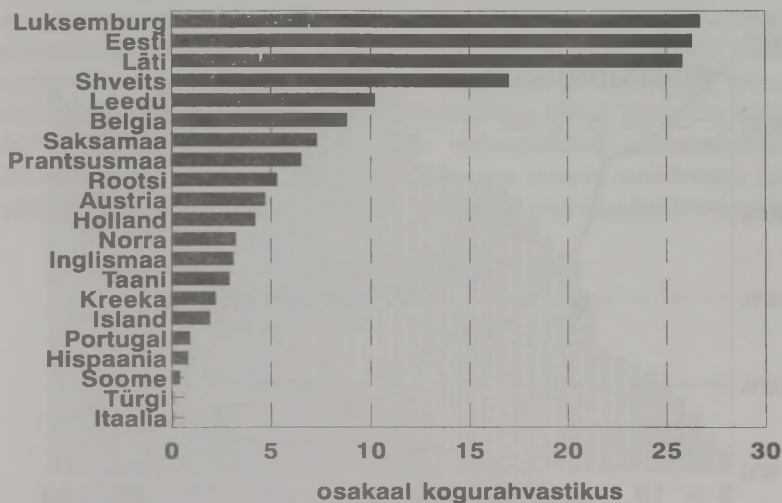
Rändeprotsesside tähendust Eesti rahvastiku sõjajärgsele arengule tervikuna aitab paremini avada sisse- ja väljarändevoogude ning rändekäibe võrdlemine surmade ja sündide arvu ning nn demograafilise käibega. Juuresolevast tabelist selgub, et sõjajärgses Eestis on rändesündmuste arv koguni ületanud sündide ja surmade arvu. Arvestades sündmusjuhtude võrdlusnõudeid, saab järeldada, et rändesündmused on avaldanud ligi kaks korda suuremat mõju rahvastiku vaheldumisele Eestis demograafiliste sündmustega võrreldes.

AASTAKESKMISED RAHVASTIKUSÜNDMUSTE ARVUD JA KÄIVE 1945-1989

	Sünnid	Surmad	Käive	Osakaal kogu käibes	Sisse- ränne	Välja- ränne	Käive	Osakaal kogu käibes
1945-1949	20129	19290	39419	34,7	47274	26814	74088	65,3
1950-1954	20635	15078	35713	30,6	45968	35202	81170	69,4
1955-1959	19899	13110	33009	30,3	39657	36278	75935	69,7
1960-1964	19856	13054	32910	38,8	28631	23333	51964	61,2
1965-1969	19355	14079	33434	35,5	33709	27122	60831	64,5
1970-1974	21626	15342	36968	35,5	37518	29770	67288	64,5
1975-1979	21772	17378	39150	39,1	33077	27788	60865	60,9
1980-1984	23332	18343	41675	42,8	30767	24968	55735	57,2
1985-1989	24435	18503	42938	45,4	28663	23049	51712	54,6

Kuigi rändeiive moodustas väikese osakaalu kogu migratsioonikäibest, kujunes rändeprotsesside tulemusena Eestis ikkagi välja üsna arvukas välissündinud rahvastik. Toetudes 1989. aasta rahvaloendusel fikseeritud Eesti alaliste elanike sünnikoha andmetele, moodustasid välissündinud 26,3 protsenti Eesti kogurahvastikust. See näitaja on Euroopa maade hulgas rekordiline (vt Joonis 2), ühtlasi ka kõrgeim endise N.Liidu riikide hulgas [Katus, Sakkeus 1991].

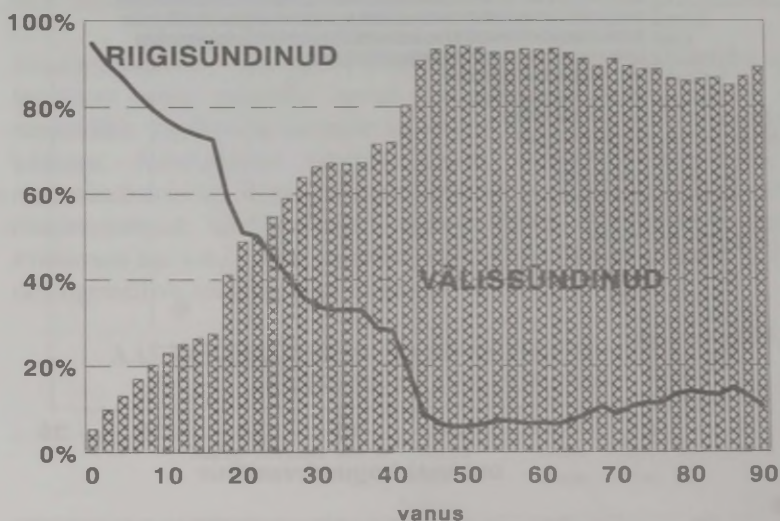
Joonis 2. VÄLISSÜNDINUD RAHVASTIK
Euroopa riigid, 1990 algus

Välissündinud rahvastik moodustub esimese põlve migrantidest. Mittepõlisrahvastiku hindamisel on muidugi tarvilik üldjuhul veel arvestada immigrantide teist ja kolmandat põlve, konkreetselt Eesti rahvastikuarengu käsitlemisel piisab sissesõitnute teise põlvkonna kaasamisest. Selle arvukust saab kaudselt mõõta kõrvtutades Eestis elavate mitte-eestlaste jaotust välissündinute ja riigisündinute lõikes (Joonis 3). Graafik kinnitab, et 1945. aastal ja varem sündinud põlvkondades on riigisündinute, väikeste eranditega siis põlisrahvastiku osakaal mitte-eestlaste hulgas alla 10 protsendi, põlvkonniti isegi alla 5 protsendi. Nooremates earihmades kasvab riigisündinute osatähtsus kohordist

kohorti, jõudes pea 100 protsendini vastsündinute hulgas. Ilmselgelt on sellise osakaalu tõusu põhjustanud sissesõitnute sündimus Eestis, mitte näiteks põliste vähemusrahvuste ca 30-40 kordne sündimuse tõus. Kuivõrd Eesti sisserändes domineeris tavapärasest enam üksikute ja vallaliste inimeste osakaal, kasvas sissesõitnud rahvastiku teise põlvkonna absoluutarv küllalt kiiresti. Alates 1970ndatest aastatest kindlustas just see rahvastikuosa Eesti positiivse loomuliku iibe, kattes ka põlisrahvastiku demograafilise kao 1970-1980ndate aastate vahetusel.

Joonis 3. MITTE-EESTLASED SÜNNIMAA JÄRGI Eesti, 1989

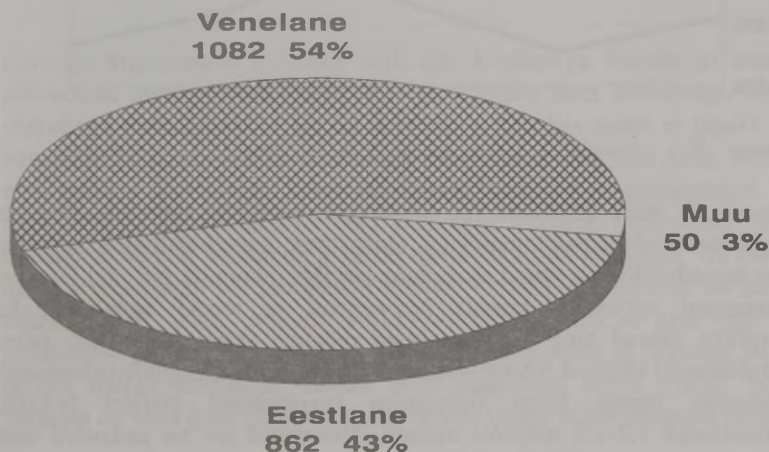

Kokkuvõtlikult jagunes viimase rahvaloenduse (1989) ajal Eestis elav mitte-eestlaste koguarv 602,4 tuhat inimest 38,2 tuhandeliseks põlisrahvastikuks ja 564,2 tuhande inimese suuruseks mittepõlisrahvastikuks. Viimasest on siiski teatud väike osa läbi segaabielse ning sisulise Eesti ühiskonda integreerumise, eelkõige teise põlvkonna sissesõitnute hulgas, juba küllalt tihedalt Eestiga seotud, mis annab ehk lootust arvata tingimisi nende kolmas põlv Eesti põlisrahvastiku hulka. Kaasaja Eesti põlisrahvastik on oma arvukuselt sõjaeelsest väiksem, moodustades 1 001 500 inimest, mittepõlisrahvastik ulatub koguni 36,0 protsendini kogurahvastikust.

4. Mittepõlisrahvastiku mured Eestimaa probleemina

Eesti sotsiaalse keskkonna pöördeline teisenemine Teise maailmasõja järgsel poolsajandil on eelkõige põhjustatud arvuka mittepõlisrahva sisserände poolt. Rahvastikuarengu vaatenurgast on muutus äet leidnud väga lühikese ajavahemiku jooksul: üle kolmandiku praegu elavast põlisrahvastikust mäletab omaenese kogemusest ühiskonda, mis oli rahvastikukoostise poolest tänasega võrreldes hoopis teine. Sellesama protsessiga kaasnenud Eesti kaasaja rahvastiku etniline ja keeleline tohuvapohu on vaid üks uue olukorra tahke, mis kaugeltki ei kujuta riigimehelikust vaatenurgast kõige rängemat muret. Põhiprobleemiks on siinelavate inimeste sotsiaalse kuuluvuse ja vajaduste ülipaljuses. Euroopa kogemus õpetab, et inimestega, kes mujal sündinute ja sotsialiseerunudena moodustavad teise riiki elama asudes põliselanikega võrreldes mitmeplaaniselt eristuva kogukonna, on seotud hoopis uutlaadi probleemipundar. Ajalooliselt on ju etniliselt ja keeleliselt kirevaid paikkondi koos traditsiooniliste probleemidega olnud Euroopas küllaga leida. Ometi vapustavad nüüdisajale iseloomulikud välissündinute ja põlisrahvastiku vastuolud suurt osa Euroopat hoopis seniolematu kandi pealt, vaatamata sellele, et Eesti 26,3% taustal on välissündinute osakaal

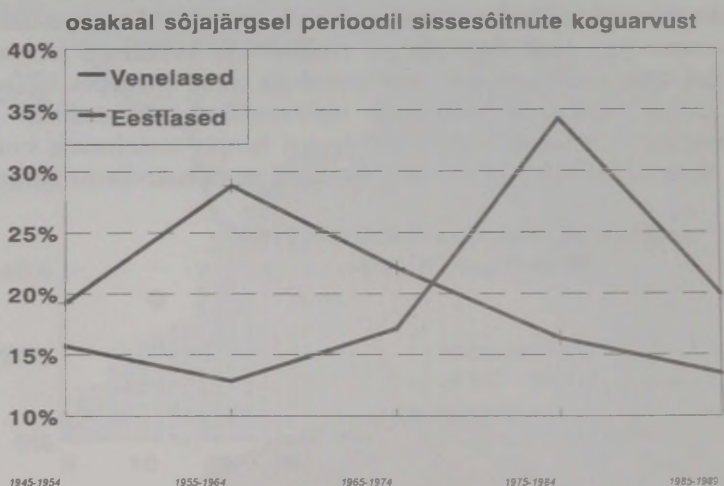
**Joonis 4. RAHVUSKOOSTIS
Mustvee, 1989**

kogurahvastikus näiteks Saksamaal ainult 7,3%, Prantsusmaal 6,5% või Rootsis 5,3%. Eesti vaatevinklist pole tarbetu rõhutada, et keeleprobleem on seejuures reeglina olematu või tühine: praktiliselt kõik immigrandid Euroopa arenenud maades räägivad asukohamaa riigikeelt.

Eesti seisukohalt võib mittepõlisrahvastiku plahvatusliku kasvuga seotud probleemid üldistada kaheks suureks rühmaks. Esimene neist on seotud sisserännanud inimeste sugulaskonnaga nende kodumaal, teine mittepõlisrahvastiku teistlaadi sotsiaalse käitumise ja väärtushinnangutega kohaliku põlisrahvastikuga võrreldes.

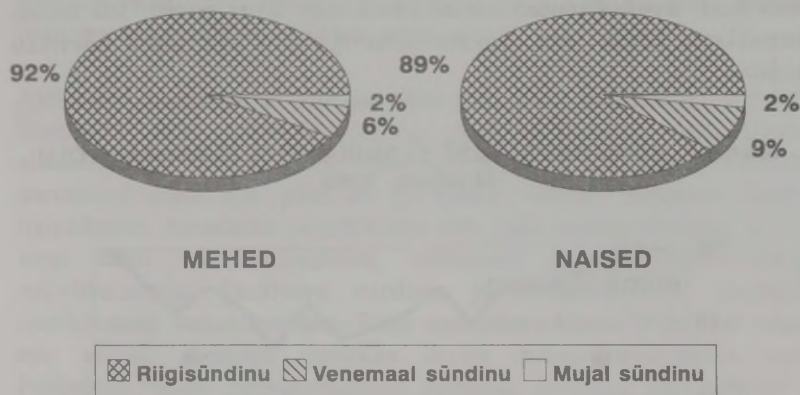
Joonis 5. MUSTVEESSE ELAMAASUMISE AEG

Eelpool oli viide asjaolule, et nõukogude perioodi tüüpiline Eestisse sisserännanu oli kahekümnendates eluaastates, sageli vallaline inimene. Üsna tagasihoidlik on olnud sisseränne tervikperekonniti. Nii jäid Eestisse elamaasunu vanemad, samuti õed-vennad ja teised sugulased, ka noorpõlve sõbrad ning koolikaaslased reeglina väljaspoole Eesti piire. Aastakümneid kestnud intensiivse sisse- ja väljarändevoogude tulemusena moodustab tänase Eesti rahvastiku sugulaskond endisel N.Liidu territooriumil 1,2-1,5 miljonit inimest. Nimetatud arv on sedavõrd suur mitte sellepärast, et Eestis elab palju mitte-eesti rahvusest inimesi, vaid seetõttu, et riiki iseloomustab rekordiline välissündinud rahvastiku

osakaal. Välismaal asuv sugulaskond pole rahvusprobleem, see on immigratsiooniga kaasnev probleem. Arvatavalt on see kõige tõsisem täna Eesti riigi ees seisev rahvastikuarengu küsimus, sest selle lahendusest sõltub Eesti püsijäämine järgneva sajandi jooksul [Katus 1994b].

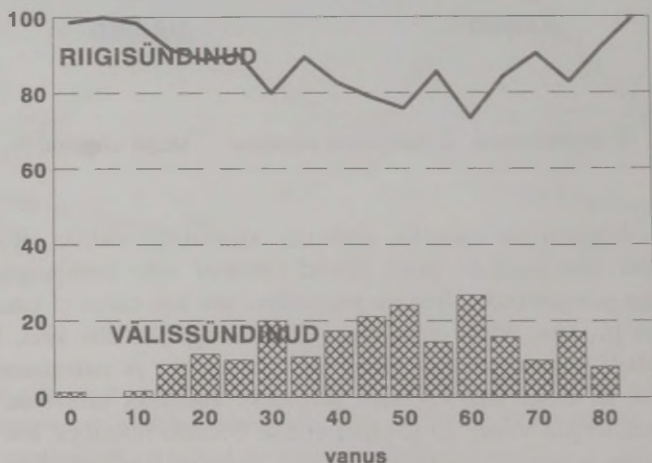
Joonis 6. VENE RAHVUSEST ELANIKKONNA SÜNNIMAA
Mustvee, 1989

Euroopa kogemusele toetudes võib täie kindlusega tõdeda, et esimese põlvkonna immigrantide jaoks jäävad sidemed oma kodupaiga, endise elukohaga esmatähtsaks. See on arusaadav, sest kes meist ei tahaks oma vanemate ja laste, õdede-vendadega kasvõi aeg-ajalt läbi käia, kohtuda oma endiste sõpradega, külastada lapsepõlvkodu ja mängumaad. Just selle läbi on Eesti täna, ja veel paljudeks aastateks tulevikus, hoopis tihedamalt seotud Venemaa ja teiste endise N.Liidu riikidega, kui enamus meist arvata oskab või tunnistada soovib. Veresugulussidemed on ääretult mitmekesised, isiku tasandil avalduvad seosed, mis ei küsi eriti riigi poliitilisest joonest ega majandusarengust. Sünnipaika ja lähedasi inimesi ei saa naljalt kustutada mälust isegi omaenese soovi korral, hoopis võimatu on seda teha käsu või mingi otsuse kaudu teiste inimeste poolt.

Kui Eesti sotsiaalmajanduslik areng peaks osutuma edukamaks arengust Venemaal, võib pidada tõenäoseks osa siinsete immigrantide sugulaskonna soovi asuda ümber Eestisse. Eestis elavad sugulased annaksid tõepärast ja usaldusväärset teavet siinsetest oludest ja valmistaksid oma lähedaste saabumist nii elukoha kui töö leidmise kaudu ette. Viimane asjaolu on osutunud Euroopa immigratsioonivooge analüüsides väga oluliseks. Teame, et perekonna- ja sugulusrännet piirata on väga vähe võimalusi. Igal juhul pole seda võimalust kohe kindlasti, kui Eestis elavad välissündinud on saanud Eesti kodakondsuse ning avaldavad kodanikena perekonna ühinemissoovi. Just sellise perspektiivi ees võivad seista Eesti ametiaasutused kümne-kahekümne aasta pärast, kui tänane ametnikkond lähtub oma otsustes hetkevajadusist ega suuda tulevikku vaadata.

Joonis 7. VENE RAHVUSEST ELANIKKONNA SÜNNIPÄRITOLU
Mustvee, 1989

Teine mittepõlisrahvastikku iseloomustav probleemirühm on seotud nende teistlaadi sotsiaalse käitumise ja väärtushinnangutega Eesti põlisrahvastiku taustal. Teisisõnu, ühiskond on äkiliselt diferentseerunud, mida tuleb arvestada enamiku tõsisemate otsuste tegemisel. Kaheldamatult on ka Eesti välissündinud, sarnaselt mistahes Euroopa riigi vastava

rahvastikuosaga, võtnud kaasa oma sünnipaiga ja vanemate kombed, väärtushinnangud ja hoiakud, millel põhineb suur osa inimvajadusi. Täiendavalt on enamusele Eesti immigrantidele veel kaasa antud nõukogude haridussüsteemi ja ideoloogia kaudu sisendatud unifitseeritud suurriiklik arusaam ühiskonnakorralduse üldprintsipidest. Erinevalt Euroopa maadele tavapärasest, pärinevad Eesti välissündinud hiigelsuurelt territooriumilt, väga mitmekesise sotsiaalkultuurise keskkonnaga aladelt. Üsna erilaadsed kultuurilt ja käitumiselt võivad olla näiteks Arhangelskist ja Astrahanist pärit venelasedki, mis siis rääkida islamiusulistest tatarlastest või Kesk-Aasia, Volgamaa ning Taga-Kaukaasia etno- ja sotsiaalkultuurilistest rahvastikurühmadest. Nõnda on lubamatu käsitleda immigrante kui suhteliselt ühtset sotsiumi.

Ajaloolise kogemuse puudumise tõttu pole Eesti põlisrahval eriti silma nägemaks neid tohutuid erisusi, mis nõukogude ajal Eestisse sisserännanud inimeste endi vahel on. Muidugi olid ka sellesarnased uurimused omal ajal põlu all ja vastav vähene andmestik raskesti ligipääsetav. Arvatavalt peitubki siin võti, miks taasiseseisumise järel on isegi Eesti teaduskirjanduses, rääkimata ajakirjandusest, levinud naiivlihtsustatud käsitlused eestlaste ja venelaste (või venekeelse elanikkonna) vastandamisest. Riigi andmekorralduses pole seni midagi ette võetud saamaks asjalikku teavet mittepõlisrahvastiku kohta. Poliitikute poolt rahvusvahelisse käibesse kantuna, on põlis- ja rahvusprobleemi segaminiajamine toonud Eestile ääretult palju ja ebameeldivat tüli. See oleks poliitikategelaste vähesegi rahvastikualase hariduse puhul olnud vältitav.

Kuivõrd immigrante iseloomustab põlisrahvast erineva etnilise kuuluvuse ja keelekasutuse kõrval tavaliselt suur hulk muid sotsiaalseid erisusi, mis reeglina tekitavad hoopis tõsisemaid ja keerukamaid olukordi kui pelgalt rahuskuuluvus, on ÜRO, Euroopa Nõukogu ja mitmete rahvuslike institutsioonide poolt käivitatud rida uurimisprojekte mittepõlisrahvastikuga seotud probleemide selgitamiseks [Oschlies 1989; Chesnais 1991; Van de Kaa 1991 jt]. Eesti Pere- ja Sünnimusuuringu ning Eesti Tööjõu-uuringu, mõlema esimese riigiuuringu andmed kinnitavad, et rahvastiku põlisustunlus on ühiskonda läbivalt vanuse kõrval kõige olulisemaks inimvajadusi, sotsiaalkäitumist, väärtushinnanguid jne määravaks teguriks tänapäeva Eestis [EKDK 1995; 1996].

Üheks asjakohaseks näiteks Eestis elavate vene rahvusest inimeste omavahelisel eristumisel põlisustunnuse järgi on Mustvee rahvastik. Käesolevat konverentsilinna võiks ehk põlisvenelaste pealinnaks kutsuda ning just seetõttu siinsed venelaste probleemid pea et vastanduvad venelaste probleemidele näiteks Tallinnas või Narvas. Mustvees on Tallinnaga sarnane vene rahvusest linnaelanike osakaal (Joonis 4). Pikemat ajavahemikku käsitledes on küll eestlaste osatähtsus kasvanud, kuid viimase poolsajandi vältel on sisserändetrend rahvustunnuse järgi olnud hüplik (Joonis 5). Mustvee rahvastiku paiksuskoostis on aga hoopis teistsugune, kui enamikus kõrge venelaste osakaaluga Eesti linnades (Joonised 6 ja 7, vrdl Joonis 3). Mustvees pole Eestile tavapäraselt keerukat keele- ega kodakondsusprobleemi. Kuivõrd suur osa Eesti põlisvenelasi on vanausku, siis on neid usuliselt nii vene võimu (Tsaari-Venemaa kui ka N.Liidu aegu) kui õigeusu kiriku poolt vaata ehk rohkemgi taga kiusatud kui eestlasi. Tegelikud kohalikud mured on aga üllatavalt sarnased mõne eesti väikelinna või ka nn ääremaaga: kultuuri ja kombestiku järjepidevus, rahvastiku ja majanduse taastepotentsiaali eba- piisavus, haridusvõimaluste ebapiisavus jms viimase aja regionalistikast hästituttav problemaatika.

5. Eesti rahvastiku põlistamise teed

Tuleb tõdeda, et intensiivse sisserände tulemusena kujunenud mittepõlise rahvastikuosa saatus mõjutab järgneva sajandi jooksul kõiki Eesti riigi toimetusi. Mittepõlisrahvastiku areng võib teoreetiliselt kulgeda kolme eri teed mööda. Esimese arengumudeli, nn ida-lääne silla- või Hansa-mudeli kohaselt jätkub sisserännanute kõrge rändeintensiivsus, mille tagajärjel Eesti mittepõlisrahvastik roteerub ega saa seetõttu tulevikus ilmutada erilist põlistumist. Teiseks, on võimalik enamuse või suure osa sissesõitnute tagasiränne oma kodumaale. Kolmas tee on sissesõitnute järk-järgulise põlistamisega kaasnev adapteerumine ja integreerumine eesti ühiskonda. Erinevate mudelite realiseerumine pole mitte võrdse tõenäosusega, pealegi võib ka üks ja sama mudel kulgeda küllalt erilaadsetl oma tulemuste ja eriti ajastuse seisukohalt. Igatahes on Eesti rahva ja riigi jaoks ülimalt oluline, millist teed pidi areng tegelikult saab toimuma, ja kuivõrd suures ulatuses saab protsessi mõjutada.

Kogu olemasolev teave viitab tõsiasjale, et Eesti mittepõlisrahvastiku tagasirände tõenäosus on viimase paari-kolme aasta jooksul kiiresti

langenud pea olematuks. Sedasama tõendavad ka reaalsed rändevood. Kuid isegi mistahes arengumudeli puhul seisab ametnikkonna ees ülesanne aidata väiksemat või suuremat osa sissesõitnuist integreeruda eesti ühiskonda. Selle ülesande täitmisel võiks põline eestivenelaste vähemusrahvus olla suureks abiks. Peaks ju olema hoopis lihtsam korraldada sissesõitnute, vähemalt vene rahvusest immigrantide ja nende teise põlvkonna integreerumist esmalt põlise vene vähemusrahvuse hulka ja alles nimetatud rahvastikuosa põlistumise järel tõstatada rahvusintegratsiooni probleemid. Niisuguse lahendustee realiseerumine sõltub eeskätt vene vähemusrahvuse valmisolekust sellist koormat endale võtta ja teiseks nende sisemisest taastepotentsiaalst. Viimase tagamisel oleks olnud ja on ka edaspidi Eesti riigil võimalik hoopis enam ära teha kui seni tehtud. Oleks loomulik, et lõviosa vastavast välisabist suunduks just põlise vähemusrahvuse probleemide lahendamisele, selle asemel, et praeguse mõtlematu raiskamise asemel tulde lennata.

Kui suhtuda tõsiselt mittepõlisrahvastiku poolt sageli viidatud eesti keele omandamisraskustele, oleks pakutud integreerumistee selle probleemi lihtsaks lahenduseks. Paraku võib oletada, et keeleasjade taha pugemine on pigem ettekääne, mille taga peitub soovimatus elada põlisvähemusrahva kombel Venemaast kultuuri ja elukorralduse poolest küllalt erineva eesti enamusrahvuse hulgas. Viimasel juhul kätkeks käsitletava integreerumistee katsetamine ühe oletatava ettekäände äralangemist.

VIIDATUD KIRJANDUS

1. Chesnais, Jean-Claude (1991). *Migration from Eastern to Western Europe, Past (1946-1989) and Future (1990-2000)*. Paper presented at the Conference of Ministers on the movement of persons coming from Central and Eastern European Countries. Vienna.
2. Council of Europe (1995). *Report: European Population Committee 20th Meeting*. Strasbourg.
3. EKDK (1995). *Eesti Pere- ja Sündimusuuring. Standardtabulatsioonid*. RU, Seeria C, No.6. Tallinn.
4. EKDK (1996). *Eesti Tööjõu-uuring. Standardtabulatsioonid*. RU, Seeria C, No.11. Tallinn. Trükis.
5. Katus, Kalev (1994a). *Timing of Fertility Transition in Baltic Countries*. Paper presented at the International Conference "Where does Europe end?". Budapest.
6. Katus, Kalev (1994b). Eesti rahvastiku tulevikujooned. *Looming*, No.2, lk.243-255.
7. Katus, Kalev, Luule Sakkeus (1991). *Foreign-born population in Estonia*. RU, Series B, No.19. Tallinn, EKDK.

8. Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (1995). *Comparability of Population Data in Previous USSR: Case of Estonia*. Paper presented at the European Population Conference, Milano.
9. Kulu, Hill (1994). *Mujalsündinud eestlased Eestis*. RU, Seeria B, No.23. Tallinn, EKDK.
10. Oschlies, W. (1989). Polnischer "Drang nach Westen", Dynamik und Motive der jüngsten Emigrationswellen. *Berichte des Bundesinstitutes für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien*.
11. Pavlik, Zdenek, Martin Hampl (1976). Ieranhia realnosti i problema otsenki bolee shirokih vzaimosviazei populatsionnogo razvitiia. Praga.
12. Sakkeus, Luule (1991). *Post-war migration trends in Estonia*. RU, Series B, No.15. Tallinn, EKDK.
13. Sakkeus, Luule (1995). Post-war Migration Trends and the Formation of the Foreign-born Population in the Baltic States. *Oyvind Dahl (Ed). Intercultural Communications and Contact*. Stavanger, Misjonhøgskolens Forlag, pp.176-205.
14. Saks, Edgar (1960). *Aestii. An analysis of an ancient European civilization*. Montreal-Heidelberg.
15. UN (1987). *Manuel on Integrating Population Variables into Development Planning*. Proceedings of the UN Ad Hoc Expert Group Meeting. New York, UN.
16. UN (1989). *Projection Methods for Integrating Population Variables into Development Planning*. Volume I, Module I. New York, UN.
17. UN (1990). *Projection Methods for Integrating Population Variables into Development Planning*. Volume I, Module II. New York, UN.
18. UN (1993). UN (1990). *Projection Methods for Integrating Population Variables into Development Planning*. Volume I, Module III. New York, UN.
19. UN (1995). *Population and Development*. Volume 1 and 2. UN.
20. UN ECE, Council of Europe, UNFPA (1994). *European Population Conference*. Proceedings. Volume 1 and 2. Stasbourg, 1994.
21. Van de Kaa, Dirk (1991). The Future of International Migration in Europe. Paper presented at the European Population Conference. Paris.
22. Vichnevski, Anatoli, Andrei Volkov (1983). (*Eds*) *Vosproizvodstvo naselenia SSSR*. Moskva.
23. Zelinski, Wilbur (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*, Vol.61, No.2, pp. 219-249.

MUSTVEE PEIPSIMAA ETNILISES SIIRDEVÖÖNDIS

Ott Kurs

Tartu Ülikool, Geograafia Instituut

Mul on hea meel, et etniliste vähemuste konverents on korraldatud Peipsi järve läänekaldal Mustvees. See koht paikneb nii Eesti riigi rajamaal (nõukogude ajal loodi vana läänemere-soomelise asemele uus nimetus 'ääremaa') kui ka eesti ja vene etnose siirdevööndis. Seoses Mustvee omapärase asendiga on siin ennegi nõu peetud. Meenutuseks vanematele ja teadmiseks noorematele märgiksin, et üks selliseid konverentse toimus samas, 1957-1960 valminud kultuurimajas juba 7.-9. septembrini 1961. Nõupidamise põhikorraldajaks oli tollal kuuendat tegevusaastat käinud Eesti Geograafia Selts, keda abistasid Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse TUI ning Eesti NSV Hüdro meteoroloogia Teenistuse Valitsus. Tollal arutati meie idapoolse rajamaa majanduse arenguperspektiive. Selle käigus kuulati ka ettekandeid Peipsi-Pihkva järve loodusolude, asustuse ja rahvastiku kohta. Osalejate hulgas oli 100 teadlast ja praktikut. Olulisemad ettekanded avaldati artiklitenä Eesti Geograafia Seltsi aastaraamatus 1963 (ilmus 1964). Nii et eeskuju nõupidamise ja selle materjalide avaldamise osas on olemas.

Minnes nüüd etniliste küsimuste juurde, tuleks esmalt peatuda etnilise siirdevööndi kujunemisel, vaadates seda nii läänest kui ka idast.

Põhja- ja Ida-Euroopa vahelises piirivööndis paiknevatest suurtest järvedest on lõunapoolseim Peipsi, mida mõnikord nimetatakse ka Peipsi-Pihkva järveks. Järv ise asetseb laialdases nõos, mis ulatub idas kuni Ingeri ja Lauga kõrgustikuni. Peipsi rannikuvööndi ja ning järve suubuvate jõgede valgalade ühisnimetuseks on tänapäeval *Peipsimaa*. Teaduskeeles hakkas see nimi levima pärast Aliise Moora (sünd. 1900) ajaloolis-etnograafilise uurimuse **Peipsimaa etnilisest ajaloost** ilmumist 1964. Peipsimaa moodustab osa kaua enne slaavi kolonisatsiooni kujunenud läänemeresoomlaste ehk tshuudide (tõsi küll, tshuudide all mõistsid vene allikad ka teisi põhjapoolseid soomeugrilasi, nt permlasi) asustusvööndi. Mälestusena sellest on Peipsi järve venekeelne nimi *tshudskoe ozero*. 13. sajandist hakkasid Lääne- ja Ida-Peipsimaa teineteisest poliitiliselt ja kultuuriliselt eristuma, kuid põliselanike omavahelised sidemed järve mõlema kalda vahel säilisid. Eriti puudutab

see kitsa Lämmijärve tagust Rämeda (vene Remda) poolsaart. Kui Ida-Peipsimaa rannakülad olid ammugi venestunud, siis sealsetel soosaartel (räme 'mätlik kidurate mändidega soo') säilis ugalaste (Edgar Kanti seisukoht) või vadjalaste järglaste (Ilmar Arensi arvates) maakolk. Pärast asunike juurdevoolu Eestist (eriti 16.-18. saj) hakati seda ala nimetama koguni Väike-Eestiks. 1860. aastail algas Eestist massiline väljarändamine Venemaale, mis peale sooja maa suundus ka Lääne-Ingerisse ja Ida-Peipsimaa põhjapoolsematele sisealadele, eriti alates 1863. aastast. 1861-1870 rändas Põhja-Tartumaalt Peipsi taha 600 perekonda ehk 2000-2600 inimest. Suur väljarännulaine üle järve oli ka aastail 1907-1910. Nende rännetega panid eesti asunikud aluse järvest 12-15 km kaugusel alanud metsa- ja soolade kultuuristamisele. 1897 elas Oudovamaal 15 032 eestlast, 10,5% maakonna rahvastikust. Aastaks 1917 oli eestlaste arv tõusnud 40 000ni ehk veerandini rahvastikust.

Pöördudes veel kord ajaloos tagasi, tuleb märkida, et kuni 12.-13. sajandini olid eestlaste idanaabriteks lähihõimlased vadjalased, kes siis Peipsi järve idakaldal venestusid. Algas esimeste idaslaavlaste tungimine Peipsi läänekaldale. 17. saj tekkisid vene asundused Nina ja Mustvee piirkonnas. Venelaste sisseränne Peipsi läänekaldale jätkus 18. sajandil, mil kogu eestlaste maa kuulus Venemaa koosseisu. Kiiresti kasvas see 19. sajandil. Elisabeth Richteri järgi kasvas vene asukate arv Peipsi läänerannikul järgmiselt: 1782. a. 811, 1811. a. 1172, 1820. a. 2700 ja 1846. a. 4600 elanikku. Suure osa neist moodustasid tagakiusamise eest põgenenud vanausulised.

Niisiis on minevikus üle Peipsi järve toimunud kahesuunalist liikumist. Idast tulnud vene asukad jäid püsima järve rannikul, kus äärmiselt hõre eesti asustus nendega assimileerus; kaugemale sisemaale liikunud venelased omakorda sulasid eestlastesse. Läänest itta hakkasid eestlased suunduma suhteliselt hilja, alles möödunud sajandi teisel poolel, ning nad suundusid tihedalt asustatud rannikuvööndist kaugemale sisemaale, seni asustamata või hõredalt asustatud metsa-aladele.

Milline on siis olnud Mustvee osa etnilise siirdevööndi kontaktides?

Mustvee moodustab ühe suurema lüli Peipsi lääneranniku asulate pikast reast. Suuremad asulad on moodustunud enamasti jõgede suudmetesse. Ka Mustvee asub samanimelise jõe suudmes. Kohanimena on Mustveed

(*Mustut*) mainitud esmakordselt 1493. Asula tekkimist ja kasvamist on mõjutanud tugevasti nii Torma suunas kulgev vana Tartu maantee kui ka piki järverannikut asulaid ühendav tee. Põhiline osa asulast paikneb järve madalal lauskrannal, mis lääne suunas pisut tõuseb. Kui vaadata eeldusi majandustegevuseks, siis asula lääneosa (vanema nimetusega Lubja ots) liitub teatud määral sisemaise Torma kihelkonna põllumajanduspiirkonnaga, madalal toiteainetevaesel järverannikul sellised eeldused puuduvad, mistõttu see jäi põllumajandusega tegelevate eestlaste otsesest asustusvööndist esialgu kõrvale. Siin paiknesid vaid talupoegade ajutised kalamajad. Just siin leidsidki endale uue kodu kaugemalt ida poolt sisse­rännanud. Nii et juba oma tekkimise algusest peale kujutas endast Mustvee, mida tsaaride ajal üldiselt *Tshornaks* kutsuti, kahe etnose raja-asulat. Vastavalt sellele kujunes välja ka asustuse välisilme. Peipsi ääres oli see tihe tänavküla, Tartu maantee ääres puudega segatud hõredam hoonestus. Esimesena nimetatud asustustüüp oli omane vene kaluriküladele. Nii et see osa asulast iseloomustab perioodi, mil Mustvee oli harilik kaluriküla. Soodne asend jõe suudmes oli põhjuseks, et tekkis suurem sadam ning küla sai veeliikluse keskuseks ning omaette vallaks (1869) Peipsi läänerannikul. Mustvee kaudu toimus ka eestlaste väljarändamine Peipsitagustele aladele.

Kui pärast Põhjasõda oli Mustvees kiiresti suurenenud vene elanikkond, siis pärisorjuse kaotamine 1819 soodustas ka eestlaste ulatuslikumat sisse­rändu. Eriti asusid Mustveesse elama need, kel oli asula elanike ja läbisõitjate teenindamiseks vajalikke oskusi: käsitöölised, kaupmehed jt ametite esindajad. Need olid enamasti lääne poolt (nii Tartu-, Viljandi- kui ka Pärnumaalt) tulnud eestlased, kes tõid kaasa oma ehitusviisi, mis hakkas kujundama asula lääne- ja keskosa ehitustüüpi. Nii hakkas küla elanike arv kiiremini kasvama. Kaua aega, kuni Teise maailmasõjani, langes eesti ja vene rahvastiku levik kokku vastavate asustustüüpide levikuga. Asula peatänavaks kujunes Tartu-Peterburi (Narva) maantee, mille järveäärset osa kutsuti Tiirika-otsaks. Sellelt hargnes Kallaste suunas Pihkva tänav (Golodai-ots). Selline kolmele teele tuginev põhiplaaniline asend on jäänud püsima tänapäevani. Seoses soodsa asendiga sai Mustveest küllaltki varakult laadapaik. Aastal 1860 oli Eesti 48st laadapaigast Peipsi läänerannikul kaks: Mustvees ja Võõpsus. Mustvee laadal, nii nagu hiljem kujunenud Kallaste laadalgi, said kokku Eestis ja teiselpool Peipsit elavad sugulased ja tuttavad.

Varasematel aegadel suhtles Mustvee teiste asulatega suuresti vesitsi. Nii kulges veel enne Teist maailmasõda Mustveest laevaliin Tartusse. Järv andis olulise osa elanike sissetulekust. Kalastus oligi ala, kus eestlased ja venelased tihedalt kokku puutusid ja kus eestlastel oli küllaltki palju venelastelt õppida. Venelaste teine oskus, mida eestlased kasutasid - ehitustöö, tugines maasidemetele. Vene ehitusmeistrid töötasid ümberkaudsetes taludes ja kaugemalgi sisemaal, ka linnades. Eestlaste poolt oli hinnatud ka venelaste sibula- ja sigurikasvatus. Venelased said eestlastelt omakorda karjasaadusi ja teravilja.

Mustvee on alati olnud venelaste ülekaaluga asula. Vene elanikkond rajas endale vanausuliste kiriku juba 1795. a., millele järgnesid õigeusu kirikud. Eestlased kuulusid pikka aega Torma kihelkonna alla ning oma luteriusulise kiriku ehitamiseni jõudsid nad alles aastail 1877-1880. Eestikeelset kooliharidust omandati alguses samuti naaberkülades, kas siis Tormas (kool aastast 1688), Lohusuus (1697), Kõnnus (1766) või Kasepää (1785). Oma eesti külakool saadi Mustveesse 1828. a. Venelased rajasid 1848. a. kirikukooli. 1851. a. elas Mustvees 1246 inimest, kellest eestlasi oli 324 (26%). Aastaks 1868 oli elanike arv tõusnud 1953-ni (seega sama palju kui praegu), neist eestlasi 457 (23,4%). 1897. a. ulatus elanike arv juba 3215-ni. Tiheda hoonestuse tõttu on asulat mitmel korral (1866, 1918) laastanud hävitavad tulekahjud. Nii põles 1918. a. maha 120 maja. 1921. a. anti asulale alevi õigused. 1922. a. loendati alevis 2745 inimest, neist 803 (29,3%) eestikeelset. Aastaks 1934 oli tõusnud pisut nii elanike üldarv (2841) kui ka eestlaste arv (1006) ja osatähtsus (35,4%). 1938. a. anti kõigile aleveile (v.a Võõpsu), sealhulgas ka Mustveele, linna õigused. Laastavalt mõjus Mustveele II maailmasõda (põhiliselt 1944. a., aga osa keskusest põles maha juba 1941. a.), mil hävis 70% linnast. 1. detsembril 1941 loendati linnas 1893 elanikku, neist 1197 venelast ja 670 eestlast (35,4% rahvastikust). Nii et vaatamata elanike arvu tunduval vähenemisele oli rahvastiku etniline koosseis jäänud samaks. Mustvee hävitamist punaväe poolt suvel 1944. a. mäletan isiklikult, kuigi seda otseselt läbi ei elanud. Sügiseks 1944 oli Mustveesse jäänud vaid 1303 elanikku. Järgmiseks aastaks kasvas elanike arv 1620-ni.

Veel mäletan üht Mustveega seotud sündmust, mida tahaksin teistega jagada. Juba sügisel 1943 oli selge, et Saksa rinne Peipsi ja Ilmeni ruumis murtakse punaväe poolt peagi läbi. 25. septembril 1943 avaldati *Wehrmacht*i Oudova välikomandandi eestikeelne üleskutse Peipsitagustele

eestlastele; selles kutsuti neid asuma vabatahtlikult ümber Eestisse. Kaasa sai võtta kariloomi, teravilja, rõivaid ja toitu umbes kaheks nädalaks. Mida kaasa ei saanud võtta, tuli anda Saksa majanduskomandole. Evakueerimiseks lubati Eesti ja Saksa sõjajõudude toetust. Kes vabatahtlikult ei soovinud Eestisse asuda, võis evakueerimisel sattuda täiesti ettearvamatusse kohta. Punapartisanide hõivatud alalt Pljussa jõest idas oli võimatu eestlasi hulgaliselt ära tuua. Varahommikul, 28. septembril 1943. a. suundus Oudova sadamast Ustjest Mustveesse esimene seitsme lodjaga puksiir. Igas lodjas oli 40-80 inimest koos koduloomade ja pakkidega. Kuni 15. oktoobrini suundus Peipsi läänekaldale iga päev üks selline laevakaravan. Edasi toimus see ülepäeviti ning katkes 10. novembril täielikult. Selleks ajaks jõuti Eesti-poolsele kaldale toimetada 1 306 eestlast, 28 soomlast ja kaks lätlast. Kaasa toodi 552 lehma, 664 lammast, 110 kitse, 169 hobust ja 8000 kotti leivavilja. Mustveest hajutati tagasipöördunud Eesti Ühisabi hoolitsusel töökäsi vajavatesse taludesse üle kogu Eesti. Siinkirjutaja mäletab oma lapsepõlvest seda, kuidas neid Mustveesse saabunud, vanakestest, naistest ja lastest koosnenud Venemaa eestlaste perekondi suurematesse taludes paigutati. Täiskasvanud mehed olid kas punaväkke mobiliseeritud (nooremad) või nõukogude võimude poolt juba 1937-1938. a. hävitatud. Neilt Venemaa eestlastelt said meie inimesed omavahelistes vestlustes kuulda tõde idapiiri taga toimunud. Sellest sündmusest on säilinud terve rida fotosid. Nende autoriks on samal aastal sealseid eestlasi uurinud Ilmar Arens (1912-1994), kelle viimane töö **Peipsitagused eestlased** õnnestus mul 1994. a. Tartus välja anda. Autor jõudis enne jäädavat lahkumist veel selle korrektuurigi lugeda. Ühe eksemplari raamatust olen andnud ka Mustvee linna raamatukogule.

Mis puutub sõjajärgse Mustvee olukorda, siis on selles tõusu- ja mõõnaperioode. Väikelinna hiilgeajaks võib pidada aastaid 1950-1959, mil ta oli samanimelise üksuse (rajooni) halduskeskuseks. Tollal pöördus Mustvee lõplikult näoga järve poolt maa poole. Siis töötas veel täie pingega 1920. aastail rajatud Sonda-Mustvee kitsarööpmeline raudtee (lakkas olemast Mustvee ja Avinurme vahel 1968 ja ülejäänud ulatuses 1971) ning kavandati isegi uut raudteeliini Jõgevale. Paranes maantee olukord ning kasvas Mustvee tähtsus transiitliikluses. Viimase parandamiseks hakati rajama otseteed Tartu suunas. Viimane valmis küll alles pärast Mustvee rajooni likvideerimist. Asula ehitati uuesti üles ja kujundati teeninduskeskuseks ümbritsevale maapiirkonnale.

Halduskeskuseks olemise ajal arendati kohalikku majandus- ja kultuurielu (ilmus ka ajaleht) ning Mustvee sai Lohusuu, Avinurme, Torma ja osalt Saare valla loomulikuks keskuseks. Haldusrajooni koosseisu kuulunud Tudulinna vallaga jäid sidemed siiski nõrgaks. Linna tagamaalt sisserännanute arvel kasvas ka eestlastest elanike osatähtsus. Kuigi linna elanike arv ei küündinud sõjaeelse tasemeni, oli see suurem tänapäevastest, moodustades 1959. a. 2237 inimest. Rajooni ajal tekkis varem hooajaliselt sisemaal töötanud meestele enam töövõimalusi ka kohapeal ning hakati otsima teid naistööjõu rakendamiseks. Sellest räägiti ka nõupidamisel, millele viitasin sissejuhatuses. Võimalus tuligi Mustvee lõunapiirile ehitatud Marati tsehi näol. Nii et pärast rajooni likvideerimist oli naistel isegi suurem võimalus leida elukohajärgset tööd.

Mis puutub Mustvee rahvastikku, siis selle arv hakkas pärast rajooni likvideerimist kahanema ning on nüüd jäänud püsima 1900 - 2000 vahemikku. 1. jaanuaril 1995. a. elas siin 2003 inimest. Suureks probleemiks on töökohtade vähesus, mistõttu noored siirduvad mujale. Nii väheneski 1994. a. linna elanike arv 20 inimese võrra. Elanike mehaanilisele rändele lisandub veel suur suremus. Etniliselt struktuurilt on Mustvee jäänud kahe rahvusliseks. Üle poole elanikest on venelased, eestlaste osatähtsus oli viimase rahvaloenduse järgi 43,2% (1979.a. 44,1%). Väikelinna asend teederistil on soodne ning seepärast on siin suvisel ajal alati palju läbisõitjaid. Seoses Vene piiri sulgumisega ja tänu tugevale tollibarjäärile on soikunud aga majanduslik suhtlemine lähima miljonilinna Peterburiga. Minevikus andis sealne turg siinsetele kurgikasvatajatele suuri sissetulekuid. Et Mustvee on suurim ja soodsaima asendiga Peipsimaa etnilise siirdevööndi asula Eesti piirides (Räpina on elanike arvult suurem, kuid asendilt ebasoodsam), peaks siin olema ka mõni selle piirkonna omapära kajastav kultuuriasutus, nt Eesti Peipsimaa muuseum. Mis puudutab üldse elusse rajavööndis, siis võiks Eestis olla mõni sellekohane väljaanne, kus leiaksid kajastamist piirialade probleemid. Meie naaberriigis Soomes on selliseks väljaandeks neli korda aastas ilmuv ajakiri **Rajaseutu**, mille 1995. a. numbrites on käsitletud rajamaade ühistegevust ja koolitust ning nende kohta muutuv Euroopas; omaette number on pühendatud Lapimaale.

VENELASED EESTIS: RÄNNE JA AKULTURATSIOON

Lasnamäe ja Pärnu võrdlev uurimus

Tiit Tammaru ja Kaidi Kandla
Tartu Ülikool, Geograafia Instituut

SISSEJUHATUS

Ettekande esimene osa on teoreetiline - me anname ülevaate akulturat-siooni teooriast ja analüüsime rännet endises Nõukogude Liidus. Ettekande teises osas anname ülevaate esimestest uurimustulemustest rändest ja keeleoskusest ning nende omavahelisest seosest.

JOHN BERRY AKULTURATSIOONI TEOORIA

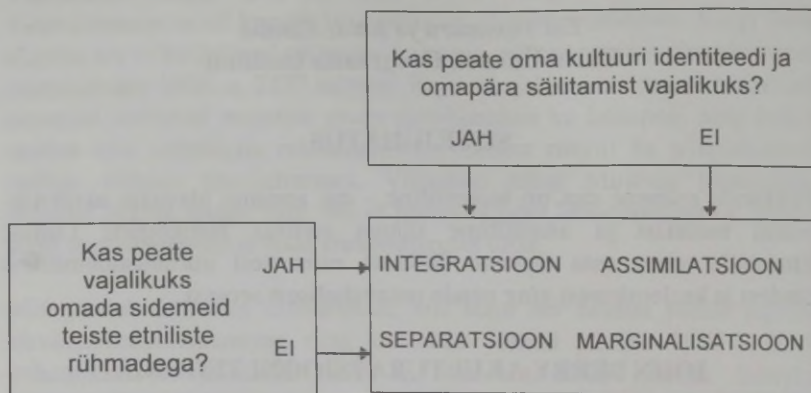
Vähemusrahvuse kohanemise uurimisel on võimalik lähtuda erinevatest teooriatest. Meie peamiseks teoreetilisteks lähtepunktideks on John Berry (1992) poolt sõnastatud akulturat-siooni teooria. Akulturat-siooni võib defineerida kui kultuurilise muutuse protsessi, mis tuleneb pidevast ja vahetust kontaktist erinevate kultuuride esindajate vahel (Domander 1995). J. Berry on vähemusrahvuste kohanemise protsessis eristanud neli akulturat-siooni vormi: assimilatsioon, integratsioon, separatsioon ja marginalisatsioon (joonis 1). Akulturat-siooni vormid kujunevad vastusena kahele põhiküsimusele:

1. Kas te peate vajalikuks oma kultuuri identiteedi ja omapära säilitamist?
2. Kas te peate vajalikuks omada sidemeid teiste etniliste rühmadega?

Assimilatsiooni korral sulandub vähemusrahvus põhirahvuse esindajatega, võttes üle põhirahvuse kombed, tavad ja keele; sidemed vähemusrahvuse esindajatega kaovad.

Integratsiooni korral säilitab vähemusrahvus küll oma kultuurilise identiteedi, kuid võtab omaks ka põhirahvuse kultuuri ja kombed ning õpib ära põhirahvuse keele. Tavaliselt järgib vähemusrahvus tööl ja laiemates ühiskondlikes suhetes põhirahvuse kombeid ja kultuuri; perekonnas, sugulaste ja tuttavatega suheldakse aga oma keeles ja järgitakse vähemusrahvuse kombeid ja traditsioone.

Marginalisatsiooni korral kaotavad vähemusrahvuse esindajad sidemed oma endise rahvuse esindajatega, kuid samas ei looda kontakte ka põhirahvuse esindajatega, st. ei õpita tundma põhirahvuse kultuuri, traditsioone ja keelt.

Joonis 1. Neli akulturatsiooni vormi (allikas: Berry 1992).

Separatsioon iseloomustab olukorda, kus vähemusrahvus säilitab sidemed oma rahvusega, säilitab oma kultuuri, kombed ja traditsioonid ning ei loo kontakti põhirahvusega.

Akultuuratsiooni neljast vormist on võimalik rääkida nii üksikinimeste kui grupi (nt. etniline vähemus tervikuna) tasandil ning ajalises dünaamikas.

Kui me heidame pilgu lähiminevikku, siis oli Nõukogude Liidu perioodil tegemist pigem vastupidise kohanemisprotsessiga, st. põhirahvuse esindajad (eestlased) pidid kohanema mujalt Liidust siia elama asunud inimestega, üle võtma nende kultuuri elemente ja õppima selgeks nende keele. Mineviku kohanemisprotsessi saab iseloomustada ka mõistega separatsioon, st. eestlased ja teiste rahvuste esindajad on elanud paralleelset elu ja kokkupuutepunktid on olnud väikesed. Seda iseloomustab hästi näiteks erineva massimeedia tarbimine, mis omakorda kujundab erinevaid väärtushinnanguid ja suhtumisi. Kohanemisprotsessis on seega seni olnud valdavaks pigem separatsioon ja marginalistasioon kui integratsioon ja assimilatsioon, seda eriti piirkondades, kus venekeelse elanikonna osatähtsus kogurahvastikust on suur.

KOHANEMINE JA RÄNNE

Vähemusrahvuste kohanemise uurimise üheks oluliseks momendiks on vähemusrahvuse esindajate rändepõhjused Eestisse saabumisel. Kohanemine sõltub lisaks põlisusele ka rände iseloomust. Kohanemise aspektist on rändel olulised kaks tunnust:

- rände toimumishetkel oli tegemist liikumisega ühe riigi piirides, mis praeguseks on lagunenud ja
- suur osa rändest oli kas otseselt või kaudselt suunatud.

Leonid Rõbakovski (1987) on eristanud endises Nõukogude Liidus kolm põhilist rändetüüpi:

1. Keskelt suunatud ehk riigi poolt juhitud.
2. Detsentraalselt suunatud (ettevõtete ja organisatsioonide poolt juhitud).
3. Vabatahtlik ränne.

Lisaks nendele rände põhitüüpidele tuleb nimetada veel erirännet, mis on seotud sõjaväelaste ja vangidega. Sisuliselt kuulub eriränne samuti keskelt suunatud rände alla. Seega erinevalt teistest arenenud riikidest oli endises NSVL-s oluline rände osaliselt suunatud iseloom; st paljud inimesed on Eestisse sattunud mitte omal vabal tahtel, vaid kas suuremal või vähemal määral sunnult. See omakorda mõjutab aga kohanemisprotsessi. Ka vabatahtlik ränne on suurel määral seotud tsentraalselt ja detsentraalselt suunatud rändega. Näiteks on vabatahtliku rände liikideks ahelränne ja abiellumisega seotud ränne. Ahelränne tähendab seda, et esimestele saabujatele järgnevad perekonnaliikmed, sõbrad ja tuttavad, kes on rändeks saanud informatsiooni varem saabunudelt. Abiellumisega seotud ränne on samuti tihedalt seotud varem Eestisse saabunudega, sest abielluti üldjuhul mitte eestlaste, vaid varem (näiteks tsentraalse või detsentraalse suunamise kaudu) Eestisse saabunud inimestega.

Kõigi nende inimeste puhul ei olnud peamiseks Eestisse tuleku motiiviks mitte meeldivus ning soov õppida tundma kohalikku kultuuri, traditsioone ja keelt, vaid pigem oli tegemist ikkagi saabumisega ühte suure kodumaa paljudest osadest. Sama hästi oleksid paljud võinud saatuse tahtel sattuda näiteks hoopis mõnda endise NSVL lõunavabariiki.

LASNAMÄE JA PÄRNU VENELASTE VÕRDLEV UURIMUS

Uurimuse põhiosaks on struktureeritud ankeetküsitlused Lasnamäel ja Pärnus. Oleme keskendunud vaid suurima Eestis elava vähemusrahvuse - venelaste - uurimisele. Käesoleva, 1995. aasta suvel viisime läbi struktureeritud ankeetküsitluse 300 Lasnamäe ja Pärnu venelase seas. Tegemist on tööealiste elanike juhuvalimitega, mis põhinevad Pärnu ja Riigi Arvutuskeskuse rahvastiku arvestuse andmebaasidel. Küsitlusankeet koosnes viiest põhilisest infoblokist:

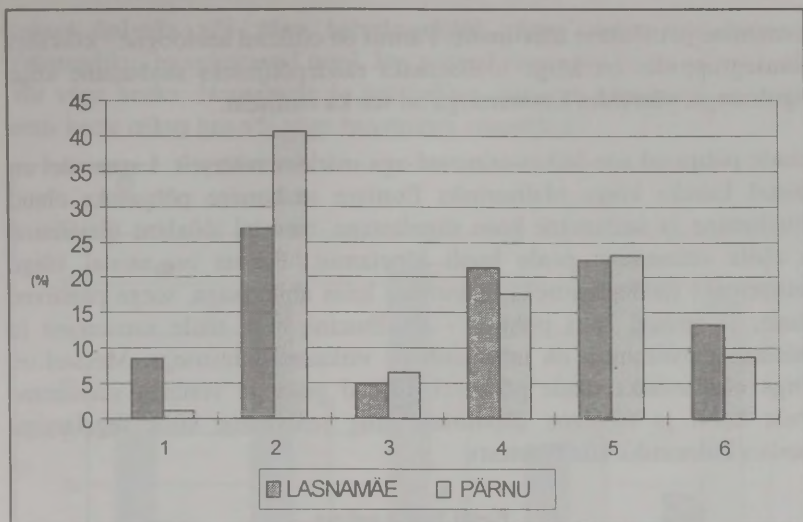
- vastajate üldandmed;
- ränne ja selle motiivid;
- majanduslik toimetulek;
- eluase;
- kohanemine.

Käesolevas ettekandes keskendume küsitluse kahele aspektile - rändele ja eesti keele oskusele, mis mõlemad mõjutavad kohanemisprotsessi. Rände iseloomul endises NSVL-s peatusime pikemalt ettekande esimeses osas. Keel on aga peamine suhtlemise vahend ja seega on keeleoskus üks olulistest kohanemist soodustavatest tunnustest.

Ränne

Võrreldes Lasnamäe ja Pärnu venelaste sünnikohti selgub, et Eestis on sündinud kolmandik Lasnamäe ja natukene üle kolmandiku (39%) Pärnu venelastest, kusjuures praeguses kodulinnas on sündinud kolmandik Pärnu venelastest ja natukene üle veerandi venelastest.

Kõige suurem osa Lasnamäe ja Pärnu venelastest on sündinud aga Venemaal. Eestisse saabumise kohana on samuti domineeriv Venemaa (suurima osatähtsusega Leningradi oblast), kuid suur osa Lasnamäe venelastest on saabunud ka teistest endise NSVL vabariikidest, eelkõige Ukrainast ja Valgevenest.

Joonis 2. Eestisse saabumise põhjused Lasnamäe ja Pärnu tööealiste venelaste seas.

Joonisel 2 on kujutatud saabumise põhjused:

- 1 - töö ja majanduslikud põhjused laiemalt;
- 2 - koos abikaasa, vanemate või teiste sugulastega;
- 3 - Eestis juba elanud sugulased või tuttavad;
- 4 - abiellumine ;
- 5 - suunamine peale kooli lõpetamist ja tööalane üleviimine;
- 6 - muud põhjused.

Valdavaks rändepõhjuseks nii Lasnamäel kui Pärnus on olnud saabumine koos vanemate, abikaasa või teiste sugulastega; teisel kohal on oluliselt suunamine peale kooli ja tööalane üleviimine, Lasnamäel võrdselt ka abiellumine. Seega on passiivselt Eestisse saanud inimeste osakaal väga suur; samas on ka otseselt ja kaudselt suunatud rände roll Lasnamäe ja Pärnu venelaste seas olnud oluline.

Põlvkondade lõikes suuri erinevusi rändepõhjustes ei ole. Lasnamäel on esimesel kohal nii noorte (18-35 a.) kui vanemate inimeste (46-60 a.) seas saabumine koos sugulastega (abikaasa, lapsed, vanemad, teised sugulased). Keskealistel on võrdselt olulised olnud kolm põhjustekompleksi - saabumine koos sugulastega, abiellumine ning tööle

suunamine ja tööalane üleviimine. Pärnus on olukord analoogne - kõikides vanusegruppides on kõige olulisemaks rändepõhjuseks saabumine koos sugulastega, võrreldes Lasnamäega on see ka olulisem.

Rände põhjused soo lõikes erinevad aga märkimisväärselt. Lasnamäel on naistel kaheks kõige olulisemaks Eestisse saabumise põhjuseks olnud abiellumine ja saabumine koos sugulastega, meestel tööalane üleviimine ja tööle suunamine peale kooli lõpetamist. Pärnus on naistel kõige olulisemaks rändepõhjuseks saabumine koos abikaasaga, seega passiivne ränne; järgmised kaks põhjust - abiellumine ning tööle suunamine ja tööalane üleviimine - on juba oluliselt väiksema tähtsusega. Meestel on kõige olulisemaks rände põhjuseks olnud peaaegu võrdselt suunamine peale kooli ja tööalane üleviimine ning saabumine koos sugulastega (umbes kolmandik küsitletutest).

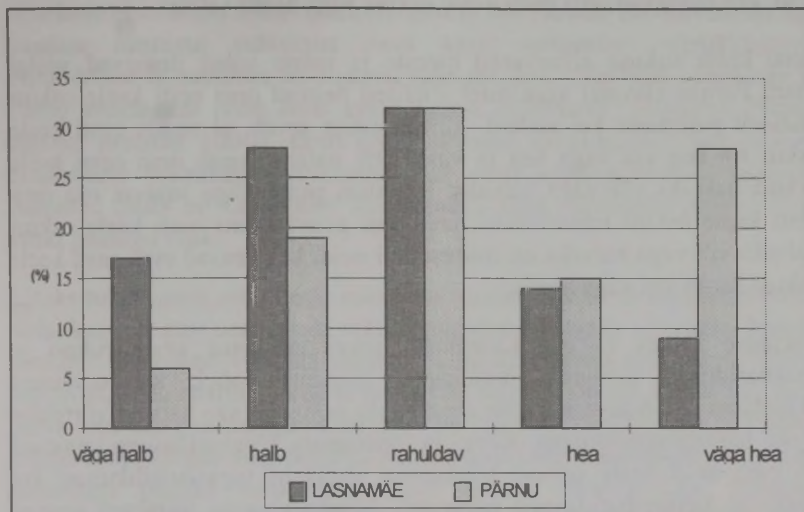
Eesti keele oskus

Keel on peamiseks kommunikatsioonivahendiks ja seetõttu analüüsime tänase ettekande empiirilise osa teises pooles eesti keele oskust Lasnamäe ja Pärnu tööeliste venelaste seas. Joonisel 3 on toodud hinnang oma eesti keele oskusele 5-pallilises skaalas, mis on tehtud võrdlusena A. ja M. Kirchi 1992. aasta uurimusele ja K. Kandla 1994. aasta uurimusele. Viiepallilise skaala sisu on järgmine:

- väga hea - oskan vabalt rääkida, kirjutada ja lugeda;
- hea - saan hästi aru, kuid ei räägi ega kirjuta vabalt;
- rahuldav - saan aru lihtsast keelest, kuid räägin ja kirjutan halvasti;
- halb - saan halvasti aru, ise eesti keeles ei suhtle;
- väga halb - ei valda eesti keelt.

Erinevates vanusegruppides väga suuri erinevusi keeleoskuses Lasnamäel ja Pärnus ei ilmnenu. Siiski saab esile tuua paar huvitavat tendentsi. Esiteks, Lasnamäel hindavad noored oma eesti keele oskust halvemaks kui keskealised inimesed ja keskealised inimesed omakorda halvemaks kui vanemad inimesed. Noorte seas ongi Lasnamäe venelaste hulgas kõige enam neid, kes hindavad oma eesti keele oskust halvaks või väga halvaks (49). Seega on noortel tekkinud stiimulid (praktiline vajadus eesti keele oskamise järele, et ühiskonnas paremini toime tulla) eesti keele õppimiseks. Vanemate inimeste hinnangud oma eesti keele oskusele on kõige mitmekesisemad. Kõige enam on neid, kes hindavad oma eesti keele

oskust halvaks või väga halvaks, kuid väga suure osa (peaaegu kolmandiku) moodustavad need, kes peavad oma eesti keele oskust heaks või väga heaks. Nooremate ja keskealiste inimeste hinnangul on nende eesti keele oskus hea või väga hea umbes viiendikul.

Joonis 3. Lasnamäe ja Pärnu tööaliste venelaste hinnang enda eesti keele oskusele.

Pärnus on nende seas, kes peavad oma eesti keele oskust halvaks või väga halvaks, on kõige enam keskealisi; noorte hulgas on vähem neid, kes peavad oma eesti keele oskust halvaks või väga halvaks, vähem. Kuid kui Lasnamäel on varieeruvus kõige suurem vanemates vanusegruppides, siis Pärnus on kõige suurem varieeruvus keskealiste inimeste keeloskuses. Kui keskealistest inimestest hindas oma eesti keele oskust halvaks või väga halvaks kõige rohkem inimesi (34% keskealistest), siis keskealiste hulgas on ka kõige rohkem neid, kes peavad oma eesti keele oskust heaks või väga heaks (39% keskealistest). Kõige väiksem on oma eesti keele oskust heaks või väga heaks pidavate inimeste osatähtsus nooremates vanusegruppides.

Kui vanuse alusel väga suuri erinevusi keeleoskuses välja ei tule, siis soo alusel on erinevused suuremad. Naised hindavad Lasnamäel oma keeleoskust paremaks kui mehed, kuigi nii meeste kui naiste osas moodustavad kõige suurema rühma inimesed, kes hindavad oma

keeleoskust halvaks või väga halvaks. Kuid kui 52% meeste arvates on nende eesti keele oskus halb või väga halb, siis naiste puhul on sama näitaja 38%. Kõige suurem on erinevus meeste ja naiste vahel grupis, kes peavad oma eesti keele oskust väga halvaks. Naiste seas on rohkem ka neid, kes hindavad oma eesti keele oskust väga heaks (10%).

Eesti keele oskuse erinevused meeste ja naiste vahel ilmnevad veelgi enam Pärnus elavatel venelastel - naised peavad oma eesti keele oskust oluliselt paremaks kui mehed. 52% naistest arvab, et nende eesti keele oskus on hea või väga hea ja vaid 20% naistest peab oma eesti keele oskust halvaks või väga halvaks. Meestest peab kõige suurem osa oma eesti keele oskust rahuldavaks; neid, kes peavad oma eesti keele oskust halvaks või väga halvaks on rohkem kui neid, kes peavad oma eesti keele oskust heaks või väga heaks.

Hariduse lõikes ei ole Lasnamäel suuri erinevusi keskkhariduse ja keskkharidusest kõrgema haridusega inimeste vahel; keskkharidusest madalama haridusega inimeste eesti keele oskus on aga halvem võrreldes teiste haridusgruppidega. Kõrg- ja lõpetamata kõrgharidusega inimesed on oma eesti keele oskuse hindamisel natukene tagasihoidlikumad kui kesk- ja keskeriharidusega inimesed. Algaharidusega inimesed peavad oma eesti keele oskust oluliselt madalamaks.

Pärnu venelaste seas ilmneb selge seos haridustaseme ja eesti keele oskuse vahel, kuid erinevused kesk- ja keskeriharidusega ning lõpetamata kõrgema ja kõrgharidusega inimeste vahel ei ole nagu Lasnamäelgi väga suured. Pärnus peavad kõrgharidusega inimesed oma eesti keele oskust natukene paremaks kui keskkharidusega inimesed (32% kõrgharidusega inimestest peab eesti keele oskust väga heaks).

Eesti keele oskus sõltub suurel määral sünnikohast. Eestis mittesündinute puhul on oluline Eestis elatud aeg. Nii Lasnamäe kui Pärnu venelaste seas avaldub selge tendents: mida kauem on inimesed Eestis elanud, seda paremaks peavad nad ka oma eesti keele oskust. Kõige paremaks peavad Lasnamäel oma eesti keele oskust Eestis sündinud venelased. Eestis sündinud Lasnamäe venelastest ja Eestis kauem kui 30 aastat elavatest venelastest peab oma eesti keele oskust heaks või väga heaks 44%, samas kui kuni 20 aastat Eestis elanud venelastest peab oma eesti keele oskust heaks või väga heaks vaid 17% ning halvaks või väga halvaks 56%. Pärnus peavad peaaegu pooled Eestis sündinud venelased oma eesti keele

oskust heaks või väga heaks. 60% venelastest, kes on Eestis elanud 30 ja enam aastat, peab oma eesti keele oskust heaks või väga heaks.

Eesti keele oskuse võrdluse kokkuvõttena võib öelda, et Lasnamäel on venelaste eesti keele oskus oluliselt halvem kui Pärnus. Huvitavam on aga vaadata inimeste suhtumist eesti keele oskamise vajalikkusesse. Põhirahvuse seisukohalt on olukord väga meeldiv - üle 90% Lasnamäe ja Pärnu venelastest peab eesti keele oskust vajalikuks, kusjuures Pärnus lähenes protsent 100-le. Eesti keelt paremini oskavad inimesed peavad eesti keele oskamist vajalikumaks kui eesti keelt halvemini oskavad inimesed (seda nii Lasnamäel kui Pärnus), kuid vajalikuks peavad seda siiski peaaegu kõik.

Lisaks suhtumisele eesti keele oskamise vajalikkusesse on oluline teada ka seda, kas praegust eesti keele oskust peetakse piisavaks või mitte. Üldine tendents on selline, et mida halvemaks inimesed oma eesti keele oskust hindavad, seda ebapiisavama arvavad nad selle ka olevat. Halva või väga halva eesti keele oskusega Lasnamäe venelastest 92% peab oma eesti keel oskust ebapiisavaks ning peaaegu pooled eesti keelt rahuldavalt oskavatest inimestest peavad oma eesti keele oskust ebapiisavaks. Peaaegu samasugune olukord on ka Pärnus - seal on eesti keelt halvasti või väga halvasti oskavatest inimestest 82% arvamusel, et nende eesti keele oskus on ebapiisav. Vanuse lõikes suuri erinevusi Pärnus ei ole, Lasnamäel peavad aga noored oma eesti keele oskust selgelt enam ebapiisavaks kui keskealsed ja vanemad inimesed (65% noortest).

Soo lõikes on samuti selged erinevused, seda nii Lasnamäel kui Pärnus. Mehed oskavad eesti keelt halvemini ja peavad seetõttu oma eesti keele oskust ka ebapiisavamaks (73% meestest). Ka Pärnus peavad mehed oma eesti keele oskust ebapiisavamaks kui naised, kuid nende osatähtsus on väiksem (53% meestest).

Ettekande esimeses osas selgus, et integratsiooni puhul võtavad vähemusrahvuse esindajad laiemas ühiskondlikus suhtlemises üle põhirahvuse keele, koduses suhtlemises kasutatakse aga oma emakeelt. Seetõttu analüüsime järgnevalt neid kahte aspekti. Koduse keelena kasutavad nii Lasnamäe kui Pärnu venelaste seas eelkõige vene keelt (vastavalt 95% ja 92%), Pärnus räägitakse 5% kodudes nii eesti kui vene keeles, seda eelkõige nooremates perekondades.

Töökeelena ei ole vene keel aga nii valdav, kusjuures Lasnamäe ja Pärnu venelaste osas on erinevused suured. Ainult vene keeles suhtleb tööl 30% Lasnamäe ja 19% Pärnu venelastest. Lasnamäe venelastest kõige suurem osa suhtleb tööl peamiselt vene keeles. Pärnus moodustavad kõige suurema grupi need venelased, kes räägivad tööl võrdselt nii eesti kui vene keeles. Töökeelena kasutavad nii Lasnamäel kui Pärnus eesti keelt ja vene keelt paralleelselt kõige enam keskeast nooremad ja vanemad inimesed; keskealiste puhul on valdavam vene keele kasutamine. Samuti suhtlevad nii Lasnamäel kui Pärnus naised tööl enam eesti keeles kui mehed. Eestlastest tuttavatega suhtlemisel kasutatakse kas vene (51% Lasnamäe ja 28% Pärnu venelastest) või vene ja eesti keelt. Pärnus kasutavad eestlastega suhtlemisel eesti keelt 3.5% venelastest, Lasnamäel veelgi vähem.

KOKKUVÕTE: KEEL JA RÄNNE

Lõpuks vaatame rände ja keeleoskuse seost. Me püstitasime hüpoteesi, et erinevad Eestisse saabumise (suunatud ja vabatahtlik ränne) põhjused võivad mõjutada kohanemist. Pärnu puhul ei ole seos eesti keele oskuse ja rändepõhjuste vahel väga oluline, kuid on siiski olemas. Keskmisest parema keeleoskuse puhul ei ole erinevusi suunatult ja vabatahtlikult Eestisse saabunud venelaste vahel, küll on aga suunatult Eestisse saabunute hulgas rohkem neid, kelle eesti keele oskus on halb või väga halb. Lasnamäe osas on aga seos keeleoskuse ja rändepõhjuste vahel tugevam ning statistiliselt oluline (olulisusega 0.045): 69% suunatud rände tulemusena Eestisse saabunute eesti keele oskus on halb või väga halb ja vaid 13%-l hea või väga hea.

Kasutatud kirjandus

1. Berry, J.W. 1992: Acculturation and Adaption in a New Society - *International Migration*, Vol. XXX, special issue: Migration and Health in the 1990s
2. Domander, M. 1995: Immigration and Acculturation - *Proceedings of the VI EGEA Congress* (toimet. Tiit Tammaru, Kaidi Kandla ja Hannes Palang)
3. Kandla, K. 1994: *Venekeelse elanikkonna integratsioon Eesti Ühiskonda Tapa ja Rakvere näitel* (lõputöö Geograafia Instituudi raamatukogus)
4. Kirch, A.; Kirch, M. ja Tuisk T. 1992: *The Non-Estonian Population Today and Tomorrow. A Sociological Overview*
5. Rõbakovski, L. 1987: *Migratsija Naselenija: Prognosõ, Faktorõ, Politika*

PEIPSIVENE: EESKUJULIK PROBLEEMALA

Eiki Berg ja Hill Kulu
Tartu Ülikool, Geograafia Instituut

Peipsiäärne, valdavalt vene asustusega piirkond võiks laiemale publikule huvi pakkuda kahel moel. Esiteks, sisepoliitiliselt lõhestunud Eesti ühiskond vajab uut, pragmaatilist, eelarvamuste vaba rahvuspoliitikat etniliste vähemuste suhtes.

Sõltuvalt asustuse ärasustest (linnaline/maaline, kompaktne/hajus), arvukusest ning seotusest asukohamaaga, on etnilised vähemused kogenud erinevaid eneseorganisatsiooniviise liberaalsest rahvuspoliitikast rahvusterritoriaalsete autonoomiateni välja. Teatud põhjustel, millest kaalukamad on irredentismi oht (territoriaalautonoomia korral) või poliitiliste huvide ja taotluste mitteametamine (kultuurautonoomia puhul), ei saa me tõsiselt rääkida autonoomia variandist Eesti vähemuste juures, kellest suurima grupi moodustavad venelased. Üheks võimaluseks oleks liberaalne tee ning muulaste võimalikult kiire integratsioon Eesti ühiskonda. Siinjuures koosseksisteerimine (vahetu kokkupuude) soodustab integratsiooni; eesti keele oskus vähendab ühiskondlikku surutust (diskrimineerimist); traditsioonide säilimise korral puudub identiteedikriis ning poliitiline integratsioon võib võtta akulturatsiooni vormi. 200 aasta pikkuse ajalooga, paigsed, traditsioonidega peipsivenelased on heaks näiteks integratsiooniprotsessi positiivsetest tulemustest.

Teiseks võib antud teemale omistada regionaalpoliitilise väljundi. Peipsivene asuala vastab täielikult tüüpilisele probleemalale. Olles asendilt perifeerne, demograafiliselt vananev, majanduslikus mõttes vähearenenud ja üksnes traditsioonilistele majandusharudele tuginev (kõõgiviljakasvatus ja kalapüük), ei erine see teistest omataolistest, lisaks veel suure tööpuudusega ja pideva väljarändega piirkondadest Euroopas nagu Gael Tacht (Lääne-Iirimaa), Šoti mägismaa, Friisimaa (Põhja-Holland) või Bretagne (Loode-Prantsusmaa). Nende vaegarenguga piirkondade ühiseks märksõnaks ja vahest ka ainsaks ressursiks on kultuuriline eripära. See võib osutada ka esilekerkinud etnoregionaalsete liikumiste mobiliseerivaks jõuks. Just nende liikumiste läbi, mille

kaugemaks eesmärgiks ja sihiks võib olla poliitiline enesemääramine, väljendub kultuuriliselt marginaalse elanikkonna rahulolematuse oma majandusliku olukorra ja sotsiaalse staatusega. Paraku on selline arenguskeem kõige levinum, seletamaks Lääne-Euroopa mahajäänud regioonide saamatajäänud privileegide nõudmisi. Riiklikule terviklikkusele mõjuvad aga sellised etnoregionaalsed liikumised kahtlemata destabiliseerivalt.

Kes on peipsivenelased, kuidas paistab Peipsivene regioon kõrvalt-vaatajaile? Miks just eeskujulik probleemala? Põhitähelepanu all on Mustvee linn, Kallaste linn, Raja, Peipsiääre ja Piirissaare vallad. Kasutatud on 1989. aasta rahvaloenduse andmeid ning 1994.-95. a. Eesti Rahva Muuseumi ekspeditsioonidelt kogutud materjale (ankeetküsitlused). Autorid tänavad Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskust võimaluse eest kasutada 1989. a. rahvaloenduse isikuandmeid.

Asustusajalugu

Peipsivenelastest moodustavad suurema osa vanausulised, kes elavad neljas teineteisest eraldatud kompaktses asumis. Mustvee-Raja, Kallaste, Kolkja-Varnja ja Piirissaare asumid on reeglina alguse saanud esialgsetest kaluriküladest. Need on paralleelselt rannajoonega kulgevad kilomeetreid pikad tänavkülatüüpi asulad, mis on ajapikku laienenud ka sisemaa suunas. Teatav osa vanausulisi on ka ise siirdunud oma esialgsest asualast sisemaale (Kargaja ja Kirepi külad) või rännanud Eesti suurematesse keskustesse nagu Tallinn ja Tartu, rajades nendeski kogudused.

Peipsiäärsete vanausuliste püsisid asualad tekkisid 1730. aastate lõpus. Peipsimaale põgeneti põhiliselt mööda kolme erinevat teed - esimene kulges Rāpina kaudu, teine lähtus Oudova rannalt üle Piirissaare, kolmas aga tuli läbi Alutaguse metsade. Esimese rännulaine (1710-19) tulemusena rajati Rāpina skeet, mis vastuolude tõttu kohalike võimudega lakkas olemast 1722. aastal. Sellest ajast pärinevadki kaks fedossejevlaste kogudust (Raja ja Väike-Kolkja) ning võib oletada seoseid Beresje küla tekkelooga. 18. sajandi algusesse jäävad ka Mustvee (Tshorna), Kallaste (Krasnõje Gorõ), Kükita (Kikita) ning Piirissaare külad (Mezh, Toni, Zhelatshek). Alles hiljem, 19. sajandil tekkisid Raja (Rajusha), Tiheda (Tihetka), Varnja (Varonje), Kasepää (Kazepel) ja Kolkja (Kolki) külad ning 20. sajandil Sipelga (Muravjovka) küla. Siia asunud vanausuliste arv

oli väike ja nad elasid muust rahvast võrdlemisi isoleeritult. Vanausulised säilitasid siin oma usulised veendumused ega segunenud sel ajal teiseusulistega. Nii jäid nad pikaks ajaks ülejäänud maailmast isoleerituks.

19. sajandi keskpaigaks hakkas Peipsiäärsete külade vanausuliste arv stabiliseeruma. Eestis elas vanausulisi kõige rohkem (u. 8000 in.) vahetult enne Teist maailmasõda. Veel 1946. aastal oli Eesti 11 vanausu koguduses kokku 5806 inimest. Sellest alates on nende arvukus pidevalt vähenenud. Nii ebasoodne demograafiline situatsioon kui ka kaasaja moodne elulaad üldse on saamas saatuslikuks vanausuliste kultuuri säilimisel.

Peipsivene demograafiline situatsioon

Vaatluse all olevas piirkonnas (Mustvee ja Kallaste linn ning Raja, Peipsiääre ja Piirissaare vald) elas 1989. aastal kokku 6085 inimest, sealhulgas venelasi oli 4078 (67%), eestlasi 1808 (29,7%) ja teisi rahvusi kokku 199 (3,3%). Seega on venelased piirkonnas üpris selges enamuses. Neist 4078 venelasest oli 87% Eestis sündinud ning suure tõenäosusega Eesti Vabariigi kodanikud. Need kolm ja pool tuhat inimest moodustavad 18. sajandil Venemaalt Eestisse tulnud vanausuliste järglaskonna tuumiku.

Peipsivene elanikkond vananeb. Suurima vanusrühma moodustavad 1920.-30. aastatel sündinud inimesed, kes on nüüdseks juba pensioni-ikka jõudnud. Viimaste aastakümnete jooksul on nooremad inimesed piirkonnast lahkunud ja mujale (peamiselt linnadesse) siirdunud. Allesjäänud vanurid (nt. Peipsiäärses vallas 42%, Piirissaarel 88% elanikkonnast) ei ole rahva taastootjad, vaid pigem "kergitavad" suremusnäitajat, mistõttu kinnistuvad arusaamad peipsivenelastest kui viimastest mohikaanlastest

Olulist teavet lahkujate kohta annab peipsivenelaste vanusjaotuse lahkamine soo järgi. Selgub, et kuni 50-aastaste hulgas on meeste ülekaal naiste suhtes suur. Nii on näiteks Peipsiääre ja Piirissaare vallas mõnedes vanusrühmades mehi kuni kolm korda rohkem kui naisi. Ka Raja vallas ja Mustvee linnas on 20-ndates ja 30-ndates eluaastates mehi naistest oluliselt rohkem. Ainult Kallastel näib meeste ülekaal nooremate inimeste hulgas olevat suhteliselt väike. Piirkonnast lahkujateks on olnud peamiselt naised, kes kodukohas pole endale sobivat rakendust leidnud. Lahkumine

on ühest küljest kahandanud peipsivenelaste arvukust, teisalt aga liitnud neid ülejäänud Eesti vene kogukonna hulka. Viimase 20 aastaga on Piirissaare elanikkond vähenenud kolm korda, Peipsiääre vallas kaks korda ning Raja vallas ja Kallastel umbes 20% ulatuses.

Integratsiooni tasemed

Peipsiäärne piirkond on ala, kus venelased ja eestlased on kõrvuti elanud üle paari sajandi. Nii venelaste kui eestlaste enamus peab oma emakeeleks oma rahvuse keelt. Eesti emakeelega venelasi ja vene emakeelega eestlasi on tühine hulk (vastavalt 0,4% venelaste ja 2,9% eestlaste puhul). Olulisem on aga see, et teise keelena oskab kas siis eesti või vene keelt üpris suur osa sealsest elanikkonnast. Nii valdab vabalt eesti keelt umbes pool (46%) peipsivenelastest. Sellega ületavad nad märgatavalt Eesti venelaste keskmise (15%). Lisaks on teada, et hakkama saavad eesti keelega peaaegu kõik kohalikud venelased (ainult 3% teatas küsitluses, et nad ei oska eesti keelt)

Ka Peipsiäärsete eestlaste vene keele oskus ületab märkimisväärselt eestlaste keskmist vene keele oskust Eestis. Nii valdab sealsetest eestlastest vene keelt vabalt 44%, samal ajal kui Eesti keskmine näitaja küündib 30%-ni. Kui mujal Eestis ületab eestlaste vene keele oskus venelaste eesti keele oskuse märgatavalt, siis Peipsiäärses piirkonnas on naaberrahvuse keelt oskavaid inimesi eestlaste ja venelaste hulgas võrdselt. Ka võib öelda, et Peipsiäärses piirkonnas on pikka aega kooseksisteerinud rahvusgrupid olnud üksteise suhtes avatud. Ligi pooled seal elavatest inimestest räägivad vabalt nii eesti kui vene keelt.

Venelaste hulgas on eesti keele oskajaid rohkem vanemate ja vähem nooremate inimeste seas, eestlaste seas on aga olukord sootuks vastupidine. Seega, eri rahvuste puhul suhtlevad vanemad põlvkonnad Peipsiäärsetes valdades ja linnades omavahel peamiselt eesti keeles, nooremad on aga üle läinud vene keelele.

Peale vanuse on eesti keele oskus sõltuv elukohast. Eesti keele oskus Peipsiäärsete venelaste seas on seotud sellega, kui võrd palju eestlastega kokku puututakse ja läbi käiakse. Kaudselt annab selle kohta tunnistust eestlaste osatähtsus ühes või teises vallas/linnas. Näiteks Mustvees on paar sajandit kestnud venelaste ja eestlaste kooseksisteerimine

soodustanud seal kakskeelsuse arengut. Peipsiääre ja Piirissaare vallas on aga eestlasi suhteliselt vähe ning ka eesti keele oskus sealsete venelaste hulgas keskmiselt tagasihoidlikum.

Keeleoskuse juures on oma mõju ka traditsioonilisel sugudevahelisel rollijaotusel ja eluviisil. Maapiirkondades on naiste kokkupuude välismaailmaga (s.t eestlastega) olnud suhteliselt piiratud, nende tegevusareaal on piirdunud üksnes lähiümbrusega - köögiviljaaiaga. Samal ajal on meeste igapäevane töö - kalapüük, ehitustööd - nõudnud neilt aktiivsemat koduvälist suhtlemist. Oluliselt erinev töö- ja elukeskkond linnades (maapiirkondadega võrreldes) on aga kõrvaldanud erinevused meeste ja naiste suhtlemisvõimalustes ümbritseva maailmaga.

Kes on peipsivenelased?

Peipsi kallastel elavad venelased on kohati sootuks erinevad üksteisest. Usk on olnud seotud vanausuliste Eestisse tulekuga ning hiljem aidanud neid ülejäänud Eesti venelastest eraldada. Kes on see rahvas, keda kutsutakse peipsivenelasteks? Kas on nad vanausulised või venelased? Või mõlemad korraga? Kumb on siinjuures olulisem? Missugune on vanausu roll Peipsiäärsete venelaste hulgas praegu?

Vanausuliste asumise Eestisse ajendas 1666. aastal Venemaal toimunud kirikulõhe, mis erinevalt Lääne-Euroopas toimunud reformatsioonist jättis traditsioonilise suuna pooldajad opositsiooni. Reformi mittetunnistajaid kutsuti siitpeale vanausulisteks (staroverõ, starobrjatsõ, ka drevnje pravoslavnojõje). Pärast kirikulõhet jagunesid vanausulised paplasteks ja papituteks. Viimased lõhenesid veel omakorda erinevateks rühmadeks, kellest Eestis on esindatud fedossejevlasted (ka rabskije) ja pomoorid. Nad on loobunud kõikidest sakramentidest, v.a ristimine ja piht. Organisatsioonilt sarnanevad nad pigem kaasaegsetele vabakogudustele. Kõik kogudused on autonoomsed, preestri kohuseid täidab koguduse poolt valitud õpetaja (batjushka), kes võib ühtlasi olla ka koguduse vanem (nastavnik). Teatud aja ja ruumi tingimustes võib identiteet transformeeruda või "alustugesid" vahetada, olles mingil ajal religioosne, etnolingvistiline või mõnele muule tegurile tuginev identiteet. 1995. a. võis Peipsivene asukates täheldada huvitavaid identiteedi muudatusi. Veel 1920. ja 1930. aastatel pidasid siinsed vanausulised end pigem kristlasteks kui venelasteks, olgugi, et keele alusel võinuks end samastada teisel pool

järve elava rahvaga. Ju siis oli see "erakordne usk", väljavalituse oreool ja missioonitunne, mis soodustas eraldatust ka keelebarjääri puudumise korral.

Tänapäeval see pole enam nõnda. Ennast peetakse rahvuselt venelaseks (95%), kuna nii emakeel kui kodune keel on vene keel, loetakse venekeelset ajakirjandust ning jälgitakse idanaabri telekanaleid. Kuna ka vanemad (94%) ja abikaasa (87%) on enamalt jaolt rahvuskasulased, siis ka rahvustunnetus on kaugelt üle keskmise tugev (87%). Samas on olemas ka üksikud erandid - n.o vanemad inimesed, kes elanud Eestis kogu oma elu, on Eesti kodakondsed, räägivad eesti keelt sama hästi kui vene keelt ning peavad end eestlasteks. Eeltoodud tõsiasi kinnitab aga väidet, et laialdased kodanikuõigused ja keelebarjääri puudumine viib ajapikku välja rahvusliku integratsioonini.

Ka on üpris iseäralik sealsete venelaste vahetegemine "omade" ja "võõraste" vahel. Mitte ainult eestlased ei ole võõrad, vaid ka nõukogude perioodil lähinaabrusesse elamaasunud uusasukad Venemaalt. Seega on vanausulisele venelasele ühtmoodi võõrad õigeusulised venelased ja uskmatud "rusmanid". Huvitaval kombel on selline eristamine vastastikune. Aastaid tagasi üsna sageli Leningradi turule sattunud peipsivenelased olid ikka "tshunad" oma päritolu ja iseäraliku vene keele tõttu.

Vanausuliste juures on jätkuvalt väga oluline religioon kui üks põhiline identiteedi alustugi. Küsitlusest selgus, et 40% Peipsiäärsetest vanausulistest peab vanausku enese jaoks väga tähtsaks, 41% oluliseks ning 19% mitte eriti oluliseks. 28% arvab, et nende perekonnale on vanausuliste tunnusjooned väga iseloomulikud, 32%, et keskmiselt iseloomulikud, 22%, et vähe iseloomulikud ning 19% arvab aga, et nende perel pole vanausuga mingit erilist seost. Niisiis peab valdav enamik peipsivenelastest end suuremal või vähemal määral vanausuga seotuks. Ainult iga viies arvab, et vanausk ei etenda nende elus mingit rolli. Kui enne II maailmasõda sündinud inimeste seas peetakse vanausku enese jaoks väga oluliseks, siis nooremate, eriti 1960. aastatel ja hiljem sündinute hulgas pole vanausul enam kohta valdava enamuse südames. Ka meeste ja naiste puhul on usku suhtumisel erinevusi. Välismaailmaga rohkem kokkupuutuvatel meestel on ellusuhtumine praktilisem kui

kodukesksetel naistel, seda eriti just vanemate inimeste hulgas ja maapiirkondades.

Siinjuures identifitseerib ka noorem põlvkond end vanausulistega, sest oma roll on perekonnal ja sugulussidemetel. Varasem isoleeritus ja abiellumine üksnes vanausulisega on loonud olukorra, kus enamik sealseid inimesi on omavahel mingil moel sugulased. Mida lähemal üksteisele, seda intensiivsemalt ka lävitakse. See aga omakorda tugevdab ühtekuuluvustunnet ning aitab end kergemini identifitseerida.

Nooremate inimeste hulgas on kadumas kaks olulist tunnust - hea eesti keele oskus ja vanausk, mis peipsivenelastele varasematel aegadel iseloomulikud olid. Ühe võimaliku variandina võib oletada, et senise arengu jätkudes nende eripära kaob ja piir ülejäänud Eestis elavate venelastega ähmastub. Teise variandina võib vanausk küll kaduda ning peipsivene identiteet transformeeruda hoopis millekski muuks, kuid barjäärid ülejäänud Eesti venelastega säilivad veel pikema aja jooksul.

Regionaalsed probleemid *versus* etnilised probleemid

Erinevalt Kirde-Eestist ei ole Peipsiäärses piirkonnas rahvusprobleeme. Selle on ära hoidnud suhteliselt hästi Eesti ühiskonda integreerunud, kuid samas oma kultuurilise eripära säilitanud vene vanausuliste kogukond ja neisse kui vähemusse küllaltki mõistlikult suhtuv enamuse poliitika. Peipsivenelaste roll kohaliku poliitilise kliima kujundajana selgub Eesti Riigikogu 1995 a. 5. märtsi valimistulemuste vaatlemisel. Peipsivenelased on suures osas Eesti Vabariigi kodakondsed ning nende poliitilisest osalusest ja eelistustest räägivad kõnekalt järgmised faktid: suurim valijate protsent oli Piirisaarel (85%), sellele järgnesid Kallaste linn (81%) ja Peipsiääre vald (73%). Ka valimiseelistused olid võrreldavad. Selles piirkonnas edestas ülekaalukalt kõiki teisi valimisliit "Meie kodu on Eestimaa", kogudes Peipsiäärses vallas 77,6%, Kallaste linnas 73,8%, Raja vallas 58,1% ja Mustvee linnas 48,5% häältest. Üksnes Piirisaarel võitis teiste ees ülekaalukalt KMÜ valimisliit (82% häältest). "Meie kodu on Eestimaa" oli huvitaval kombel võidukas just Peipsiäärses regioonis, mitte aga Kirde-Eesti ega Tallinna venelaste hulgas. Seda tõsiasja võib seletada nii "kodukoha efektiga" kui ka valimiseelse propagandaga. Nimelt suurim hääletekoguja Nikolai Maspanov on juurtelt mustveellane ning järelikult ka peipsivenelane, mis sest, et sündinud Tallinnas. Ei ole ju

midagi paremat kui "oma mees" Riigikogus, kes ajaks "meie" asja ning ühtlasi selliselt esindaks ka peipsivenelaste poliitilisi (ja majanduslikke) huve Eestis. Need huvid on aga sisult regionaalpoliitilised. Eesti-Vene suletud piir ning momendil kättesaamatu Peterburi kurgi-, tomati- ja sibulaturg on kahandanud märkimisväärselt kohalike peipsivenelaste sissetulekuid. Hetkel elavad hästi üksnes kalurid. Kuid kõik ei käi kalal ega kasvata sibulat üksnes omatarbeks. Ka ei ole tööd paljudel noortel naistel, kes just ei ole leppinud joodikust mehe ja koduperenaise ametiga. Selle tulemusena rändavad välja peamiselt noored naised, loomulik juurdekasv praktiliselt puudub ning elanikkonna vähenemist süvendab ka suur suremus (põhjuseks vanurite suhteliselt suur osatähtsus). Ühes vanadega kaob ka paraku vanausk kui kohaliku identiteedi põhiline alustugi. Peipsivene kultuuri säilimist pidas aga oluliseks 76% küsitletutest. Seega regionaalpoliitika ülesandeks ei ole tagada areng (mida nagunii ei suudeta), vaid peatada piirkonna allakäik.

Siiani ei ole kohalike venelaste ja eestlaste läbikäimist varjutanud etnilised pinged. Ka Eesti riigivõimu suhtes on vanausulised olnud pigem lojaalsed kui ükskõiksed või hoopistükis negatiivselt meelestatud. Selle mõistatuse võtmeks ei ole üksnes hea eesti keele oskus või oma "soo", s.o vanausuliste traditsioonilise järjepidevuse tunnetamine ja toetamine. Nemad on need, kes võiksid integreerumisel osutada eeskujuks pärast II maailmasõda Eestisse saabunud uusasukatele. Probleemid võivad aga tekkida siis, kui majanduslik allakäik jätkub. Kui keskvoim on huvitatud riigi erinevate piirkondade tervikuks liitmisest ja selle kooshoidmisest, siis võiks paralleelselt alustada majanduslikust integratsioonist ning mõelda nendele, kes just pole kalurid või köögiviljakasvatajad. Nemad aga moodustavad tuntava osa rahulolematust elanikkonnast.

UURING IDA-VIRUMAA VENELASTE KOHTA

Jelena Nikiforova

Peterburi Sõltumatute Uuringute Instituut

Uuring viidi läbi Kirde-Eestis 1995. aasta juunis venekeelse elanikkonna hulgas. Alljärgnevalt on esitatud mõned väljavõtted Sillamäe mitte-eesti elanikkonnaga tehtud intervjuudest.

1. Rahvastikukoosseisu kujunemine: kes kust on tulnud?

“Noh, ma ei tea täpselt, põhiliselt on siin vist venelased, ukrainlased. Peamiselt tööstuskoolidest, algaastail tulnud. Vaat näiteks meie koolist tuli meid inimest sada, sellepärast, et vaja oli erinevate elukutsete esindajaid: aparaadimontööre, laborante, treialeid, elektrikke, igasuguseid ametimehi. Siis soetasime siin endile pered, nagu igal pool, nagu uudismaalgi näiteks, nii ka meil siin. Tüdrukud ja poisid olid erinevatest kohtadest, noh, näiteks Dzerzhinskist, Gorki oblastist, igalt poolt oldi, Tambovi tööstuskoolist ja veel mingitest tööstuskoolidest.” (Pensionär, 65 a.).

“Ega ju keegi meie käest ei küsinud, kas me tahame siia või mitte - lihtsalt toodi ja kõik. Muda põlvini, kõrvuni, nagu öeldakse - astuda pole kuhugi. Siin polnud ju üldse mitte midagi, ainult sellised ringikujulised kasarmud, kutsuti neid “solikamskitekse”. (Pensionär, 64 a.).

“Ohutustehnika vahendid on alati väga viletsad olnud: pole töökindaid, pole töövormi, nagu ette on nähtud. Käisime, võib öelda, paljajalu, anti ainult tohutult suured kalossid. Minul näiteks on jalanumber 35, aga kalossid anti nr. 40. Viskasime need kalossid siis nurka ja käisime paljajalu, koristasime, ilma kinnasteta ka. Mitte midagi me ei teadnud: millest, mida, mille jaoks me toodame. Meile öeldi: kirjutaga alla, et saladusi ei avalda. Aga meie ei teadnudki ju mitte midagi. No kirjutasime siis alla. Mille kohta kirjutasime, ei teadnud. Mida tegime, mida tootsime - mitte midagi ei teadnud. Kõige rohkem, võib öelda, koristasime. Noh, muidugi töötasime ka, meil oli seal tehnika ja hape ja ammoniak, sooda - kõik see oli olemas. Hiljem, kui mehele läksime, harjusime juba ära. Lõime pered. Ära meid ei lastud, tahtsime ära sõita, paljud tahtsid ära minna, kolm aastat töötame ja siis tagasi kodumaale. Ei lastud - pole

kedagi, kes tööd teeks. Enamgi veel, meelitati meid igal moel ja öeldi, et kutsugu me parem siia enda juurde sugulasi, ema, isa, keda iganes. No me siis hakkasimegi lähedasi järele kutsuma, hirmsasti igatsesime ju nende järgi. Kes tulla said, need tulidki ja nii elamegi kõik siin koos.”

“Aga meie tulime 49ndal aastal. Õigem oleks öelda, et meid tassiti siia väevõimuga. Meie kuidagi ei tahtnud, nutsime - mitte üksi mina, kogu meie lend. Oleks võinud meid parem sinna jätta, miks meid siia toodi - aru ei saa, oleks täitsa võinud sinna jätta, oleksime seal tööd teinud, elaksime siiaamaani seal. “ (Pensionär, 65 aastane).

“Neid (eestlasi) siin polnud, neid ju ei lastudki siia, see oli ju erirezhiimiga linn, teate ju küll. Eestlasi siin ei töötanud. Alles hiljem hakkas neid tulema, kui juba lubati, töötasid siin teenisnussfääris.” (65 a.).

2. Eesti keele omandamise probleem

Paljudele, eriti vanemaealistele, on kohustus õppida eesti keelt peamine diskrimineerimise ilming.

“Mul ei oleks ka praegu midagi eesti keele kursustele minemise vastu, aga nad on väga ja väga kalliks läinud. Praegu maksab eesti keele omandamine 700 - 1000 krooni. See on liiga kallis, kust sellised rahad võetakse, et keelt õppida. Ja isegi kui kursustel käia - praktilise keele oskust ikkagi pole... Ma tahan öelda, et Eestimaa on väga huvitav piirkond, siinse rahva ajalugu on väga huvitav, kuid kahjuks on kogu kirjandus, trükised, kõik ainult eesti keeles. Imekaunis rikas loodus, aga meie vaat ei oska keelt, ja see on minu arvates nii meie viga kui ka linnavalitsuse viga, kes peaks rohkem eesti keele kursusi korraldama, ka vanematele inimestele.” (Pensionär, 61 a.).

“... Ega nad ei sunni, nad soovivad. Meile ei anta kodakondsust, kui eesti keelt ei oska. Kui võtta Vene kodakondsus - pole selge, kas meile sel juhul pensioni makstakse. Nii ma siis ei teagi, mille kasuks otsustada. Ei sobi nagu kumbki, praegu pole mul mingit kodakondsust ja ei tea ka, milline võtta. Praegu tahaks juba Eesti kodakondsust võtta, sest ma elan siin juba 45 aastat. Jah, 45 aastat. Nii et võib arvestada, et siin on mu kodumaa. Aga miks ma eesti keelt ei oska - sellepärast, et me oleme igalt poolt siia kokku tulnud, siia tulid meile järele ka meie sugulased, eestlasi

oli väga vähe. Nemad elasid maal. Meie neid õieti ei näinudki. Siin olid kõik venelased.” (Pensionär, 65 a.).

“Diskrimineerimine? No, meie põlvkond on juba vana - meil diskrimineerimist nagu poleks. Ei ole jah - kõik oleme praegu ühesuguses situatsioonis, nii eestlased kui meie... Nooremate puhul, paraku jah, võiks ju nagu leida, aga see on jälle nii ... Mina arvan, et meie piirkonnas on see üldse absurdne - nõuda eesti keele oskust. Ma olen kolm korda kursustel käinud. Esimesed kaks korda sellepärast, et lihtsalt tahtsin. Aga ... möödus kuu - ja mina ei mäleta enam midagi. Ilma suhtlemiseta on keelt võimatu omandada, see on nüüd küll selge.” (Pensionär, 63 a.).

“Ja kodakondsus peaks meie regioonis, mulle tundub, olema topeltkodakondsus. Aga keelt meie, pensionäride eas on selgeks õppida võimatu. Meile peaks kodakondsuse andma ilma keeleoskuseta ...”

3. Psühholoogilised raskused

Vanem põlvkond on selles mõttes kõige probleemsem grupp. Tihti, kui öeldakse: “meil”, mõeldakse selle all: “meil, Venemaal”. Selles kontekstis on Venemaa NSVLiidu järglane.

“Sellest ajast, kui Eesti iseseisvaks sai, tunneme end Venemaast, emamaast, justkui äralõigatud olevat. Me igatseme väga Venemaa järele, me oleme kui ühe pere lapsed, nii me tunneme. Piiride sulgemisega on meie vahele loodud otsekui kuristik. Ja seda tunneb igaüks, kogu venekeelne elanikkond meie linnas.” (Pensionär, 61 a.).

“Hea, et vähemalt teleprogrammid olemas on: Ostankino, Rossija. Vaat see ongi kogu meie maailm.”

4. Mis on teie jaoks kodumaa?

Küsimus: Öelge, mis on teie jaoks kodumaa?

Vastus: Venemaa.

Küsimus: Venemaa? Aga te olete ju Ukrainas sündinud?

Vastus: See võib tunduda paradoksaalsena, aga mõistate, võib-olla polegi paradoksaalne, mõistate - mis on kodumaa? Minu jaoks on kodumaa mitte

see, et oleks mingi koht, kus ma sündinud olen, mõistate, vaid minu jaoks on kodumaa eelkõige kõik see, mis seondub kultuuriga, mõistate? (43 a.).

“Minu jaoks pole Eestimaast midagi lähedasemat, sest siin on möödunud kogu mu lapsepõlv, kogu noorus, kõik mu eluaastad ... Muidugi, ma tean, et minu kodumaa on Võtegra. Noh ja siis? Käisin ma seal Võtegras ... noh ... Mul pole selle kohaga midagi ühist, ma ei tunne seal midagi. Noh, sündisin jah ...” (51 a.).

5. Lahkuda või jääda?

“Midagi sellist, et mul siin paha oleks - midagi sellist ma ei tunne. Ainus asi on see, et on selline tunne, et ei tea, mis edasi saab. Võib-olla aetakse ära, võib-olla ei aeta ... Võib-olla seatakse sellised tingimused, et tuleb lausa ära põgeneda. Öeldakse näiteks, et kui kodanik ei ole, siis pensioni ei saa. Vaat selline ebakindlus on. Ainult sellise ebakindlustunde pärast inimesed mõtlevadki, et peaks kuhugi ära minema ...” (48 a.).

“Meie ei ole enam need venelased, kes elavad Venemaal, me oleme sellised eestistunud venelased ... Me ju, noh, juba elame siin, me oleme oma eluplaanid Eestiga sidunud - meil on kõik juba teistmoodi. Venemaale igatahes ei taha meist keegi kolida, meil pole sealt midagi otsida, meid ei oota seal keegi, me pole seal kellelegi vajalikud ...” (Abiturient, 18 a.).

6. Mida arvavad venelased endist ja eestlastest?

Kas rahvuslik enesemääramine on oluline? Venelased Eestis on teistsugused, eestistunud eestlased.

“Eestlased on harilikud inimesed. Mina arvan, et mina küll ei oska inimesi kuidagi rahvuste järgi jagada. Ahhaa, sina oled eestlane - tähendab, halb, sina oled juut - ka halb, tema on tatarlane - ka halb. Seda ma ei mõista. On venelaste seas igasuguseid inimesi ja on iga rahvuse seas igasuguseid inimesi. Ei tea, millest see sõltub. Ma tean nii palju venelasi, keda võiks kohe lausa vihata. Ja nii on ka eestlaste seas igasuguseid inimesi, need niinimetatud natsionalistid ja ekstremistid, sellised ägedad. Aga üldiselt

on nad samasugune rahvus nagu teisedki, kui nendega rääkida, siis ei ole nad ise ka sellega rahul, mis praegu toimub.” (60 a.).

“...Siin käis Konstantin Raikin. Tema ütles sellise huvitava mõtte, et kuidas saab küll oma rahvuse üle uhkust tunda, üldse, kuidas saab uhkust tunda millegi üle, milles ei ole sinu teenet. See on sama mis tunda uhkust selle üle, et oled sündinud neljapäeval ja põlata kõiki neid, kes on teisipäeval sündinud. Vaat nii.” (37 a.).

“Mina arvan, et seda teevad kõik need poliitikud ülevaltpoolt. Eesti rahvas on iseenesest hea rahvas, lihtsad eestlased ja lihtsad venelased on omavahel alati läbi saanud ja saavad ka praegu. Aga kõik see surve tuleb ülevalt läbi ajalehtede, raadio, läbi institutsioonide ja seaduste.

Riigikogu annab välja selliseid seadusi - ega meid asjata nüüd järsku välismaalasteks pole tehtud. Meie ju oleme need, kes siin kogu aeg ühise perena on elanud - aga nüüd? Venekeelne elanikkond, kes pole võtnud endale nende Eesti kodakondsust, on nüüd äkki välismaalased. Ja kui oleme välismaalased, tähendab oleme “teise sordi” inimesed, meiega on lood keerulisemad.” (63 a.).

“... Eestlased - nemad on algusest peale siin küladena elanud, sest nende maa on põllumajanduseks vähesobiv, vaid väikesi lapikesi saab üles harida. Ja elasid nad nii ... noh, selline küla oli üks pere, kõik asjad jäid ainult peresisesteks, kodust ühtegi skandaali välja ei kantud, kõik oli varjatud. Lootsid ainult eneste peale. Aga venelased? “Ah, küll Jumal aitab!”. Sugulased aitavad, sõbrad ... Aga eestlased - ei, kõiges loodavad ainult enestele.” (Abiturient, 18 a.).

7. Suhtumine Eesti valitsusse

“... Muidugi sõimame, sest nad teevad sellist poliitikat, isegi kui välismaal kõik kritiseerivad, kõik ütlevad, et nii ei saa. Aga nemad punnivad vastu: ei, kõik ainult nende, noh, oma kodanike heaks, et neil hea oleks. On endid võimule upitanud. Ja kommuniste sõimavad, aga ise nad kõik istusid nõukogude võimu ajal, parteipilet taskus. Mis!? Mängisid kahe otsaga mängu, salatsesid, muutused sellisteks, noh ... Aga nüüd sõimavad mille eest iganes: okupandid, okupandid, okupandid ... Okupeerisime küll, jah, okupeerisime. 1940ndal aastal, kui neil siin, noh, mina olin 3-aastane. Ja nüüd oleme meie süüdi. Aga milles me süüdi oleme?” (58 a.).

8. Venemaa valitsuse hoiakutest

“... Ma nii tahaksin, et palju, palju kasulikku venekeelse elanikkonna kaitseks teeks Venemaa ise. Et nad ei tunneks, et me oleme murtud, lüüasaanud. Siia maani me seda Venemaa ja selle juhtkonna poolt ei tunne. Aga kui meil oleks selline abi, tunneksime end võib-olla paremini.

... Kuid praegu pole meil isegi ühtset Vene parteid, praegu on kogu venekeelset elanikkonda esindamas ainult 6 Riigikogu saadikut, ja nendegi vahel pole üksmeelt. On ju tingimata vaja ka “üles” mingit toetust Eestis elavale venekeelsele elanikkonnale.” (63 a.).

“... Ja seal keegi veel ütleb, vist Kozõrev, jah tema, seal kuskil, et omasid kaitseme iga hinna eest. See on lihtsalt poliitiliselt ... Aga meie istume siin, meile võib see kuidagi halvasti mõjuda, meil on ebameeldiv kuulata, kui öeldakse, et näed, Venemaa ähvardab ...

Küsimus: Kas see tähendab, et te ei soovi, et Venemaa teid kaitseks?

Vastus: Sel moel - iga hinna eest - ei, ei taha. Las nad lepivad kokku, kuskil midagi, aga sellisel moel on see lihtsalt poliitiline lainete löömine ... Sest niimoodi meid kaitsta - sõjaga- milleks?” (62 a.).

9. Tulevikunägemus

“... Mulle näib kogu aeg, et nemad ka päris ei Neile on ka meie probleemid teada ... Kõik laabub kuidagi, ma usun, mitte järsku, mitte kohe, aga kõik rahuneb. Asi on selles, et nemad elavad ju teisel maal - seda peab ka mõistma. Vaat meie, mulle tundub, oleme seda mõistnud ... Varem oli nii, et kõik on üks maa ja pole siin mingeid piire. Nii on lihtsam. Ja kuidas praegu on, seda peab ka mõistma. Ja muidugi suhtumine oma elukohta, kui me elame teises riigis, mitte sotsialistlikul maal ... Ei, mulle tundub, et normaalne ... Ja kui nii hullupööra ei liialdataks ...”

IDA-VIRUMAA EESTLASTE JA VENELASTE KOLLISIOONIDEST

(Eesti venelaste integratsiooni protsesside taustal)

Aksel Kirch ja Marika Kirch

TA Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut

1. Integratsiooni probleemist

Integratsioonist on saanud Eestis praeguse üleminekuaja probleemide käsitlemise üks võtmemõiste. Eesti Vabariik peab läbima integratsiooni protsessi kahel tasandil korraga:

- esiteks - taas sisenema ja ühinema Euroopa poliitika-, majandus-, kultuuri- ja julgeolekustruktuuridega;
- teiseks - integreerima muulastest elanikkonna Eesti ühiskonda.

Loomulikult on mõlema tasandi protsessid seotud teineteisega ja seda seost on siinjuures oluline mainida kui ühte tähtsaimat Eesti tänases poliitikas. Mida sisemiselt integreeritum (riigina terviklikum) ja seega stabiilsem riik on Eesti, seda kiiremini aktsepteerivad erinevad Euroopa struktuurid Eestit liitumis- ja koostöövõimelise partnerina.

Käesolevas ettekandes analüüsitakse Ida-Virumaa elavate eestlaste ja venelaste tänase olukorra ja tulevikuga seotud küsimusi seoses nende Eesti-sisese integratsiooniga ja Eesti rahvusliku julgeolekuga. Viimase aspekti olulisus on selles, et eesti rahvuse keele- ja kultuuri-identiteedi säilitamise küsimus on vahetult seotud venelaste kui suurima vähemusrupi identiteedi ja nende Eestiga tervikuks liitumise probleemidega. Haridusminister P. Kreitzberg, kommenteerides Eestis kujunenud olukorda seoses venekeelse gümnaasiumi-hariduse andmise kaotamisega tõdes, et lõpuni läbi mõtlemata poliitika ei tule kasuks ei eestlastele ega venelastele. Eesti jaoks on küsimus selles: "Kas meil on tulevikus lumpeniseerunud, rahvuse ja kultuurita venelased, keda iga hinna eest püütakse eestlasteks assimileerida, või oma rahvusliku ja kultuurilise identiteediga Eesti kodanikest venelased" [1].

Paljude uurimuste järgi jääb valdav enamus Eestisse elavaid venelasi Eestisse ka edaspidi elama, näiteks 1994. a lõpus olid sellise sooviga 93% kõigist küsitletutest venelastest [2]. Kes on tegelikult need tuhanded venelased ja teisedki rahvused, kes oma ootamatuseks elasid 1991. aastal Eestimaal, mis enamusele neist polnud nende etniline kodumaa? Et oleme rahvusvahelise õiguse ja ajaloolise sotsioloogia aspektidest seda teemat seoses Eesti probleemidega käsitleda püüdnud töös “Eesti - uus raamistik eesti enamuse ja vene vähemuse jaoks” [3], seepärast pole vajadust nendel probleemidel siinkohal pikemalt peatuda.

Ajaloo paradoksina on Eestile “missiooniks” saanud keeruline ülesanne - lahendada Euroopa demokraatlikule riigile omasel viisil selle sajandil juba teist korda ja suhteliselt lühikese aja jooksul muulaste ja eriti venelaste adaptatsiooni ja edasise kultuuriline integratsiooni küsimuste kompleks. Erinevalt meie sajandi 20.-30. aastatest, puudutab see “missioon” väga suurt gruppi inimesi. ÜRO jaoks koostatud Eesti Inimarengu Aruande prognoosi järgi elab aastal 2000 Eestis kuni 491 000 muulast (34% kogu elanikkonnast), sealhulgas kuni 234 000 nendest on välismaalased ja Vene kodanikud, ligemale 200 000 on Eesti kodanikud [4].

1.1. Uurimistest antud valdkonnas

Venelaste adapteerumist ja integreerumist Eestis on analüüsitud mitmete uurijate poolt. Rein Ruutsoo on käsitlenud venelaste kui etnilise vähemusgrupi kultuurielu Eestis [5], Dimitri Mihhailov püüdnud fikseerida eestivenelaste kui migrantide massis eristuva etnokultuurilise tervikgrupi staatust Eesti rahvusriigis [6], Ott Kurs ja Eiki Berg uurinud venelaste territoriaalset paiknemist Eestimaal [7], Kalev Katus [8] ja Ene-Margit Tiit [9] analüüsinud muulaste, sh venelaste immigratsiooni Eestisse ja sellega seotud rahvastikuprotsesse, Aune Allikas ja Kristel Karu käsitlenud ajaloolise mälu ja identiteedi omapära kujunemist [10], Toomas Karjahärm uurinud Eesti ja Venemaa vahelistest suhetest tulenevaid mõjutusi sellele protsessile [11]. Dagmar Kutsari korraldatud uuringus aga käsitleti Eestis 1980. aastate lõpus alanud siirdeperioodil asetleidvate kiirete muutuste mõju nii eestlaste kui muulaste rahvastikuosale [12]. See väljendus Eesti elanike küsitluse andmete alusel eelkõige inimese toimetulekuressursi puudumisest tuleneva negatiivse mõjuna. Uuringu eelduseks oli seisukoht, et eestlaste-poolse rahvusliku identiteedi rõhutamise perioodil võivad teised Eestis elavad rahvusgrupid

sattuda autsaideri rolli. Põhilise järelalusena selgus - et Eestis toimunud muutused ei ole olnud mitte-eestlastest elanikkonna valik, on see neil kaasa toonud sotsiaalse kaitse puudumise ja määramatuse tunde, seega eestlastega võrreldes tunduvalt suurema sotsiaalse stressi seisundi mitte-eestlastel.

1.2. Integratsioon - see on tervikliku ühiskonna tekkimine

Sõinkohal on vajalik mõnede mõistete lahtirääkimine. Mida mõista muulaste integratsiooni all? Teisiti öeldes, millal on tegemist lihtsalt osalemise või koostööga erinevates valdkondades, millal aga integratsiooniaga?

Arvame, et teooria seisukohast saame integratsiooniks pidada tervikliku ühiskonna tekkimist ja tema erinevast rahvusest liikmete osalemist selle erinevates struktuurides ja sfäärides täieõiguslike ja võrdsete subjektidena. Integratsioon erineb assimilisatsioonist eelkõige selle poolest, et rahvusvähemus säilitab oma kultuurilise ja keelelise omapära, olles samal ajal suuteline toimima edukalt asukohamaa (tihti ka tegelikult uue kodumaa) ühiskonnas.

Kuigi Eesti seadusandlus ei tõmba juriidilist piiri erinevast rahvusest inimeste vahele, on see piir olemas keelepiiri näol, sest Eestis on venelaste kiire integratsiooni takistuseks saanud põhiliselt eesti keele kui Eesti kultuuriruumis toimiva keele mittevaldamine (mitte ära segada riigikeelega, sest sel juhul on tegemist valdavalt poliitilise kategooriaga).

Lähtume teesist, et Eesti on põhimõtteliselt rahvusriik ja seega tuleb tunnistada, et venelaste kohanemine Eesti poliitilises elus ja kultuuriruumis - Eesti ühiskonna osastruktuuridesse "lülitumine" saab toimuda vaid eesti keele alusel. Adapteeruda Eesti elu-oluga saab ka eesti keelt oskamata, kuid eesti keele oskuseta säilitab muulaskond tegelikult isolatsiooni ja venelaskond Eestis muutub enklaaviks. Siinkohal ei saa nõustuda kinnitustega (on kirjas Ida-Virumaa Säästliku Arengu Programmis), et Eesti strateegiliseks eesmärgiks - saavutamaks rahvusrühmade sotsiokultuurilist integratsiooni, on kultuurilise pluralismi süvendamine [13].

Toetudes mitmeaastase uurimistöö tulemustele oleme arvamusel, et oma olemuselt status quo säilimisele suunatud sotsiokultuurilise strateegia tulemuseks oleks eestluse hääbumine Ida-Virumaal. Selline lahendustee pole Eestimaal võimalik, aga Venemaa jaoks on see üks võimalikke soovide. Näiteks kirjutasid Vene teadlased paar aastat tagasi Vene etnose suhteliselt iseseisvatest blokkidest (lokaalse subkultuuri mõttes) Baltimaades, pidades silmas ainult Narvas-Sillamäel ja Tallinnas toimivaid ühinemisprotsesse [14].

Seega võib kinnitada - integratsiooni probleem on väga tugevasti seotud Eesti etnilise ja riikliku identiteedi problemaatikaga. Ideaalina võiks näha olukorda, kus Eestis elavad venelased on kujunenud rahvusvähemuseks, kelle etniline identiteet on "eestivenelane" ja riiklik identiteet on "Eesti kodanik". Selline ideaal jääb veel mitmete aastate jooksul kättesaamatuks, kuid on märke sellest, et oleme sinnapoole teel.

Muulaste muutumine Eesti ühiskonna täieõiguslikeks liikmeteks ja nende organiseerumine riiklike ja omaalgatuslike struktuuride alusel on tähtis ka eestlaste enda julgeoleku aspektist. Seoses sellega on oluliseks saanud küsimused:

- Kuidas saavutada, et nii integreerujate kui integreerijate suhtes oleks protsess rikastav ja elukvaliteeti suurendav, mitte vägivaldne ja assimileeriv?
- Millisena näevad integratsiooni võimalusi ühiskonnas erinevatesse gruppidesse kuuluvad inimesed?
- Kui pikaajaline saab olla see protsess ilma et ta ohustaks Eesti integreerumist Euroopa Liidu, NATO jt rahvusvaheliste organisatsioonidega?

Neile küsimustele vastust otsides on kahtlemata tarvis arvestada ka inimeste hoiakuid, probleemi teadvustatust Eesti ühiskonnas ja valmisolekut seda protsessi teadlikult reguleerida.

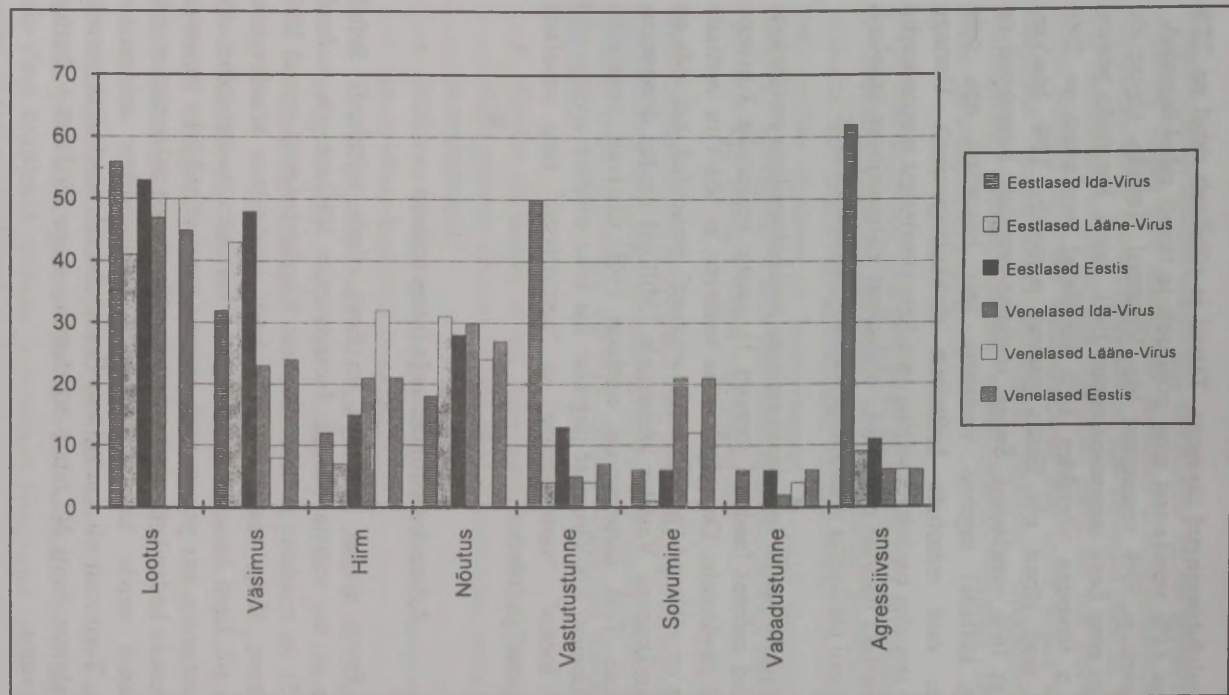
Heatahtlikult meelestatud ja lootusrikkalt tulevikku vaatavate inimeste hulk on piisavalt suur, seda tõendab 1994. a detsembri-uuring. Siiski on Ida-Virus küsitletud eestlaste ja venelaste hinnangud tänase tegelikkuse suhtes vägagi vastandlikud, seejuures vaatame ainult üldist rahulolu tänase eluga ja selle võrdlust ajaga enne 1991. a.

Esiteks, rahuloluhinnangud tänasega. Täiesti ja põhiliselt rahul on 27% eestlastest ja 41% venelastest ning põhiliselt ja täiesti rahulolematud - 73% eestlastest ja 59% venelastest Ida- Virumaal. Teiseks, tänase elu võrdlus ajaga enne Eesti taasiseseisvumist 1991. aastal. Paremaks peavad elu 1991. a. tänasega võrreldes 18% küsitatud eestlastest ja 59% venelastest ning tänast elu Eestis peavad paremaks 32% Ida-Viru eestlastest ja 16% venelastest. Seega, eestlaste-venelaste hinnangud on teineteisega küllaltki tugevas vastuolus, mis iseenesest aga pole kokkupõrge, vaid asjaolude kollisioon (kokkulangemine). Uuringu tulemustele toetudes tundub, et seletus on selles: venelastest respondendid ei suuda kindlaks määrata enda jaoks olulisemat käitumisjoont äärmiselt keerulises Eesti ühiskonna muutumisprotsessis (siirdeprotsessis).

Võttes analüüsiks juurde veel domineerivate psühholoogiliste meeleolude kohta saadud andmed (andmed joonisel 1), saame veelkordse kinnituse ülalesitatud järeldusele. On selgelt näha tendents, et Ida-Viru eestlaste keskkonnas on valdavad "positiivsema laenguga" meeleolud, kui seda on venelaste keskkonnas. Vastates küsimusele "Millised tunded domineerivad enamuse Teid ümbritsevate eestlaste (või vastavalt venelaste) hulgas?", kinnitati Ida-Virumaal järgmist: iga teise eestlase arvates olid nendeks " lootus", "vastutustunne" ja "agressiivsus" ning venelaste arvates " lootus" ja "nõutus".

2. Venelaste lojaalsus ja integratsioon

Kas kõik Eestis elavad venelased on Eesti riigile lojaalsed? Sellel küsimusele ei saa vastata üheselt. Iseseisvumise lühikese aja jooksul (1991-1995) on muulaste ja eriti venelaste lojaalsushoiakud teinud läbi suure muutuse. Kuigi enamusele vene keelt emakeelena kõnelevatele muulastele oli Eesti iseseisvumine alguses kui mitte vastumeelne siis vähemalt ootamatu, siis praegu peab enamuse muulasi end juba iseseisva riigi lojaalseteks kodanikeks ning paljud on väljendanud solvumist, et riik ei aktsepteeri nende hoiakute muutust kodakondsuse automaatselt andmisega. Teatavasti oli suurem osa Eestis elavaid venelasi seseisvusliikumise alguses Eesti N.Liidust eraldumise, seega ka Eesti Vabariigi taastamise vastu.

Joonis 1. Domineerivad meeleolud Virumaal ja Eestis tervikuna. Detsember 1994.

Vahetevahel arvatakse, et Eesti kõigi muulaste enamik on olnud lojaalne ja eestlastega solidaarne Eesti iseseisvumisliikumise algusest peale, toetades aastatel 1988-91 eestlaste iseseisvus- ja vabadusvõitlust. Kuid tuletagem meelde 3. märtsil 1991. a. toimunud iseseisvusreferendumi tulemusi. Referendumil osalemist regiooniti analüüsides leidis prof. Rein Taagepera [15], et laias laastus võttes olid umbes 30 % venelasi Eesti iseseisvuse poolt, umbes sama palju ei käinud hääletamas ja neid inimesi võib klassifitseerida ükskõikseteks ning umbes 40 % muulasi oli Eesti iseseisvuse vastu. On selge, et kui enamus venelasi ei oleks olnud kahtleval seisukohal või Eesti iseseisvuse vastu ega oleks jäänud ootama eelmise riigikorra ja impeeriumi taassündi, oleksid integratsiooni-protsessid võinud kulgeda palju kiiremini.

Küsitlustulemuste alusel (viidud läbi aastatel 1990-1993) võib kinnitada, et venelaste lojaalsus on sõltunud suurel määral poliitilistest sündmustest ning Eesti seadusandluse muutumisest. 1993. a uuringu küsimustes Eesti Põhiseaduse ning teiste seaduste järgimiste kohta oli seadusekuulekaid enam-vähem ühepalju nii venelaste kui eestlaste hulgas. See viitab selgelt poliitilise olukorra stabiliseerumisele Eestis.

Ka võib öelda, et venelaste eraldumispüüe on vähenenud. Narvas on toimunud see protsess mõnevõrra aeglasemalt. Küllaltki oluline muutus on toimunud viimastel aastatel. Esitame siinkohal järgmised võrdlusandmed. 1991. a märtsis oli EMORI poolt küsitletud muulastest ainult 25% Kirde-Eesti autonoomia vastu ja 37% selle poolt [16]. 1994. a lõpus kinnitavad rohkem kui pooled (60%) venelastest Eesti territoriaalset terviklikkust (andmed tabelis).

Kirde-Eesti territoriaalsest kuuluvusest (%) **(Detsember, 1994)**

Kirde-Eesti territoorium ...	eestlased	venelased
...on samasugune vabariigi osa nagu teised	95	60
...peab saama adm.-territoriaalse autonoomia	2	16
...peaks kuuluma üldse Venemaa koosseisu	1	3
...teised vastused	1	4
...raske vastata	1	17

Kirde-Eesti kui Eesti territooriumi terviklikkusesse kuuluvuses kahtlevad siiski iga viies-kuues intervjueeritud venelane. Enamus viimati nimetatutest venelastest ja ka mõned üksikud eestlased peavad silmas ainult teatavat administratiivset autonoomiat Eesti piires ning ainult mõni venelane ja ka eestlane on selle poolt, et Kirde-Eesti võiks kuuluda Venemaa koosseisu. Tähelepanuvääriv osa venelastest ei osanud sellel käsimusele vastata.

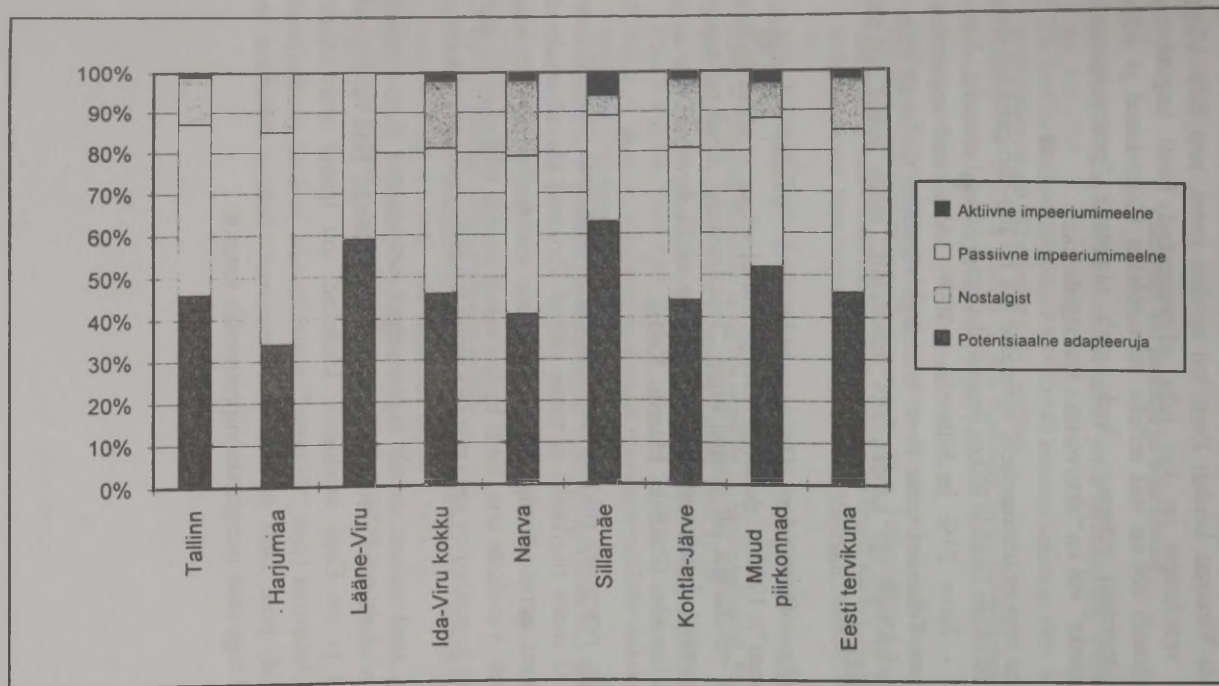
Arvame, et Eestimaa territoriaalse terviklikkuse tunnistamine on üks võimalikke venelaste Eesti-lojaalsuse kriteeriumi, seega saab väita - venelased, kes Eesti iseseisvumisse on suhtunud kas vaenulikult, kahtlevalt või lihtsalt äraootavalt, on enamuses mõistnud kujunenud olukorra paratamatust.

Eesti venelaste suur osa on jõudnud arusaamisele, et Eesti riigi ja tema seadustega peab arvestada ning endise impeeriumi järele igatsemisega on lõpp. Nimetatud väite paikapidavuse kontrollimiseks Ida- ja Lääne-Virumaal elavate venelaste hulgas ja tervikuna Eestis, töötasime välja retroindeksi, mis "mõõdab" nn endise staatuse eest võitlemise tendentsi levimist venelaste hulgas.

Selle indeksi moodustamiseks kasutati 1994.a detsembriuuringu 14 alg tunnuse jaotusi (tunnused on toodud lisas) laiast teemade valdkonnast, alates võdlushinnangutest muutuste perioodile eelnenud aja ja tänase elu vahel, suhtumisest endise poliitilise rezhiimi taastamisvõimalustesse kuni küsimuseni, kas respondent on juba valinud Vene kodakondsuse. Saadud indeksi jaotusi neljal tasandil võib kirjeldada kui tüpoloogiat, mille alatüübid on järgmised:

- a) "potentsiaalne adapteeruja" (k.a. põlisvenelased) - Eestis kokku ja Ida-Virus 46%;
- b) "aktiivne nostalgist" - Eestis kokku 39%, Ida-Virus 35%;
- c) "passiivne impeeriumimeelne" - Eestis kokku 13%, Ida-Virus 17%;
- d) "aktiivne impeeriumimeelne" - Eestis kokku ja ka Ida-Virus 2%.

Täpsemad andmed on esitatud joonisel 2. Mitmete uuringute (lisaks 1994. a detsembriuuringle ka 1993. ja 1995. a identiteediuuringud) alusel saab kokkuvõttes öelda järgmist.

Joonis 2. Eesti venelaste retroindeks (endise staatuse eest võitlemine) 4 tasandil piirkondade lõikes. Detsember 1994, N=942.

Esiteks, Ida-Virumaa kordab Eesti kui terviku jooni, sest 80% kõigist küsitletud venelastest on kas juba adapteerinud Eesti tingimustega (põlisvenelased) või on nad selleks valmisolekut väljendanud ja sellise juhul on tegemist rühmaga, keda saab nimetada "potentsiaalseteks adapteerujateks" või ka "aktiivseteks nostalgistideks".

Teiseks, kui impeeriumimeelsete venelaste osa on Ida-Virumaal tervikuna 19%, siis üksikute linnade lõikes ilmnevad vägagi suured erisused - Narva ja Kohtla - Järve 21% ja Sillamäe - 10%. "Aktiivseid impeeriumimeelseid" on Sillamäel teiste Eesti linnadega võrreldes tunduvalt enam - 5%, st statistiliselt iga kahekümnes linnaelanik, seega kokku 500-800 linnaelanikku.

Kolmandaks, (kasutades Dmitri Mihhailovi terminit "venelaste lojaalsusvaru"), 1994. a. detsembriüringu alusel selgus, et ainult pooltele küsitletud venelastest oli omane tugev "lojaalsusvaru" Eesti rahvusriigi suhtes. Joonisel 1 esitatud andmetel on see ohtlikult madal Narvas ja Harjumaa linnades (Paldiski, Maardu, Keila).

Neljandaks, praeguses riikliku identiteedi kriisi olukorras (kõige tõsisem puudus - ei osata riigikeelt) ei tunne paljud Virumaal elavad venelased veel tugevat seost Eestiga, kuid ei tunne end ka enam Venemaa venelastena. Venelaste uue, Eesti-keskse samasustunde tekkimine on alles algusjärgus ja esialgu on seda märgata ainult hoiakute muutumise kaudu.

Viiendaks, veel mõned aastad tagasi selgelt väljaöeldud Eesti-vastased hoiakud on asendunud venelaste nõ. topele-lojaalsusega. Nad tunnistavad Eesti riiki ja on Eesti seadustele kuulekad, ent teatud suurriiklikele ideedele allutatuna (siin "töötavad" aastakümnete jooksul sisseharjunud stereotüübid) pole lahti ütelnud ka Venemaast. Selline suhtumine on mõjutanud tugevasti integratsiooniprotsesside tempot.

Viidatud kirjandus ja märkused

1. Kreitzberg, P. Eesti hariduskonverentsi asemel jätkab haridusreform. - Postimees, 30. oktoober, 1995.
2. Üle-Eestilise küsitluse korraldasid ARIKO MG koostöös autoritega 1994. a. nov-dets. (kokku intervjueriti 942 venelast ja 911 eestlast).
3. Geistlinger, M., Kirch, A. Estonia - A new framework for the Estonian majority and the Russian minority. Braumüller Verlag, Wien, 1995.
4. Eesti Inimarengu Aruanne 1995. Tallinn, 1995, 30-32.
5. Ruutsoo, R. Rahvusvähemused Eesti Vabariigis. In: Vähemusrahvuste kultuurielu Eesti Vabariigis. 1918-1940. Dokumendid ja materjale. Olion, Tallinn, 1993, 5-24.
6. Mihhailov, D. Mitte-eestlastest, ennekõike venelastest Eestis. Aja kiri, No 58, 1990, 20-28; sama autor, Vene küsimus ja eesti rahvusriik. Vikerkaar, No 9-10, 1995, 176-184.
7. Kurs, O., Berg, E. Etnilised vähemused ja uusasukad Eestis. - Akadeemia, 1995, 2, 260-275.
8. Katus, K. Eesti demograafiline areng läbi sajandite. In: Eesti edasivaates. Metro kolmas raamat. - Kultuuri ja Elu väljaanne, Tallinn, 1990, 13-30.
9. Tiit E.-M. Eesti rahvastik demograafi pilgu läbi. In: Eesti tulevikusuundumused. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1995, 33-58.
10. Allikas, A., Karu, K. Ajalooteadvus: ülevaade teooriast ja empiirilisi andmeid Baltikumist. - Akadeemia, 1995, 3, 467-477.
11. Karjahärm, T. Venemaa igavene dilemma: stiihia või tsivilisatsioon. - Eesti Sõnumid, 25. mai 1995.
12. Kutsar, D. Sotsiaalsest stressist ja psühholoogilisest toimetulekust Eestis. Akadeemia, 1994, 12, lk. 2561.
13. Ida-Viru Säästliku Arengu Komisjoni infoleht.
14. Susukolov, A. A. Russki etnos v XX v.: etapō krizisa ekstenzivnoi kulturō (gipotezō etnoekologitseskoi modeli). - Mir Rossii, tom III, No 2, 1994, 43.
15. Taagepera, R. Estonia. Return to Independence. Westview Press, Boulder, 1993, 194.
16. Vihalemm, T. Who supported Russian opposition? - EMOR-Reports, 2, 1, Jan-March 1992, 12.

**Eesti venelaste retroindeksi moodustamisel
kasutatud tunnuste loetelu ja osakaalu kirjeldus
Detsember 1994, N=942.**

Küsimused ja vastused	Antud pall
1. Enne taasiseseisvumist 1991. a. oli elu Eestis tänapäevaga võrreldes parem:	
- jah	4
- pole muutunud	2
- täna parem	0
2. Milliseid tundeid(meeleolusid) elavad üle Teid ümbritsevad inimesed?	
- alandus	4
- hirm	2
- meeleheide	2
- väsimus	1
- nõutus	1
3. Venelased on Eestis raskes olukorras, süüdi on selles:	
- Eesti valitsus	4
- Eesti rahvuslikud organisatsioonid	2
- Venemaa valitsus	2
- massimeedia	1
4. Nõukogude Liidu lagunemine:	
- oli väljastpoolt peale surutud	4
- oli paratamatu, siiski seotud liiga suurte kahjudega	2
- oli paratamatu ja seotud väikeste kahjudega	0
5. N. Liidu taastamine on võimalik põhimõtteliselt:	
- jah	4
- raske vastata	1
- ei	0

6. Kas toetate N. Liidu taastamise ideed?
- jah 4
 - raske vastata 2
 - ei 0
7. Milline perspektiiv on Eestile eelistatavam, kas:
- kuuluda taastatud N. Liitu 4
 - liituda Venemaaga 2
 - raske öelda 1
8. Kellest sõltub venelaste huvide kaitsmine Eestis?
- Venemaast 4
 - venelastest endist 2
 - vene organisatsioonidest Eestis 1
 - rahvusvahel. organisatsioonidest 1
9. Kirde-Eesti alade staatus peaks olema järgmine:
- peaksid kuuluma Venemaa koosseisu 4
 - adm.-territ. autonoomia-ala Eestis 2
 - raske vastata 1
 - muu variant 1
 - Eesti teiste aladega sama staatus 0
10. Kas vastaja on juba võtnud endale Vene kodakondsuse?
- jah 2

EESTI KODAKONDSUSPOLIITIKA RAHVUSPOLIITIKA SEMIOOTIKA

Vello Pettai

Tartu Ülikool, Sotsiaalteaduskond

Oma ettekande teema lahti mõtestamiseks tahaksin ma alustada just kogu meie tänase konverentsi teema lahti harutamiseга. Sest mulle tundub, et selles peitub vägagi oluline põhimõte, millele on tuginenud ka Eesti kodakondsuspoliitika selle väljamõtlemisest ning rakendamisest alates. Meie konverentsi teema on siis "Etnilised vähemused, nende tänased probleemid ja tulevik." Mida on selles teemas nii väga põhimõttelist? Põhimõttelist on siin asja nimetuses - etnilised vähemused, kuna minu arvates see juhib tähelepanu just eesti keele mõningale omapärale selles küsimuses, mis aga omakorda peegeldab ja on ka struktureerinud meie arusaamu praegusest etnopolitiilisest situatsioonist. Seega vägagi õpetlik seos. Ma ei saa öelda, et antud konverentsi korraldajad mõtlesid just sedasama, mida ma alljärgnevalt püüan kirjeldada, kuid sellegipoolest sellest üldisest teemast rääkides tasub alustada just sõnadest, mõistetest, definitsioonidest.

Niisiis, mulle torkab silma termin "etnilised vähemused". Mispärast? Sellepärast, et ta on suhteliselt neutraalne termin. Ka sõna inglisekeelne tõlge (*ethnic group*) on neutraalne termin. Ma kordan: kas konverentsi organiseerijad antud teema sõnastamisel just püüdsid sellise neutraalsuse poole või kukkus see neil välja juhuslikult, seda ma ei käsitle. Kuid see asjaolu juhib tähelepanu minu jaoks ka sellele vähem neutraalsele küljele, mis esineb mõningate teiste eesti keele terminite juures ning eriti just nende terminite juures, mida kõige rohkem kasutatakse.

Termini "etnilised vähemused" kõrval kasutatakse väga palju ka termineid "vähmusrahvad" ja "rahvusvähemused". Need ongi aga need "vähem neutraalsed" (minu arvates isegi vastuolulised) sõnad, mistõttu tahaksingi neile hetkeks keskenduda.

Edasise mõttearengu alguseks peaksin tänasõnu avaldama oma Tartu Ülikooli politoloogia osakonna kolleegile Rein Toomlale, kes pani mind korra nende terminite üle mõtlema, kui ma küsisin tema käest, mis on

nende vahe. Tema pakkus välja järgneva seletuse, et vähemusrahvas on etniline vähemus, kes on igipõliselt elanud teatud maa-alal ning on vähemusse sattunud kas siis riiklike piiride teatud tõmbamisega või siis lihtsalt pikemat aega elanud teatud suurema rahva keskel, kuid siiski oma korporatiivsust ehk eneseteadlikku grupitunnetust säilitanud. Võiks märkida, et vahel kasutatakse ka terminit “vähemusrahvus”, mis veelgi enam rõhutab selle grupi pärisrahvuseks kujunemist, vaatamata sellele, et ta on arvulises või staatuselises vähemuses.

Rahvusvähemust võiks see-eest defineerida lihtsalt vähemusgrupina, mille vähemusstaatus on tema rahvuse alusel määratud, kuid ta on teiste sotsiaalsete vähemustega võrreldes samasugune vähemusgrupp. *Sotsiaalne* vähemus kui selline etendab siin peamist rolli, sõna “rahvus” vaid täiendab teda. Siin võiks sõnadega kokku liita teisi “vähemusi”, nt. klassivähemus, sooline vähemus, puuetega inimeste vähemus jne.

Tähtis on see, milline on rõhuasetus. “Vähemusrahvus” tundub tunnistavat midagi sügavat teatud grupi puhul: ta on ennekõike rahvus, kes on osutunud vähemuseks. Teda kujutakse omaette ühiskonnana, sotsiaalse organismina. Teise nähtuse, “rahvusvähemuse”, puhul on tegemist aga eelkõige sotsiaalse vähemusega, mis baseerub lihtsalt mingile rahvustundele või isegi ainult rahvussümboolikale. Temasse ei suhtuta kui terviklikku, täiuslikku sotsiaalsesse kogumisse, vaid pigem kui mõnda “huvigruppi” või assotsieerunud gruppi. Seega peitub kummaski sõnas teatud suhtumine etnilistesse küsimustesse (ehk “etnilistesse vähemustesse”), mida ei maksa alahinnata.

Tuleb loomulikult öelda seda, et oma igapäevases kõnepruugis ei tee enamik inimestest (ega ka sotsiaalteadlastest) suurt vahet nende terminite vahel. Ma ei usu näiteks, et inimesed teadlikult valivad oma sõnu nõnda, et saaks igast lausest alati välja lugeda inimese konkreetseid suhtumisi, hoiakuid või muud sellist hermaneutilist. Kuid ma kordan, kasutagem seda mõttekäiku kasvõi meie päevapoliitika lahtimõtestamiseks.

Niisiis, kui rõhutatakse näiteks mõne riigi mitme vähemusrahvuse olemasolu, võib öelda, et selle taga peitub teatud respekt ning tunnustus nende etniliste gruppide vastu, kuna neid peetakse just rahvusteks. Kui on aga tegu rahvusvähemustega, siis võiks öelda, et suhtumine on selline, nagu see grupp oleks vaid kogum indiviide, mille rahvuslik assotsiee-

rumisalus etendab vaid ühte antud ühiskonna vähemussegmentidest. Need on lihtsalt üksikud põhirahvusesse mittekuuluvad inimesed, keda seejärel võib kategoriseerida mingi muu rahvustunde järgi, kuid see küsimus ei lähtu igal juhul mitte sellisest *de facto* korporatiivsusest.

Et selle erinevuse veelgi selgemaks teha, julgeksin siinkohal sisse tuua isegi natukene Karl Marx'i. Nimelt Marx ju rääkis klassidest kui "klassid isenesest" ning "klassid iseendaks". S.t. see kuulus erinevus *in sich* ja *für sich* vahel. Esimene siis, *in sich*, oleks rahvusvähemus. Ta on vähemus, kes on "põhimõtteliselt"/teoreetiliselt seotud ka teatud rahvustundega. Vähemusrahvus on aga selgesti *für sich*: ta on eeskätt rahvus iseendaks, ning seejärel vaid vähemus.

Inglise keeles oleks see erinevus pisut teistsugune: *national minority* ja *ethnic minority*. *National minority* võrduks vähemusrahvusega, kuivõrd *national* vihjab teatud grupi rahvuseks saamisele. *Ethnic minority* kasutab jälle seda suhteliselt neutraalset terminit "etniline", mis omakorda nagu ei püstita mingeid nõudeid, et grupp peab olema mingi orgaaniline üksus.

Sellega ma lõpetan selle filoloogilise-semiootilise sissejuhatuse oma poliitilisse teemasse. Mulle tundub, et Eestis peaks rohkem uurima just rahvussuhete ning etnopolitiika semiootikat, kuna see aitab meil endil paremini aru saada, millised on meie alateadlikud hoiakud nii tundelistes küsimuses.

Rääkides nüüd aga konkreetselt eestlastest, siis on selge, et eestlased on ärkamisajast saadik alati selgesti tunnetanud oma rahvuskuuluvust ning pidanud seda primaarseks oma identiteedi kujundamisel ning väljalelasmisel. Seega pole imekspandav, kui just vähemusrahvad (ja -rahvused) ja mitte rahvusvähemused kõlavad eestlaste jaoks loomupärasemalt. Ennekõike tuntakse ära teisi "rahvusi" ning identifitseeritakse teiste "rahvustega" nii nagu eestlased selliseks ennast ise peavad. Seejärel tuleks märkida, et oma rahvuspoliitika kujundamisel (s.t. riiklik suhtumine teistesse mitte-eestlastesse) lähtuvad eestlased samuti sellest samast rahvuslikust-korporativistlikust vaatevinklist. Eestlaste mõiste järgi on rahvuspoliitika ning kogu etnopolitiiline võitlus siin Eestimaal selleks, et korrastada *rahvussuhteid* ning keskenduda nendele. Rahvused üle rahvaste. Vähemusrahvused üle rahvusvähemuste.

Kodakondsuspoliitika on seejuures olnud see praktiline poliitiline mehhanism, mille kaudu see tunnetuslik joon väljendub. Mul ei ole kahjuks rohkem aega siin seda seost välja tuua, kuid Eesti õigusliku järjepidevuse põhimõte (nii nagu ta Kodanike Komiteede ning Eesti Kongressi poolt sai välja töötatud) väljendas poliitiliselt mitte ainult Eesti riigi õigust taastamisele, aga ka etnopolitiiliselt sedasama korporatiivsete rahvuste tähtsakspidamist. Esimene põhimõtte külg oli väite kohaselt tingitud rahvusvahelistest õigusseadustest, teine aga justkui loodusseadustest.

Reaalselt võib öelda, et Eesti iseseisvusjärgne õiguslikule järjepidevusele tuginev kodakondsuspoliitika pidi rahvuspoliitiliselt aitama eraldada Eesti rahvusvähemused Eesti vähemusrahvustest ning juurutada nende kahe erineva grupi olemasolu mõistet vastavalt ka eestlaste endi kujutlusele sellest asjast. Ta andis õigusliku-poliitilise kujundi (ja seega kinnituse) arusaamale, et need, kes olid Eestisse asunud elama nõukogude perioodil, kujutavad endast etnosotsioloogiliselt rahvusvähemust ning mitte-eestlastele hästi tuntud ning hinnatud vähemusrahvust. Õiguslikule järjepidevusele tuginev kodakondsuspoliitika tõmbas psühholoogiliselt kena poliitilis-õigusliku paralleeli eestlaste varem välja kujunenud arusaamisega oma etnosotsioloogilisest duaalsusest.

Kuid siin tuleb esile huvitav paradoks: Eesti kodakondsuspoliitika, mis esialgu seisnes vaid nõukogudeaegsetele immigrantidele automaatsest kodakondsusest keeldumises on samas naturaliseerimise tingimusi välja töötades tasapisi nominaalselt püstitanud endale uue eesmärgi: nende nõukogude inimeste - ehk *rahvusvähemuse* - ümberkujundamine aja jooksul mingisuguseks aktsepteeritavaks *vähemusrahvuseks*. Seda võib lahti seletada järgmiselt. Eesti naturaliseerimiskorra erinevad nõuded peavad aitama, et neid inimesi "integreerida" Eesti ühiskonda. Kuid mitte neid assimileerida. Jutt ei käi selle rahvusvähemuse lihtsast absorbeerimisest eesti rahvuslikku organismi. Vastupidi naturalisatsioonikorra poolt nõutud "eesti keele ja meele" omandamine immigrantide poolt peab stimuleerima just nende inimeste endi sügavamat kokkukasvamist mingiks uueks omaette kogukonnaks. See kogukond ei saa ehk küll olema mingi "vähemusrahvus" selle ideaalses mõttes (nagu rannarootslased või sakslased kunagi Eesti Vabariigis olid), ent siiski eeldus on, et ta tuleb eestlastele aktsepteerivama ning tunnustatavama iseloomuga välja kui vana rahvusvähemuse olemus.

Teisisõnu võiks öelda, et kodakondsuspoliitika oli ja on põhimõtteliselt juriidiline küsimus: s.o. teatud sõjalise okupatsiooni ajal ebaseaduslikult sisse rännanud inimeste õigusliku staatuse korraldamine. Kuid üldtunnustatud on ka see, et nende õiguslike probleemide korraldamisel on siin ka meelega üles seatud terve rida tingimusi inimeste integreerimiseks Eesti ühiskonda - kas siis paiksustsensuste või keeleeksamite näol. See tähendab, et see küsimus on ka sügavalt etnoliitiline ja rahvuspoliitiline ning mitte pelgalt juriidiline, nagu paljud poliitikud püüavad seda väita. Sest seda puht juriidilist külge oleks võinud muidu lahendada sedaviisi, et oleks nõutud nende nõukogudeaegsete inimeste naturaliseerimist Eesti kodakondsusesse, kuid seda vaid teatud formaal-juriidiliste protseduuride kaudu (ametlik taotluse esitamine, läbivaatamine, jne.).

Kuid tegelikult on Eesti kodakondsuspoliitika 1991. aasta lõpust alates olnud osa teatud sihikindlast rahvuspoliitikast, mis teisisõnu tähendab ka osa teatud etnoliitilisest strateegiast, kuidas gruppidevahelist konkurentsi enda poole kallutada ning seejuures prevalveerida. Eesti kodakondsuspoliitika (ja ka välismaalaste seadus ning veel paljud muudki seadused) on mõeldud selleks, et välja arendada Eestis vaid vähemusrahvaid või -rahvusi nagu see oli 20-30ndatel ja mitte rahvusvähemusi. Ning arvestades just vähemusrahvuste ning rahvusvähemuste vädetavaid erinevusi on see seega kindel valik esimese kasuks. See on see, mis on eestlaste arvates loomupärasem, nende keeles sügavamini mõistetav ning seetõttu nende mõtetes domineeriv.

See, et selline mõtteline jaotus rahvusvähemuste ning vähemusrahvuste vahel on olemas Eesti etnoliitikas, nähtub ka Eesti väidetavalt põhjapanevaimas rahvuspoliitikas käsitlevas seaduses - kultuuriautonomia seaduses. Täpselt nii nagu ta oli 20-30ndatel aastatel, on see seadus ka tänapäeval mõeldud just vähemusrahvustele - kuid küsimata, kui palju meil neid veel on ja kui neid palju ei ole, siis - kui reaalne see põhimõte on.

Meil tänapäeva Eestis on ikkagi rohkem rahvusvähemusi kui vähemusrahvusi. Kas neid inimesi on üleüldse võimalik ümber kujundada sellisteks idüllilisteks "vähemusrahvusteks", selles mina isiklikult kahtlen. Samuti pole veel selge, kas see Eesti identiteet ning loomus, mida naturalisatsiooni läbinud immigrant omandab, on piisavalt lähedane "vähemusrahvuse" omale, et eestlane seda pikapeale aktsepteerima ning

hindama hakkab. Arvata võib, et eestlased sellega lihtsalt aja möödudes ära harjuvad. Kuid see küsimus ja vahe siiski jäävad.

Seega olen siin Eesti kodakondsuspoliitika tagajärgi käsitlenud peamiselt tunnetuslikus osas: mis on selle taga seisev mõttelaad ning tunnetuslik lähenemine. Loomulikult võiksin ma rääkida veel Eesti kodakondsuspoliitika vägagi konkreetsetest sotsiaalsetest ning välispoliitilistest tagajärgedest. (Nendest olen ma tegelikult ka mujal rääkinud.) Kuid olles just antud konverentsi teema sõnastuse poolt olnud ergutatud mõtlema etnoliitiliste terminite, mõistete ja hoiakute peale, siis jäin just selle filosoofilisema käsitluse juurde ning püüdnud seda selle lühikese poole tunni jooksul teile esitada.

INTEGRATSIOON JA ERINEVAD MÕTLEMISTÜÜBID (Mõningaid mõtteid psühholoogilistest erinevustest eestlaste ja venelaste vahel)

Peeter Volkonski

Käesolev ettekanne ei ole teaduslik, pigem lihtsalt arutus.

Samuel Huntigton on oma artiklis "The Clash of Civilizations?" (Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3, Summer 1993) öelnud: "... cultural characteristics and differences are less mutable and hence less easely compromised and resolved than political and economical ones. In the former Soviet Union, communists can become democrats, the rich can become poor and the poor rich, but Russians cannot become Estonians..."

("... kultuurilised omadused ja erinevused on vähem muutustele alluvad ja seega raskemini ületatavad ja lahendatavad kui poliitilised ning majanduslikud. Endises Nõukogude Liidus võivad kommunistidest saada demokraadid, rikastest vaesed ja vaestest rikkad, kuid venelastest ei saa iial eestlasi...").

Sama meelt on ka vene akadeemik Nikita Moissejev:

"Russian integration into Estonian lifestyle and culture is proceeding with difficulty and can hardly ever be completed fully.(...) A different personality type and a different confessional tradition are to blame."

("Venelaste integreerumine eesti elulaadi ja kultuuri kulgeb raskustega ning vaevalt kunagi täielikult toimub. (...) Põhjuseks võib pidada erinevaid isiksusetüüpe ja erinevaid konfessioonitraditsioone.")

Võib tekkida küsimus, kas sellisel juhul on katsetel integreerida venelasi Eesti ühiskonda üldse mõtet. Allpool püüaksin seda probleemi vaadelda mõningatest psühholoogilistest aspektidest, kusjuures toonitaksin, et jutt on just nimelt integreerimisest, aga mitte assimileerimisest, venelaste täielikust sulatamisest eesti kultuuri.

Kõigepealt - on ju otse loomulik, et suure ja väikese rahva mõtlemine erinevad kardinaalselt. Suurrahvas ei suuda iialgi mõista väikerahva alateadlikku hirmu kadumise ees. Ta võib ju väikerahvastele sõnades isegi kaasa tunda, tema teadlased võivad mõne väikerahva keele ja kultuuri uurimisele terve elu pühendada, kuid nende moodi mõtlema ja maailma tajuma ei hakka nad mitte kunagi. Tüüpiliseks näiteks võiks olla kasvõi tuntud Austraalia aborigeenide uurija professor Elkin, kelle teened põlisasukate kultuuri teadvustamisel on kahtlemata vaieldamatud. Kuid kui küsisin ühelt aborigeenilt, kuidas ta Elkenisse suhtub, vastas ta: "Kena inimene... Nojah, eks ta ühtteist teab ka...". Seda ütles ta vaieldamatult prima spetsialisti kohta sel alal. Selliseid näiteid võib leida üle maailma palju.

Mis puutub aga konkreetselt situatsiooni Eestis, siis tooksin näiteks kaks laulu - väga populaarse vene laulu, mis algab sõnadega "*Suur ja lai on maa, mis on mu kodu*" ja eesti laulu, milles räägitakse, et "*Mu koduke on tilluke, kui linnupesa sarnane*". Ja äkki, pärast Nõukogude Liidu lagunemist, on Eesti venelased täiesti arusaamatus situatsioonis. "Suure ja laia" asemel, kus nad olid majoriteet, on nad nüüd "linnupesas", kusjuures minoriteedina. Äkki peavad nad hakkama mõtlema sellistele harjumatutele probleemidele, nagu kodakondsus, elamis- ja töötamisluba, piiriületamine. Enamik endise Nõukogude Liidu kodanikke ei mõelnud omal ajal üldse sellele, et nad peaksid kunagi piiri ületama. See oli täiesti välistatud, võimalik vaid mõnele "kõrgetele" inimestele. Selle kohta võib tuua näitena juhtumi, kui Leningradi Ülikoolis vene filoloogiat õppiv ameeriklanna läks poodi ja palus müüjannalt selgitust hinna kohta. Müüja ei vaevunud selgitusi jagama, vaid sõimas ta lihtsalt läbi. Ameeriklanna solvus ja ütles müüjale: "Andke andeks, aga miks te mind niimoodi sõimate. Kui teie tulete minu maale, siis teid ei sõima küll keegi poes." Müüja selle peale vastas loomulikult: "Kas te loll olete või! Millal mina teie maale tulen! Mitte iialgi ei tule ju!" Praegu aga tuleb paljudel Eesti venelastel piiri ületada, kasvõi ainult sugulaste külastamiseks. Lisaks nimetatakse neid veel välismaalasteks ja antakse välja nende kohta käivad seadusi, millest nad aru ei saa, neile ei seletata, milleks need seadused on. Selgitusi jagatakse vaid eestlastele. Peab nõustuma, et situatsioon on tõepoolest üsna eriskummaline.

Need inimesed ei oska end uues olukorras identifitseerida. Nad ei tea enam, kes nad on ja kuhu nad kuuluvad. Nõukogude ideoloogia sundis samastama Nõukogude Liitu Venemaa ja nõukogude kodanikku

venelasega. See mõjus suurele osale venelastest - 1986. aastal tehtud sotsioloogilised uurimused näitavad, et 78% neist määras end kui sovjeeti ja ainult 17% kui venelast. Eestlastest määras end rahvaskuuluvuse järgi aga 90%. Nõukogude Liidu ja Venemaa samastamisele aitas kaasa ka Lääs - olgu siis poliitikas või spordis - Venemaast rääkides mõeldi ikkagi Nõukogude Liitu. Eestlastele oli aga täiesti arusaamatu ja isegi solvav, kui näiteks eestlasest olümpiavõitjat tõstmises Jaan Taltsi nimetati vene vägilaseks. Nojah, praegune Eesti parim teivashüppaja on Valeri Bukrejev...

Suurt rolli mängib ka pikka aega venelastesse süstitud missioonitunne - venelased kui maailmapäästjad. Selline mõte ei saa kohe mitte kuidagi pähe tulla eestlasele. Talle on täiesti arusaamatu, miks teda millestki päästa on tarvis ja rahulikult omaette olla ei lasta. Venelane omakorda ei mõista, miks tema "abi" vastu ei taheta võtta. Seda on hästi iseloomustanud Georges Bellow: "Kui venelased on ära asfalteerinud ühe tänava, arvavad nad, et peavad asfalteerina kogu universumi."

Vääritimõistmist tuleb ette ka keeletasandil. Ma ei pea siin silmas mitte keeleoskust kui niisugust, vaid kui mõistelist tasandit. Kui vaadata nõukogudeaegseid eestikeelseid ajalehti, kus enamus uudistest oli tõlgitud vene keelest, siis kubisevad artiklid superlatiividest - "krupneishij", "znameniteishij" jne. Eestlasele tundub aga lausa naljakana, et korraga võivad mitu asja olla "kõige suurem" või mitu inimest "kõige kuulsam".

Või näiteks deminutiiv. Ma ei mäleta täpselt, kas tegemist oli näidendiga "Kolm öde" või "Ivanov", mis algab sõnadega: "Papeij tshaiku, lapotshka". See oli eesti keelde tõlgitud: "Joo teekest, käpake". Praegu küll kõik naeravad, kuid meie ajalehed kubisesid sellistest otsetõlgetest.

Kolmanda näitena võiks tuua negatsiooni. Eesti keeles ei tähenda ühe termini eitus sugugi selle vastandit, küll aga on see nii vene keeles. Näiteks kui inimene ei ole ilus, siis ei ole ta eestlase jaoks tingimata kohe kole. Vene keeles on "krasivõi" ja "nekrasivõi" vastandid. Vene keeles polegi sellist sõna nagu "kole", siis on kohe sõna "uroda". Aga eesti keeles see nii ei ole - kui ta pole ilus, ega see veel ei tähenda, et ta kohe vördjalik on. Ja mis eriti tähtis - kui sa eestlasele sõber ei ole, ei tähenda sugugi, et sa oled ta vaenlane, vene keeles on "vrag" ja "nedrug" sünonüümid. See on väga oluline vahe, mis tekitab tihti vääritimõistmist.

Eestlane võtab täiesti loomulikuna tõika, et võõramaalane tema keelt ei oska, venelane peab aga täiesti loomulikuks, et kõik kõnetavad teda keeles, milles kirjutas Pushkin. Kui sa vene keelt ei oska, oled sa lihtsalt tumm - "nemets", "nemoi". Ja mis seal siis imestada, kui isegi Mihhail Gorbatšov, rääkides Molotovi-Rippentropi paktist, kasutas väljendit "nemetskije bukvõ" - Molotovi allkiri oli "saksa" tähtedega kirjutatud.

See esmapilgul vähetähtsana tunduv keelevääratus on aga väga oluline, millega puutuvad kokku näiteks õpetajad, kes õpetavad kohalikele venelastele eesti keelt. Seda rääkisid mulle eesti keele õpetajad Narvas. Pärast viiendat õppetundi märkasid õpetajad, et puudub igasugune edasimineku. Hakati uurima põhjusi - kas õpilased ei taha õppida? Õpilased kinnitasid, et nad tahavad väga õppida. Ka arvasid õpilased, et õpetajad on väga meeldivad ja õpetavad hästi. Milles siis asi on, et mingit edasiminekut ei ole? Lõpuks selgus, et õpilased, kelledeks olid pikka aega Eestis elanud või isegi siin sündinud venelased, ei tundnud lihtsalt ladina tähti - neil polnud seda iialgi tarvis läinud. Eestlane ei tule selle peale, et kõigepealt tuleb õpetada tähed selgeks nii otseses mõttes keelt õpetades kui ülekantud tähenduses. Esimene etapp tuleb selgeks teha, see, mis eestlasele on elementaarne.

See protsess toimub ka vastupidiselt. Minu 11-aastane tütar, nähes minu venekeelset nimekaarti, küsis, mis sinna kirjutatud on. Selgus, et ta ei tunne kirillitsat. Aeg on nii ruttu läinud, et juba ei tunne 11-aastane laps vene tähestikku. Ma ei tulnud selle pealegi. Ja nii ei tule ka eestlane selle peale, et inimene, kes on eluaeg Eestis elanud, ei tunne ladina tähti.

Teiseks suuri arusaamatusi põhjustavaks psühholoogiliseks erinevuseks on kollektivistlik ja individualistlik mõtlemine. Venelaste kogukondlik mõtlemine pole sugugi hiljutine nähtus, mida võiks seletada kolhoosikorruga. Pigem on seos vastupidine. "Obshtshina" ja "obshtshinnaja sobstvennostj" on venelastele omased juba ammu. Kui venelasele meeldib elada koos, siis eestlasele võimalikult eraldi - mida kaugemal naabertalu asub, seda parem. Parema, kui seda üldse ei näeks. Isegi kui kõndida ringi Eesti linnade uusrajoonides, võib alati peaaegu eksimatult kindlaks teha, millises majas elavad põhiliselt venelased, millises eestlased. Nimelt panevad venelased isegi suurte majade trepikojauste kõrvale pingid, kus siis eided-taadid möödujaid jälgivad ja maailma asju arutavad. Eestlane ei tea aga sageli, kes tema kõrvalkorteris elab, rääkimata trepikojast.

Harjunud kogukondliku mõtlemisega, ei suuda paljud venelased mõista nn. "individuaalset lähenemist" seaduste tõlgendamisel. Kui Eestis räägitakse venelaste repatrieerimisest, mõistab eestlane seda kui "kes tahab, see mingi", venelane aga kui "nüüd me peame kõik minema". See tuli hästi esile Paldiskis, kui oli elanikkonna registreerimine. Inimesed ei julgenud end kirja panna, kuna arvasid, et registreerimise eesmärk on kõikide venelaste väljasaatmine. Tegelikult tehti nimekirjaga sotsiaallabi andmiseks.

Seda erinevust peab arvestama ka vaadeldes nn. juulileppeid, mis kirjutati alla 1994.a. juulis presidentide Meri ja Jeltsini poolt ja käsitlevad Vene vägede lahkumist Eestist ning siiajäävate erusõjaväelaste sotsiaalseid garantiisid. Eestlasele on selge, et iga juhtum vaadatakse läbi individuaalselt ja et kõiki sõjaväepensionäre on võimatu välja saata, venelase jaoks on arusaadavad kaks võimalust - kas kõik saadetakse välja või jäävad kõik kohale. Eelistatakse loomulikult teist võimalust.

Ajalooliselt kaugele tagasi minnes näeme, et venelased on lagendiku- ehk stepirahvas, eestlased kui soomeugrilased aga metsarahvas. Kui eestlasele seostub mets millegi koduse ja turvalisega, siis venelasele nõi Baba-Jagaa ja kurja metsavaimuga ning ahju seljas seal juba naljalt ei sõida.

Peab tunnistama, et üheks põhiliseks puuduseks, mida tehakse selgitustöös Eesti venelaste hulgas, tulebki pidada just mõtlemiserinevuste mitteamestamist. Tihti peale alustatakse venelastele olukorra selgitamist alates nõ. kolmandast astmest, pidades loomulikuks, et esimese kahe astme teadmine on elementaarne. Näide eesti keele õpetajatega räägib aga iseenda eest. Nii nagu tuleb õpilastele selgeks teha tähed, nii tuleb ka Eesti uut olukorda hakata seletama kõige elementaarsematest asjadest.

Siin tuleb silmas pidada ka Eestimaa põliste venelaste ja uusmigrantide erinevust - esimestele ei ole vaja kõige elementaarsemat selgitada. Järgmine näide võib tunduda labasena, kuid see on asi, millega me kõik kokku puutume. Mustvees on üle 50% rahvastikust venelased, kuid need on põlisvenelased. Kas te aga kujutaksite endale ette kohta, kus on üle 50% rahvastikust äsja sissearvanud venelased ja kus oleks tualetis kõigil neljal WC-potil alles prill-lauad nagu siin kultuurimajas?

Kuid kas venelaste integreerumine Eesti ühiskonda on siis tõesti lootusetu? Tegelikult mitte. Põhiküsimus on enesemääramises. Ja mitte niivõrd geneetilises, vaid kultuurilises. Niikaua, kui inimesel puudub

kultuuriline identiteet, pole teda võimalik ka kuhugi integreerida. Põlisvenelastel on kultuuriline identiteet olemas. Nad ei ole kaotanud oma usku ega oma keelt.

Siin on juttu olnud eestivenelaste subkultuurist. Väidan, et eestivene kultuuri pole olemas. See võib-olla kunagi tekib. Pole olemas eestivene kirjandust, nagu on olemas soomerootsi kirjandus. Seepärast ongi rootsi keel Soomes teine riigikeel. Ta on omaette kultuur. Aga eestivene kultuuri pole olemas. Kirjanikud, kes on siin elanud, on olnud Vene kirjanikud, kes on elanud ja kirjutanud Eestis. Vanausulised, kes siin on, on vanausulised, kes elavad Eestis. Kui palju erineb näiteks Eesti vanausuliste kultuur Siberi või Läti vanausuliste kultuurist? Ma ei usu, et eriti palju. Loomulikult - keel, ümbruskond ja elamistingimused on mõnevõrra erinevad, aga see on siiski vene kultuur.

1993. a. sotsioloogilised uurimused näitasid, et 82% eestlastest ja 48% venelastest liigitavad end Euroopa kultuurisfääri. Samal ajal tundis end seotuna vene kultuuriga väga väike protsenti eestlasi ja seotuna eesti kultuuriga vaid 2% venelastest. Siit järeldeb huvitav tõsiasi - venelased ei pea Eestit Euroopa osaks. Pigem nähakse teda ikka veel Vene impeeriumi osana. Selge on see, et väike Eesti on paratamatult osa millestki suuremast ja on selge ka see, et eestlastele sobib rohkem kuulumine Euroopasse kui Venemaa külge. Ja kui seda soovivad ka Eestis elavad venelased, siis seda lihtsam neile - läbi euroopalike mõttemallide on Eesti ühiskonda ja kultuuri integreeruda tunduvalt kergem. Peaasi, et oleks tahtmine!

Veel üks huvitav tõik seoses kultuuriga. See viib meid küll veidike kaugemale - Iirimaaale. Keel on loomulikult seotud mõtlemisega - kuid iirlased on peaaegu täielikult kaotanud oma keele. Iiri keelt praktiliselt ei räägita, põhiline on ikka inglise keel. Aga nad ei ole inglased - nad on iirlased ja sealjuures väga suured natsionalistid. Mis siis on neid aidanud püsida iirlastena? Üks muidugi on usk, aga ka see ei ole neile ainuomane, see on katoliiklus, mis on laialt levinud ka mujal maailmas. Põhiline on siiski muusika. See on neile ainuomane iiri muusika, millel püsib iiri kultuur. Või võtame tshuvashid. Tshuvashid käivad kahtedel konverentsidel - türgi-tatarlaste ja soome-ugrilaste konverentsidel. Seda sellepärast, et nad on kunagised soome-ugrilased, kes on ära türgistatud. Nende keel kuulub türgi-tatari keelkonda, aga materiaalne kultuur ja laulud on soome-ugri kultuuri kandjad.

Kui vaatame nüüd, millist muusikat kuulavad eesti venelased, siis on see väga tähendusrikas. Kui tegelesin Narvas rock-festivali korraldamisega, käisin läbi kõik Narva kohvikud ja diskoteegid, et saada selgust, millist muusikat seal kuulatakse. Ma polnud sugugi üllatunud, leides, et ei kuulnud ühtegi eesti lugu. Kuid ei kuulnud ka ühtegi Lääne lugu. Mängiti vaid vene shlaagreid, mis näiteks eestlase kõrvale on kõik üks ja seesama laul. Eestlane ei tee vahet erinevate vene laulude vahel. Ja samuti ei mõista venelane eesti muusikat. Rääkimata juba eesti regivärsist, mis on venelase jaoks lihtsalt üks pikk mõttetu joru. Seda mitte ainult venelase jaoks, vaid ükskõik kellele teisest rahvusest kuulajale. Sellest tähelepanekust tasuks kinni võtta - kui vene poisid ja tüdrukud hakkaksid kuulama eesti muusikat, oleksime teinud suure sammu edasi. Praegu on eesti muusika kuulamine sellisel tasemel, et minu käest küsis üks Eesti venelane: "Ütle palun, mis lugu see on, milles Tõnis Mägi laulab kõrbest?" Ma ei teadnud sellist lugu. Sõber täpsustas, et tegemist on Sahhara kõrbega. Kui ka siis mulle see lugu ei meenunud, ümises ta mulle sellest viisijupikest koos sõnadega: "Sa haara kinni, Kinni, kinni mu käest!".

Lõpetuseks tootsin ära ühe tsitaadi Dorian Supini dokumentaalfilmist "Dreams of Homeland" ("Unistused kodumaast"), mis on valminud 1994.a. stuudios Eesti Telefilm ja jutustab kohalikest venelastest. Seal ütleb Eestimaal elav venelanna, kes sõidab Venemaale külla:

"I am a Russian but when I arrive in Russia, I do not feel that I belong there. I do not understand them. I do not accept their way of life, their views, even their relationships. It seems to me that everything is different here. I am not judging anybody - whether it is good or bad, where it is better and where not. I am just speaking of my feelings. I cannot say that I am returning to my homeland Russia. I cannot say that."

("Ma olen venelane, kuid kui ma sõidan Venemaale, siis ma ei tunne, et ma kuulun sinna. Ma ei saa nendest aru. Ma ei saa aru, mismoodi nad elavad, ma ei jaga nende vaateid, isegi nende omavahelistest suhetest ei saa ma aru. Mulle tundub, et seal on kõik teistmoodi. Ma ei mõista kedagi hukka, ei arvusta, mis on hea ja mis halb, kus on parem elada ja kus halvem. Ma lihtsalt räägin oma tunnetest. Ma ei saa öelda, et ma läheksin tagasi oma kodumaale Venemaale. Ma ei saa niimoodi öelda.")

EESTIVENELASTE SUBKULTUURIST: KAS MÜÜT VÕI SOTSIAALNE UTOOPIA?

Dmitri R. Mihhailov
Sotsioloogiafirma "Altera"

1. Mustvee konverents "Etnilised vähemused, nende tänased probleemid ja tulevik" on tähelepanuväärne juba üksnes sellepärast, et korraldajateks on kohalikud linna- ja maavalitsused ning Peipsi Piirkonna Arendusfond, mitte aga rahvusvahelisest poliitilisest konjunktuurist tüdinud pealinna akadeemilised ringkonnad. Organisaatorite selge tahe korraldada selline konverents järgmisel aastal juba rahvusvahelisena (ikka Peipsi kaldal!) äratub lootuse, et Eesti teadlased saavad ükskord hakkama tõsise ja originaalse etnosotsioloogilise projektiga.

Pea kõik vähegi aktiivsed uurimisrühmad Eestis on juba proovinud kätt rahvusvähemuste probleemide kallal. Miks mitte pöörata nüüd pilgud Eesti põlisvenelaste, ehtsa Peipsi järve äärsse enklaavi suunas? Võib-olla saame lahti mõnest väikerahvale iseloomulikust kompleksist, näiteks hirmust suure "vene vähemuse" ees, keda ei osata defineerida? Võib-olla hakkab kaduma ka distantseerunud vaatleja üleolekutunne vähemuste suhtes? Võib-olla õpime tundma rahvusvähemuste eneseteadvust ja usaldama nende subjektsust?

2. Distantseerunud suhtumist "vene küsimusega" seotud uurimustesse on üha raskem säilitada mitmel põhjusel.

(1) Juba puht tehniliselt: raha valikuurimusteks on alati vähe, tavaliselt ainult niipalju, et korjata mõnisada muulast ühe mütsi alla ja vaadelda neid koondrühmana eestlaste taustal. Ega täna sellise mütsiga lööma tulda, kui ei saa vastata lihtsale küsimusele:

- Kes on ehtne vene vähemus Eestis ja kui palju neid on?

Rääkimata siis juba veidi keerulisematest küsimustest:

- Kas toimus Eesti põlisvenelaste vähemuse konvergeerumine esimese ("selektiivse") Nõukogude Liidu migrantide lainega?

- Kas saab rääkida nende distantseerumisest viimasest (1980ndate aastate migrantide) lainest?

Hea seegi, kui vene "enamusest" saab eristada mittevenelastest muulaste "vähemuse". Reaalsete vähemusrühmade uurimuseni, minu teada, asi pole veel jõudnud, rääkimata mõne etnilise vähemuse arengule monograafilise töö pühendamisest.

(2) Küsitav on meie etnosotsioloogiliste valikuurimuste metodoloogiline lähenemine. Jääb mulje, et etnometodoloogia fenomenoloogilisest respektist subkultuuride vastu suurt ei taheta teada. Uuri ja (tellija) keskne hoiak on isegi tugevnenud tänu igasuguste strateegiliste keskuste poolt tellitavatele "ekspertküsitlustele". Eriti huvitav on jälgida, kuidas "vene küsimuse" eksperteerimisel välditakse kohalikke vene eksperte.

Kaua selline olukord meie sotsioloogias kesta ei saa: rahvusvähemuste endi areng pressib peale, eriti tähtis on kultuurautonoomia võtmise reaalne perspektiiv suuremate rühmade poolt. Kõik see sunnib muutuma oma uurimustes vähemusekeskemaks, st. respektseerima etnometodoloogia ja regionaalsotsioloogia põhimõtteid.

3. Mustvee linn ei ole ainult sümboolne koht venelaste ja eestlaste sajanditepikkuse kooselamise imetlemiseks. See regionaalne koosseksisteerimise fenomen ise nõuab seletamist. Peipsi järve äärsete venelaste subkultuuri uurimine väärrib omaette tõsist rahvusvahelist projekti. Selline uurimus ei ole akadeemiline luksus ja on põhjendatav mitte ainult nimetatud ajaloolise subkultuuri kiire kadumisega tänapäeval. Uurimus oleks aktuaalne mitmest praktilisest küljest (piiriprobleemi lahendamise, Peipsi järve majandamise, regionaalarengu, remigratsiooni jms. seisukohalt).

Siinkohal tahaksin rõhutada etnokultuurilist aspekti selle uurimuse pragmaatikas. Nimelt, Peipsi basseinis peituvad tulevase vene kultuurautonoomia juured Eestis. Võiks isegi öelda, et Peipsi ääres pesitseb hing, mida meeleheitlikult otsib veel sündimata vene kogukonna keha Eestis. Juurte- või hingeotsimine on siiski vaid kulunud metafoor proosalisema hüpoteesi formuleerimiseks:

Venelaste marginaliseerumise ja identiteedikriisi ületamiseks Eestis saab toetuda ainult 10 %-le vene elanikkonnast - nn. eestivenelastele, kes on vähemalt kahe põlvkonna jooksul jaganud eestlaste saatust, mis tähendab, et :

- esiteks, nende laste sotsialiseerimistingimused on põhimõtteliselt erinevad Nõukogude Liidust pärinevate migrantide sotsialiseerumise tingimustest;
- teiseks, Eesti tsiviilühiskonnaga integreerumiskogemuse transleerimine põlvkondade vahel toimub käitumuslikul tasandil.

4. Hüpoteesi põhjendatust saab kontrollida 1994. aastal läbi viidud Eesti Pere- ja Sündimusuuringu andmetel (vt. tabel). Demograafilise käitumise muutumist võib lugeda kõige sügavamaks sotsiaalse integreerumise indikaatoriks. Põhjalik analüüs seisab veel ees, kuid juba praegu saab suure tõenäosusega väita, et Eesti põlisvenelaste ehk eestivenelaste demograafiline käitumine on pigem eesti- kui vene(migrandi)keskne.

Tabel peaks vastama küsimusele, mille poolest erineb see väike, statistiliselt peaaegu kaduvväike rühm venelasi ülejäänud venelastest ja eestlastest. Jutt on demograafilisest uurimusest. Mina kui sotsioloog hindan demograafilist käitumist kui adapteerumise kõige sügavat taset, selles mõttes on see mitte mingite hoiakute või kultuuristandardite omamine, see on see, mis on juba käitumuslikul tasandil "veres ja lihas". See on see, mis võetakse omaks vähemalt teises põlvkonnas. See rühm eestivenelasi, keda siin on nimetatud mitte-eestlasteks, sest statistika seisukohalt näiteks põliste juutide või teiste mikrovähemuste käitumine suurt ei erine. Demograafiline käitumine on kõige representatiivsem selle väikese rühma põhiomaduste selgitamiseks ja kui te nüüd vaatate neid kahte blokki, siis siin paistavad kõige suuremad erinevused - see, mille poolest eestivenelaste rühm erineb Eestimaa venelaste rühmast.

Üllatavalt kõrge on teise eluaseme või suvekodu omajate protsent põlisvähemuse seas, ületades nii eestlasi kui teisi mitte-eestlasi. Eestlaste puhul on see selge, sest 40% eestlasi elab maatingimustes ja individuaalmajades. Kuid eestivenelane jälgib seda standardit: ta tahab omada teist eluaset ja ta hindab seda nii kõrgelt, et teisel põlvel on juba teine eluase või selle ekvivalent, nt. suvekodu. See ruumiline, eluruumi organiseerimise struktuuri tekkimine on väga püsiv ja kumulatiivselt

kasvav näitaja. Selles mõttes ma võin isegi ennustada, et võib-olla nt. maa väljaostmise ja erastamise tulemusena on siin siiski ka teatud materiaalne differentseerumine nende poolt, kes on oma juuri ajanud nõ. otse maasse ja omavad individuaalelamut. See elustandard on midagi muud kui see, mis on nõ. migrantidele iseloomulik.

Üllatavalt suur on ka nende protsent, kes elavad sünnikohas. See ületab eestlaste suhteliselt kõrget mobiilsust Eesti piires - Eestimaa venelane hoiab kinni oma elukohast. See on ka siinses külalislahkes Peipsi-äärses regioonis hästi teada. Kuid see näitaja on üldine, see pole regionaalne. See näitab selle väärtustamist, mida juured tähendavad ja oma kodu väärtust.

Tabeli "Kodu ja ränne" blokist võiks veel tähelepanu pöörata varasele isast ilmajäämisele - see on ka minoriteedi varasema kodust lahkumise ja varasema teisest vanemast ilmajäämise näitaja. See on iseloomulik just väikestele paiksetele rühmadele ja see on otsene sõja tulemus, mida ei saa enam nõ. statistiliselt "ära siluda" järgnevate aastate jooksul. See on ka paiksele vähemusele iseloomulik näitaja.

"Hariduse ja töö" osast võite näha et näiteks kõrghariduse, majandusaktiivsuse, töönädala pikkuse jm. näitajad on eestlastel kõige kõrgemad, mitte-eestlastel kokku suhteliselt kõige väiksemad, vahepealsed näitajad on eestivenelaste rühmal. See näitabki seda ehtsat vahepealset seisundit, staatust ja nende näitajate pidev muutus ühes või teises suunas on normaalne. Ekstreemsed on kõik need rasvasemalt välja toodud näitajad, mis on kas minimaalsed või maksimaalsed just nimelt põlisvenelaste rühma puhul. Väikese nüansina võib öelda, et töö ja kodu hoiakute vahekorda näitab asjaolu, et väiksema hõive puhul on venelastel kõrgeim lasteaia kasutamise protsent. Neil, kes objektiivselt peaksid olema rohkem hõivatud, on väikseim lasteaia kasutamise protsent.

Vaatleme nüüd demograafilist osa. See on see käitumine, mis peaks "lihas ja veres" olema teise põlvkonna naiste puhul. Ma rõhutan, see on naisküsitlus, küsitatud on 5021 naist. See on väga suur valik, mida saab kasutada ka nii väikeste rühmade analüüsimiseks. Väiksema arvu küsitletutega neid rühmi kätte ei saa ja statistilisi järeldusi ka mitte. Demograafilise käitumise regulaarsus on siin hästi jälgitav ja mida allapoole blokis liigume, seda rohkem see korrapärasus ilmneb. Näiteks

sündimuse osas erinevusi praktiliselt ei esine, seaduspärasus on range ja eestivenelaste rühma demograafiline käitumine eestlaste demograafilise käitumise matkimisena on siin maksimaalne. See ei ole mingi erand, esinevad vaid väikesele paiksele rühmale omased pingetatsuse probleemid.

Pööraksin tähelepanu abielu blokile. Kooselude (abielud ja vabaabielud) arvu poolest näeme regulaarsust, mida iseloomustab eestlaste minimaalne kooselude arv, st. püsiva stabiilse perekonna näitaja ja venelaste puhul suhteliselt ebastabiilne näitaja. Antud juhul on eestivenelaste käitumine vahepealne, mis on ka loomulik, pigem siiski venelaste käitumisele lähedane.

Eri rahvusest abielude kõrgeim protsent on seletatav lihtsa asjaoluga, et kui eestlastel on segaabielude osakaal sama suur kui aastate jooksul keskmiselt - 5-7%, siis venelaste puhul tähendab see seda, et nad nimetavad segaabieluks ka väga lähedaste rahvuste, näiteks venelaste ja valgevenelaste abielusid. Kultuuriliselt on nad siiski lähedased ja segaabielud vaid formaalselt. Eestivenelaste puhul tähendab selle protsendi suhteline suurus avatust ka teist tüüpi kultuuri esindajate suhtes, nt. eestlaste ja venelaste segaabielude protsent oli kõrgeim just selles rühmas.

Pereplaneerimise blokk on väga iseloomulik, kuna kogu maailmas on NSVL rahvaste demograafilist käitumist kritiseeritud suure abortide arvu pärast. Loomulikult on see üks kõige representatiivsem demograafilise käitumise näitaja. Sellise barbaarse pereplaneerimise vahendi näitaja kõrguse või madaluse alusel hinnatakse ühe või teise rahva demograafilise kultuuri taset, tsiviliseerituse taset. Sellise näitaja puhul näeme regulaarset seost - eestlaste puhul on näitaja minimaalne, venelaste puhul maksimaalne ning eestivenelaste puhul vahepealne.

Seega on demograafilise käitumise kaasaegne mudel eestivenelaste puhul omaks võetud, kuid selle mudeli efektiivsus, nagu näeme laste arvu seisukohalt, ei paista välja. Kuid sündimuse bloki esimene ja teine rida on teineteisele vasturääkivad - need on vastupidised tendentsid. Küsitletud naiste emade põlvkond omas täpselt vastupidist tendentsi. Eestlaste puhul oli peres 2,3 last, küsitletud naine ise sünnitas keskmiselt 1,8 last. See vahe, võrrelduna vahega mitte-eestlaste puhul - 2,6 ja 1,59 - on märgatavalt väiksem. Vastuolu on piisavalt sügav ja demograafide

seisukohalt on see probleem number üks, mis ajendaski sellist väga kallist uurimust korraldama. Nii et Kalev Katuse ja EKDK põhiülesanne on praegu selgitada eesti rahva sündivuse probleemi faktorid ja mehhanismid - kuidas sellest "august" välja tulla ja kas meil on selleks piisavalt ressursse.

Kokkuvõttes võib väita, et kõik demograafilise ülemineku läbiteinud koosluse põhitunnused toetavad väidet, nagu oleks eestivenelaste demograafiline käitumine pigem eesti- kui venekeskne. Võib isegi väita *lastetsentrismi* ilmingutest eestivenelaste juures. Samas on ilmsed ka vähemusrühma subkultuursed jooned (abielu ja pereplaneerimise osas). Eriti ekstreemsed on mittedemograafilised (kodu ja ränne ning haridustee ja tööleasumise) tunnused, mida võib lugeda subkultuursuse üldnäitajateks.

5. Eestivenelaste kultuurautonoomia on mütologeen, mida toidab sotsiaalne mälu Peipsi järve venelaste enklaavi elujõulisest autonoomiast 1918. - 1940. aastatel. Eesti Vabariigi ajal säilis siin ehtne vene sootsium, mille terviklikkus oli häiritud nõukogude ajal ja mis on nüüd lõpliku lagunemise ohus. Selle juured:

- ulatuvad XV sajandi Novgorodi - Pihkva vabadusvõitluse aega Moskva suurvürstide vastu;
- on toitunud vanausuliste kogukondade "protestantismist";
- on tihedalt põimunud vene kloostrite autonoomiaga;
- on kasvanud tänu Tartu Ülikooli vaimule, mis on ka praegu kogu eestiveneluse vaimukeskus;
- on seotud Balti provintsi eri staatusega Vene impeeriumis;
- on arenenud tänu Nõukogu Liidust emigreerunud vene intelligentsile.

Rääkides eestivenelaste subkultuurist, tuleb mõelda mitte niivõrd postsovjetlikku "lähitagamaad", vaid revolutsioonijärgset vene diasporaad (nn. kaugtagamaad). Eestivenelaste avatud kaugtagamaa subkultuuri suhtes taastab vahepeal nõrgenenud sotsiaalse immuunsuse nõukogulike sootsiumi (= kollektivismi) vastu.

EESTI PERE- JA SÜNDIMUSUURINGU (EPSU)**1994. a. naisküsitluse mõningad võrdlusandmed**

(Allikas: EPSU Standardtabelid, koost. K. Katus, A. Puur, L. Sakkeus,
EKDK väljaanne, Tallinn, 1995)

	Eestlased	PÕLIVÄHEMUS Mitte- eestlased	Mitte- eestlased
Küsitletute hulk	3133	174	1888
Keskmine vanus, a.	45,7	44,8	46,1
I. KODU JA RÄNNE			
Leibkonna suurus	3,1	2,9	3,0
Mõlema vanemaga koos elatud aeg, a.	11,3	10,9	11,2
Elab sünnikohas, %	31,3	50,6	21,4
Kavatseb elukohta vahetada, %	22,1	17,3	17,9
Kodust lahkumise vanus, a.	20,4	20,6	20,1
Rännete arv	3,6	3,2	3,7
Teise eluaseme/suvekodu olemasolu	35,6	43,7	36,6
II. HARIDUS JA TÖÖ			
Haridustee lõpetamise vanus, a.	18,6	17,4	17,8
Tööle asumise vanus, a.	18,8	17,8	18,0
Haridustee lõpetanud pärast esmasündi, %	6,1	4,5	4,8
Tööle asunud pärast esmasündi, %	8,0	9,2	6,6
Kõrghariduse omamine (esmaabielus), %	24,3	21,7	17,1
Majandusaktiivus (töötab + töötu), %	64,5	62,1	60,8
Töönädala pikkus, t	41,0	40,4	39,8
Lastesutuse kasutamine (esimene laps), %	65,2	66,1	77,1
III. ABIELU			
Kooselude arv	1,16	1,22	1,23
sh abielude arv	0,90	0,95	1,01
Esmaskooselu kestus (lagunenud > 10.a.), %	28,7	29,4	29,6
Esmaskooselu alustamise vanus, a.	21,7	20,8	21,3
Vanusevahe partneriga, a.	5,1	3,8	4,1
Erirahvusest abielud, %	6,6	40,1	37,3

IV. PEREPLANEERIMINE

Esmasseksuaalvahekorra vanus, a.	20,0	20,2	20,9
Raseduste arv	3,1	3,6	3,9
Abortide arv	1,1	1,8	2,1
On teinud aborti, %	51,8	63,8	69,8
Rasedusvastaseid vahendeid ei kasuta, %	13,8	15,7	14,6
Esmaabordi vanus, a.	26,4	24,3	25,7

V. SÜNDIMUS

Küsitletav + tema õdede/vendade arv	2,3	2,4	2,6
Elussündide arv	1,80	1,60	1,59
Elussündide osakaal, %	57,5	44,8	40,7
Ideaalne sündide arv	2,7	2,3	2,2
Plaanitud sündide osakaal, %	70,8	67,0	66,5
Sündinute + veel planeeritud sündide arv	2,20	1,87	1,88
Esmasündide vanus, a.	23,1	22,1	22,9

EESTI, EESTLANE JA EESTIMAALANE

Peeter Olesk
Tartu Ülikooli raamatukogu

Sõna “eestimaalane” on niisama loomulik nagu sõna “eestlane” või sõna “liivimaalane”. Kui 1980ndate aastate lõpul ja käesoleva kümnendi algul suhtuti eestikeelses poliitilises publitsistikas sellesse sõnasse tõrjuvalt, siis hoopiski kartusest, et eestlast ei lahustataks eestimaalaste hulgas ära, ehk teiste sõnadega - et eestimaalasest ei saaks põlisem “rahvus” kui eestlane seda on.

Kummati tõestab ka Jõgevamaa ajalugu, kuidas eestimaalane võib sajanditegi jooksul jääda oma päritolu-rahvusesse ega pruugi muutuda eestlaseks. Peipsi-äärsed vanausulised on vaieldamatult eestimaalased, ehkki nad pole eestlased. Eestlast saame kõige kergemini määratleda keele ja kultuuriteadvuse kaudu, sünnikoht ei ole siinkirjutajale määrav, sest see pole valitav. Kes on aga eestimaalane? Sõnastikudefinitsioon “Eestimaa elanik”(Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. I, 2; Tallinn, 1991, lk. 243) eksitab - eriti kuna pole sõnastatud, mida tähendab “Eestimaa” - sest esiteks on sõna “Eestimaa” kahetähenduslik ja teiseks ei ole sõna “elanik” piisavalt täpne. Selleks, et määratleda eestimaalast, tuleb kasutada mõisteid “sünnimaa” ja “naturalisatsioon”. Eestimaalaseks võib kujuneda ka see, kes pole siin sündinud, kuid siis peab ta naturaliseeruma - hakkama jagama asukohariigi kodanike kohustusi. Kes aga on siin sündinud ja elab siin, sellele on Eesti sünnimaa ning selle tõsiasja eitamine teeb üksnes kahju.

On loomulik nõuda, et iga eestlane peab ilmtingimata olema ka eestimaalane, sest eestlaste väljaränne ja sellest tingitud võõrsilsündimine on perioodiline protsess - tahaksime tõepoolest seda, et kõik eestlased sünniks id rangelt Eestis, peaksime suutma vältida tõrjutute teket. Kuna me sellega hakkama ei saa, tuleb eestlaste võõrsilsündimisega leppida. Kaudselt jah, saab eestimaalikult käituda ka see, kes eemalt mõtleb oma esivanemate kodumaast ning seda aitab, ent sel juhul on otstarbekam eristada mõisteid “eestimaalane” ja “eestimaalase roll”.

Niisamuti on lootusetu eeldada, et igast eestimaalasest peab kindlasti just eestlane saama. Kultuurautonoomia üks eesmärke ongi see, et ta lubab eestimaalasena jääda ka näiteks ukrainlaseks või tatarlaseks, st. mitte ei kahesta inimest etnilises mõttes, vaid just vastupidi, identifitseerib teda.

Parem tuleb tunnistada, et eestimaalaste etnilist dünaamikat ja migratsiooni on uuritud väga juhuslikult ning haruharva Eesti ala kui terviku ulatuses. Ja nõnda kuni olevikuni välja. Kui näiteks Laiuse mustlaste saatust jõudis akademik Paul Ariste veel meenutada, siis 1980. aastatel Eestis püsinud vietnamlaste koloonia kadus fikseerimatult. Enne 1992. aasta rahareformi kadus Eestist tshetsheeni-koloonia, mis oli järkjärgult sisse tulnud alates 1970. aastate lõpust. Lõppenud on hutsuulide tööranne. Võimalik, et nende etniliste rühmade viibimine Eestis ei mõjutanud demograafilisi protsesse Eestis või eestlaste keskel, kuid uurimisväärtus oli nende siinviiimine kindlasti. Veel viimasel kümnendivahetusel nägin Tartu (vanal) turul vietnamlastest elektroonika-kaubitsejaid. Nad ei osanud ühtegi kohalikku keelt - ja ometi said nad oma äri aetud. Kuidas - kas keegi oskab seda kirjeldada?

Etniliselt muutlik on olnud kogu ajalooline Peipsimaa, sealhulgas ka idakallas, kust Eesti asustus on ilmselt hääbunud¹. Asustust Peipsi läänekaldal ning selle kultuuri on uuritud üllatavalt ulatuslikult², kuid paneb mõtlema, et rikkalikult talletatud aines pole siiani leidnud hilisemat sünteesi kogu Lääne - Peipsimaa, s.o. nüüdse Ida - Viru, Jõgeva ja idapoolse Tartu maakonna kohta tervikuna. Ometi on see erinevate kultuuride kokkupuute-ala!

Erinevate kultuuride kokkupuutumist saab täheldada ka piiratumas piirkonnas, näiteks linnades. Näiteks sobib Kallavere, Maardu linna siirdumine kaevandusasulast mõni kilomeeter ranniku poole Ihasalu lahe äärde, kuhu on koondunud mitme erineva rahvuse järglased. Kes kuidas on Maardu linna Kallaveres elama asunud, on jälgitav kasvõi sissekirjutusandmestiku põhjal. Siinkirjutaja on lähemalt vaadelnud üksnes maardulastest kooliõpilaste kohanemist eesti, s.o. riigikeelega. Ilmnes, et Maardu koolilapsed mängivad järgmise koolipäeva eestikeelseid tunde päeva lõpul magamislinnaku "õuedes" läbi - st. tekitavad situatsiooni, kus keeleline adaptatsioon muutub semiootiliseks. Mäletan alatiseks, kuidas ma seda esimest korda kogesin. Tüüpiliste betoonmajade vahel kuulsin äkitselt tugeva aktsendiga eestikeelset kõnet, mille õigsust

kontrollis see, kes oli mängus tugevam. Maardus elab kontsentreeritud territooriumil mitme erineva staatusega rahvuse liikmeid, kelle ühiskeeleks kuni 1990. aasta alguseni pidi olema *pidzhin Soviet Russian*, sovetiseerunud vene keel. Oletan, et praegu on Maardus vähemasti ühel põlvkonnal suus keel, mis on *pidzhiniseeritud* eesti keele poole, kuid see on hüpotees, mitte rohkem.

Olekski uurimisväärne, et tegeldaks eeskätt Eestimaal toimuvaga - alates sellest, mis puudutab eestlase saatust tema kodumaal, lõpetades sellega, mis haarab Eestimaal saatust. Kui Eestimaal uuritakse eraldi eestlase või sakslase käitumist, on tulemuseks paratamatult maa kui terviku tükeldamine kunstlikult, sest tegelikkuses on tulnud olla sellel maal koos.

VIIDATUD KIRJANDUS

1. Arens, I. *Peipsitagused eestlased*. Tartu, 1994.
Ertis, E. *Süük söögi, lüük löögi peale*. Mõnda Oudovamaa eestlaste keelepruugist ja rahvapärastest ütlemitest. Keel ja Kirjandus 1992, nr. 9, lk. 553 - 555.
2. Hiiemäe, M. *Kodavere pajatused*. Kujunemine ja koht rahvajututraditsioonis. Tallinn, 1978.
Kettunen, L. *Lautgeschichtliche Untersuchung über den Kodaferchen Dialekt*. Helsingi, 1913; *Lautgeschichtliche Darstellung über den Vokalismus des Kodaferchen Dialekts*. Helsingi, 1913.
Moora, A. *Peipsimaa etnilisest ajaloost*. Ajaloolis-etnograafiline uurimus eesti - vene suhetest. Tallinn, 1964.
Pall, V. *Idamurrete sõnastik*. Tallinn, 1994.
Salve, K. Rüütel, I. *Põhja-Tartumaa regilaulud I*. Töö- ja tavandilaulud. Tallinn, 1989.
Univere, A. *Idamurre*. Sõnavara teemadel. Emakeele Seltsi Aastaraamat 32. Tallinn, 1988, lk. 59-93.
Belousov, A. *Folklor russkovo naselenija Pribaltiki*. Moskva, 1976.
Rihter, E. *Ruskoje naselenije Zapadnovo Pritshudja*. (Otsherki istorii, materjalnoi i duhovnoi kulturõ). Tallinn, 1976.

KONVERENTSI TEISE PÄEVA SÕNAVÕTUD

- INTEGRATSIOON JA ERINEVAD MÕTLEMISTÜÜBID
Peeter Volkonski
- EESTIMAA VENELASED VENE AADLIKU PILGU LÄBI
Platon Afanasjev, Venemaa Aadlike Kogu
- DEMILITARISEERIMINE PALDISKIS
Jüri Tikk
- ETNILISTE VÄHEMUSTE KUJUNEMINE TÄNAPÄEVA EESTIS
Aimar Altosaar, Eesti Riigiarhiiv
- VANAUSULISED EESTIS
Zosima Jotkin
- EESTI RAHVUSPOLIITIKA ERAKONDADE PROGRAMMIDES
JA VALIMISPLATVORMIDES
Klara Hallik, TA Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut
- KOHTLA-JÄRVE LINNA KOOSLUS. VALIJATE EELISTUSED
MÄRTSIVALIMISTEL
Ain Kalmaru, Kohtla-Järve linnaepea
- IDA - VIRUMAA KUI MULTIRAHVUSELINE JUHTIMISOBJEKT
Rein Aidma, Ida -Viru maavanem
- PEIPSI PIIRKONNA ARENDUSFOND
Andres Rebane, Mustvee linnaepea
- PRESIDENDI ÜMARLAUD
Priit Järve, TA Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut
- VENELASED NARVAS
Sergei Gorohhov, Eesti Sotsiaalmajandusliku Analüüsi Instituudi
Narva osakond

- EESTI KODAKONDSUSE ANDMISEST
Allan Lahi, Lääne-Virumaa Kodakondsus- ja Migratsiooniamet
- VENE - EESTI PIIRIST
Lembit Võime, Riigikaitseakadeemia
- KALLASTE LINN KUI JUHTIMISOBJEKT
Liidia Karzubova, Kallaste linnapea
- VENE KOOLI OLUKORD
Jaan Rahuküla, Mustvee I Keskkooli direktor,
Mustvee linna volikogu esimees
- VENE KESKKOOLILÕPETAJATE IDENTITEEDIKÜSIMUSED
Jelena Jedomskihh, Tartu Nõustamiskeskus
- EESTIVENELASTE SUBKULTUURIST: KAS MÜÜT VÕI
SOTSIAALNE UTOOPIA?
Dmitri Mihhailov, sotsioloogiafirma "Altera"
- VENEKEELSE ELANIKKONNA UURINGUD VALGAS.
ESIALGSED TULEMUSED
Suzanne Mullin
- PEIPSI JÄRVE PROJEKT
Anatoli Snissarenko